

Ψ. 506

STUDIA

UNIVERSITATIS BABEȘ-BOLYAI

PHILOLOGIA

1

1995

221 / 96

CLUJ-NAPOCA

REDACTOR ȘEF: Prof. A. MARGA

REDACTORI ȘEFI ADJUNȚI: Prof. N. COMAN, prof. A. MAGYARI, prof. I. A. RUS, prof. C. TULAI

COMITETUL DE REDACȚIE AL SERIEI FILOLOGIE: Prof. M. BORCILĂ, prof. KOZMA DEZSŐ, prof. M. MUTHU (redactor coordonator), prof. M. PAPAHAĞI, prof. I. ȘEULEANU, conf. L. COTRĂU, conf. L. FLOREA, conf. Șt. OLTEAN, conf. I. T. STAN, conf. E. VIOREL, lector Șt. GENCĂRĂU (secretar de redacție).

TEHNOREDACTARE COMPUTERIZATĂ: Cercet. D. BUCERZAN, cercet. N. MOCANU, Institutul de Lingvistică și Istorie Literară "Sextil Pușcariu", Cluj-Napoca, str. E. Racoviță 21.

NUMĂR COORDONAT DE: Prof. CARMEN VLAD

STUDIA

UNIVERSITATIS "BABEȘ-BOLYAI"

PHILOLOGIA

1

SEMIOTICĂ ȘI POETICĂ

 Redacția: 3400 CLUJ-NAPOCA, str. M. Kogălniceanu 1 *0040-64-19.43.15

CUPRINS - SOMMAIRE - CONTENTS

Cuvînt introductiv, (<i>Carmen Vlad</i>) /	3
MARIANA NEȚ, La lexicologie dans la perspective de la sémiotique peircienne / Lexicology in the Light of Peircean Semiotics	5
CARMEN VLAD, Semioza peirceană și conceptul de textualitate / Peircean Semiosis and Concept of Textuality	21
ANDREI MARGA, Asupra logicii descoperirii/On the logic of Discovery	41
DANIELA FULGA, Semiotica lui Umberto Eco ca știință a semnificatului / Umberto Eco's Semiotics as Science of the Signified	49
ȘTEFAN OLTEAN, Semantica modelelor teoretice și problema referinței: discursul indirect liber / Model-Theoretical Semantics and the referential Question: Free Indirect Discours	81
CARMEN NEGULEI, 'Replică' semiozică de tip cinematografic: Filmul 'Călăuza' / A Semiotic 'Replica' in the Cinema: the Case of the Movie 'The Prophet'	93
RODICA FRENȚIU, O formă de intertextualitate în textul hagiografic: "reformularea tematico-pragmatică" / A form of Intertextuality in the Hagiographic Text: "A pragmatical Thematic Reformulation"	101

RECENZII

- CATHERINE KERBRAT ORECCHIONI, *Les interaction verbales*, tome III, Paris, Armand Colin, 1994 (*Elena Dragoș*)
- WINFRED NÖTH, *Handbook of Semiotics*, Bloomington and Indianapolis; Indiana University Press, 1990 (*Dana Burcezan*)

221 / 96

CUVÂNT INTRODUCTIV

Semiotică și Poetică, prezent pe coperta revistei, este în fapt titlul generic al publicațiilor apărute pînă acum într-o serie de cinci volume, în intervalul 1984-1993. Concepute tematic, volumele au abordat fie *dialogul* (SP, 1, 1984), fie aspecte ale textului, cum sînt *coerența și textualitatea* (SP, 2, 1985; SP, 3, 1987; SP, 4, 1989), fie o arie mai largă, în care lingvistica, stilistica și poetica s-au întîlnit, atingînd domenii ale altor științe sau arte (SP, 5, 1993).

Toate publicațiile menționate au fost reflexul direct al activității Grupului de cercetări semiotice și poetice din Facultatea de Litere, unde cadre didactice din Facultate, cercetători de la Institutul de Lingvistică "Sextil Pușcariu" și, adesea, studenți au dezbătut sugestiile și soluțiile comunicărilor prezentate.

Contribuțiile înfățișate acum în paginile ospitaliere ale revistei *Studia Universitatis Babeș-Bolyai* stau sub semnul tutelar al semioticii lui Ch. S. Peirce.

Figură monumentală a filosofiei, logicii și semioticii de la finele veacului trecut și începutul secolului nostru, reprezentativă pentru spațiul american, Ch. S. Peirce a pătruns tardiv în conștiința științifică a continentului european, determinînd, ca de atîtea ori în fața marilor personalități, atitudini divergente, de la rezervă sau contestare, la adeziune filtrată sau entuziastă. În această privință, ipoteza epistemologică a lui François Peraldi (cf. *Langages*, 1980, nr. 58) mi se pare convingătoare: opera semiotică a lui Peirce a apărut "trop tît" în raport cu evoluția unor domenii conexe, iar începutul *real* al semioticii peirceiene ca știință nouă n-a devenit posibil decît o dată cu dezvoltările saussuriene și post-saussuriene ale lingvisticii, ale semanticii și logicii.

Așa cum avertiza Gérard Deledalle în același număr al revistei *Languages*, consacrat semioticii lui Peirce, teoria semnului în concepția logicianului american *nu* poate fi tratată ca o versiune oarecare, printre altele, ușor de racordat pentru a obține o teorie completă și perfectă a semnului. Dimpotrivă, "Il faut savoir d'entrée de jeu que les neologismes de PEIRCE: «representamen», «interprétant», «icône», «rhèmes», pour ne citer que ceux dont la littérature sémiotique française fait parfois usage, ne sont substituables ni à «signifiant», ni à «signifié», ni à «image», ni à «concept»" (p. 25). În gîndirea peirceană, presupuzițiile filosofice, concepția despre lume

și despre locul omului în această lume reprezintă *nucleul filosofic, fundamental* pentru orice sistem teoretic, al oricărei științe.

Concept de bază, *semiosis* este procesul de producere și funcționare semnificativă, un proces *triadic* în care sunt implicate gândirea, semnul și lumea ca entități inseparabile: "*Le pensée este signe dans le monde*" (s.n. C. V.)

Acest nou grupaj de studii s-a concretizat prin colaborarea unor specialiști interesați să contribuie la aprofundarea semioticii lui Peirce, punându-i în lumină noi posibilități de valorizare. Pe de altă parte, contribuțiile noastre și-au propus să umple un spațiu de informație mai slab reprezentat în bibliografia din țara noastră și, în același timp, să sugereze mulțimea unghiurilor și a sferelor de aplicare a opticii semiotice în știință sau în arte.

Dintre studiile volumului, cele ale Marianei Neț și Carmen Vlad reprezintă încercări de a revedea și redefini prin grila conceptului de *semiosis* două domenii importante ale culturalului: activitatea lexicologică/lexicografică și cea textuală (procesul complex al producerii – receptării – interpretării textului). În lucrările semnate de Andrei Marga și Daniela Fulga, elemente ale concepției peirceiene apar în manieră diferită: fie menționate în mod expres (precum în cazul opiniilor exprimate de logicianul american în legătură cu rolul abducției în descoperirea științifică, parte tot mai importantă a cunoașterii, în general), fie doar oblic, indirect sugerate, prin "imaginea" atât de peirceană, a semioticii lui Umberto Eco. Celelalte trei contribuții, cu sau fără accente semiozice, dezvoltă aspecte particulare, cum ar fi problema referinței în discursul indirect liber (Ștefan Oltean), simbolica unei celebre creații cinematografice (Carmen Negulei) și, în fine, virtuțile intertextuale ale unui cuplu de texte hagiografice românești (Rodica Frențiu).

Recenziile la două volume reprezentative pentru cercetarea actuală (este vorba despre tratatul de semiotică generală alcătuit de Winfred Nöth și ultimul tom din seria de trei volume consacrate interacțiunilor verbale de Catherine Kerbrat-Orecchioni) rotunjesc conținutul lucrării noastre.

Cititorul va observa cu ușurință că apropierea (sau depărtarea) de semiotica lui Peirce este variabilă de la un studiu la altul și că există o propensiune diferită a discursurilor față de latura teoretică (abstractă) vs aplicativă (particularizantă).

La finele acestor sumare însemnări liminare, vrem să aducem mulțumirile noastre colegiale atât redacției seriei filologice a *Studiei*, cât și cercetătorilor Dana Bucerzan și Nicolae Mocanu pentru generoasa lor participare la culegerea materialului, precum și la tehnoredactarea sa.

CARMEN VLAD

STUDII ȘI ARTICOLE

LA LEXICOLOGIE DANS LA PERSPECTIVE DE LA SEMIOTIQUE PEIRCIENNE

MARIANA NEȚ

Rezumat. Studiul este consacrat, într-o primă parte a lui, prezentării modelului semiozic peircean, într-un comentariu ce ia în calcul întreaga contribuție a semioticianului american. În partea a doua a lucrării este propus un model al activității lexicologice, destul de abstract pentru a-și asigura valabilitatea ca bază interpretativă, din perspectivă semiozică, a oricărui demers lexicografic de tipul dicționarelor explicative.

1. Charles Sanders Peirce (1839-1914) a élaboré sa théorie pendant environ un demi-siècle. Il a formulé et reformulé maintes fois son système sémiotique et logico-philosophique. Il s'est penché sur les mêmes idées à plusieurs reprises, afin de les réélaborer, de les affiner, de les enrichir. Il a toujours trouvé de nouvelles connexions, de nouveaux exemples.

Ses manuscrits une fois publiés (dans vingt ans environ) sont censés occuper plusieurs rayons d'une bibliothèque.

Tout lecteur de Peirce a remarqué, parfois, un "polysémantisme" des concepts et des notions qu'il utilise. Tantôt ce polysémantisme est explicite, tantôt il ne l'est pas. Il faut spécifier cependant - et ce fait est un lieu commun parmi les peirciens - qu'il n'est pas une inconséquence de la part du sémioticien américain. Il s'agit bien plutôt d'une information insuffisante du lecteur, voire du chercheur. Peu de gens - si toutefois il y en a - peuvent affirmer avoir lu tout Peirce. Et encore moins l'avoir compris.

Les causes en sont objectives. Personne n'est spécialiste en autant de domaines que Peirce (la chimie, les mathématiques, la logique, l'astronomie, la physique, la philosophie - la philosophie allemande surtout -, la linguistique). On pourrait dire sans trop exagérer que Peirce est assez proche de l'idéal de l'uomo universalis, tel

qu'il a été conçu par la Renaissance italienne.

Il faudrait préciser, toutefois, que, selon toute probabilité, Peirce n'a pas connu la philosophie de Saint Augustin, quoique celle-ci aurait bien pu être une source de son épistémologie.

Quant à la linguistique, il faut spécifier que, quoiqu'on trouve chez Peirce beaucoup de références explicites à la linguistique, celle-ci n'était pas suffisamment élaborée de son temps. A la fin du 19e siècle et au début du 20e, la linguistique avait un caractère plutôt atomiste, comme on le sait déjà. Peirce n'a pas connu Saussure, tout comme le linguiste de Genève n'était pas au courant des recherches de Peirce. Benveniste ne l'a pas lu non plus (cf. Réthoré, 1990). Charles Morris l'a connu, lui, mais insuffisamment (pour des raisons, certes, objectives), quoiqu'il soit le premier à attirer l'attention sur la nécessité d'étudier Peirce et quoique son propre système soit basé explicitement sur Peirce. Jakobson, à son tour, dès 1966, a affirmé que la linguistique aurait évité beaucoup d'impasses si les linguistes s'étaient penchés sur les écrits de Peirce.

Mais, d'autre part, il aurait fallu que le terrain de la sémiotique peircienne elle-même fût un peu plus - et mieux - défriché qu'il ne l'était dans les années '60, afin qu'on puisse appliquer la sémiotique conçue par Peirce aux études linguistiques. Afin que la nécessité d'une méthode peircienne s'impose, il aurait fallu également que la linguistique, à son tour, précise mieux ses propres buts et soit plus consciente de ses propres limites.

Ceci est le cas depuis une dizaine d'années environ.

La thèse de doctorat d'État de Joel Réthoré (1988) prouve non seulement la convergence, la compatibilité entre la sémiotique peircienne et la linguistique, mais aussi la possibilité - voire même la nécessité - développer la linguistique - la syntaxe surtout - à partir des exemples donnés par Peirce lui-même.

Néanmoins, la perspective adoptée par l'auteur du présent article sera différente. Elle préfère approfondir Peirce d'une part et la linguistique - surtout la sémantique, la pragmatique et la philosophie du langage - d'autre part et puis essayer de les mettre en contact.

En tout cas, de quelque côté qu'on s'y prenne, il paraît évident qu'on peut tenter d'élaborer une théorie linguistique cohérente en considérant la langue comme un système ouvert et dialectique - à partir de la sémiotique peircienne. Cela est d'autant plus vrai si on construit cette théorie en termes de la pragmatique contemporaine et surtout de la théorie de l'énonciation.

2.1. La sémiose peircienne - c'est-à-dire le processus qui est à même de générer un signe (linguistique ou non) opère avec trois catégories fondamentales: *la priméité, la secondéité, la tiercéité.*

La *priméité* est un *representamen*.

Selon Peirce,

"Le representamen est tout ce à quoi l'analyse s'applique, quand on veut découvrir ce qu'est essentiellement un signe."¹ (1.540)

et

"Un representamen est le sujet d'une relation triadique avec un second, appelé son *object*, pour un troisième, appelé son *interprétant*, cette relation triadique étant telle que le representamen détermine son interprétant à entretenir la même relation triadique avec le même objet pour quelque interprétant." (1.541)

Peirce spécifie également que la manière d'être d'un representamen est sa capacité de se répéter, c'est-à-dire de faire que tout interprétant soit, à son tour, un representamen.

Aussi précise-t-il que

"Si un signe est autre que son object, il doit exister soit dans la pensée, soit dans l'expression, quelque explication, ou argument, ou quelque contexte, montrant comment, dans quel système et pour quelle raison, le signe représente l'objet [...]" (2.230)

Mais

"Le signe ne peut que représenter son objet et en dire quelque chose. Le signe ne permet ni la connaissance, ni la reconnaissance de l'objet." (2,231)

Tout processus épistémologique a donc, en fin de compte, un degré de subjectivité. C'est là l'un des biais possibles par lesquels la pragmatique peut "s'insinuer".

Cependant, il faudrait souligner aussi que la relation établie entre le signe et son objet est toujours *objective*.

Elle ne dépend jamais de l'interprétation personnelle, d'une subjectivité quelconque.

A notre avis, cela n'empêche toutefois pas un certain degré de subjectivité d'intervenir, lorsqu'il s'agit de la connaissance proprement-dite de l'objet. D'autant plus que le signe ne permet ni la connaissance, ni la reconnaissance de l'objet.

Mais pourquoi est-ce que le signe a besoin de renvoyer à un objet? Parce qu'"aucune information ne saurait être transmise et comprise si l'on ne recourt pas, d'une manière directe ou indirecte, à nos connaissances antérieures." (2.231).

C'est-à-dire à un objet.

En cela, la définition de l'objet se superpose, en grande mesure, à celle de fondement - ground, en anglais (cf. *infra*). C'est peut-être la raison qui a déterminé Peirce à renoncer plus tard à cette notion de "fondement". Mais il faut

1. Pour la plupart des citations peirciennes, on a utilisé la traduction française de Deledalle (1978).

tenir compte que, lorsqu'il l'employait, le fondement appartenait seulement au representamen, jamais à l'interprétant.

Mais, quelle que soit sa nature, la sémiologie doit toujours sélectionner un fondement spécifique, c'est-à-dire un point de vue qui fait que l'objet devienne important pour la signification du signe, en fonction de la valeur pratique de celui-ci. Cela veut dire que, pour tout processus de sémiologie, l'important est non seulement la nature de l'objet interprété, mais aussi le *contexte*, et la subjectivité de l'interprète. La connexion avec la pragmatique linguistique et avec la lexicologie (cf. *infra*) s'impose.

Par ailleurs, Peirce spécifie également que

"Le signe tient lieu de cet objet non sous tous les rapports, mais par référence à une sorte d'idée que j'ai appelée quelquefois le fondement du representamen." (2.228)

Pour Peirce, l'idée est comprise au sens platonicien.

Le fondement serait donc l'objet qui pré-existe à la sémiologie, *l'objet immédiat* (cf. *infra*).

C'est peut-être à cause de cela que certains chercheurs ont considéré que la sémiologie est déclenchée par l'objet. A notre avis, toutes les trois catégories sont présentes simultanément.

Il faudrait rappeler ici que

"Si un signe est autre que son objet, il doit exister, soit dans la pensée, soit dans l'expression, quelque explication ou argument, ou quelque contexte montrant comment - dans quel système ou pour quelle raison - le signe représente l'objet ou l'ensemble des objets qu'il représente." (2.230)

Cette explication, cet argument, ce contexte, qui doit exister soit dans la pensée, soit dans l'expression - voire soit d'une manière explicite - est donc le fondement du representamen. Ou bien, si on renonce à la notion de *fondement*, on peut dire tout simplement que l'objet préexiste au signe, quoique ce ne soit pas du tout lui qui déclenche la sémiologie.

Chez Peirce, il y a deux types d'objet: *l'objet immédiat*, tel qu'il est perçu "dans le signe", et *l'objet dynamique*, "qui n'a pas d'existence stable hors-contexte". (4.536)

"Le signe doit suggérer son objet dynamique ou médiat. Cette suggestion ou sa substance est l'objet immédiat." (LW 31)

L'objet dynamique n'apparaît donc pas ouvertement, immédiatement, ou directement dans le representamen. Il intervient plus tard dans la sémiologie, dès la seconde étape de ce processus (cf. Neț, 1992).

Quant à l'objet immédiat, celui-ci est un second dégénéré (cf. Deledalle, 1979).

Mais il faut tenir compte également du fait que l'objet immédiat est "l'idée sur laquelle le signe est construit." (MS 3.188)

En inversant la perspective, il résulte que l'objet immédiat est déterminé par le signe, tandis que l'objet dynamique "est un agent indépendant qui détermine le signe." (MS 292)

Dans chacun de ces deux cas, la relation Agent-Patient a donc lieu en un autre sens: le signe est l'Agent et l'objet immédiat est le Patient, mais, par rapport à l'objet dynamique, c'est le signe qui est le Patient, tandis que l'objet dynamique est l'Agent. C'est là encore une justification possible de notre hypothèse (Net, 1992) que la sémiologie a lieu en plusieurs étapes, en spirale.

Lorsqu'on applique la sémiologie peircienne à la lexicologie, il est important de souligner que l'objet n'est jamais *donné*, mais seulement *représenté* par un signe. Il est significatif aussi que le signe ne le représente que *d'un certain point de vue*, tout comme il faut rappeler que l'objet dynamique est perçu, "connu" uniquement à travers l'objet immédiat, tandis que ce dernier est représenté d'une manière *partielle*. Il ne serait peut-être pas tout à fait hasardeux de dire que *l'objet dynamique est approximé* (cf. *infra*).

2.2. Quelques mots maintenant sur la tiercéité peircienne.

Précisons, dès le début, que Peirce appelle *tiercéité* tantôt *l'interprétant*, tantôt *la pensée interprétante*. Ce phénomène sera nuancé ici en disant que l'interprétant (pris séparément, pour les besoins de l'analyse) est une tiercéité, tandis que la pensée interprétante est un troisième (cf. *infra*).

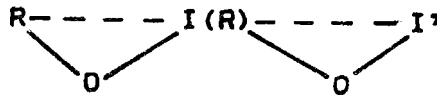
L'existence de la pensée interprétante s'explique, à notre avis, par le fait que toute pensée a la capacité de produire des interprétants. Produire des interprétants est le propre de la pensée humaine.

L'affirmation précédente que la pensée interprétante est un troisième, non une tiercéité vaut bien être nuancée: le premier peircien diffère de la priméité, le second est différent de la secondéité et le troisième est autre chose que la tiercéité. Le premier est la priméité *en relation* avec la secondéité et la tiercéité, le second est la secondéité *en relation* avec la priméité et la tiercéité, et le troisième est la tiercéité *en relation* avec la priméité et la secondéité. *La priméité, la secondéité et la tiercéité* sont par conséquent plutôt des "grandeurs", au sens mathématique du terme. A la rigueur, on peut les considérer hors-contexte, on peut les décrire. Le *premier*, le *second* et le *troisième* sont des termes *relationnels*.

Une nuance supplémentaire est apportée par Peirce lui-même, qui précise que "le premier est *agent*, le second est *patient*, et le troisième est "l'action par laquelle l'un influence l'autre [c'est-à-dire la pensée interprétante]. Entre le commencement [de la sémiologie] comme premier et la fin comme dernier, vient le processus qui conduit du premier au dernier." (1.361). Puisqu'il désigne une

action, le terme de *troisième* s'applique donc plutôt à la pensée interprétante qu'à l'interprétant, ce dernier étant le résultat ultime de la sémiose.

2.3. Peirce emploie parfois (1.541; 1.542) les mots *signe* et *representamen* en variation libre, quoiqu'ils n'aient pas du tout le même référent. Il dit, par exemple (1.541) que l'interprétant entretient avec l'objet une relation analogue à celle établie par le signe. A notre avis, le sens d'une pareille assertion est plutôt que l'interprétant entretient avec l'objet une relation analogue a celle établie par le representamen en tant que signe. Un diagramme possible de la sémiose - à nuancer plus tard - est donc celui présenté ci-dessous:

Le signe est le résultat de la sémiose entre ces trois catégories: la priméité, la secondéité, la tiercéité. La sémiose est un processus infini, que pourrait interrompre - provisoirement - l'interprétant final. Cela veut dire que le signe est, à son tour, plutôt un troisième qu'une tiercéité. D'ailleurs, un signe n'est un signe qu'une fois qu'il est *interprété* - traduit, formulé, décrit, expliqué etc. - dans un autre signe. Tout signe est donc un interprétant.

Pour Peirce,

"Un signe est tout ce qui détermine quelque chose d'autre (son interprétant) à renvoyer à un objet auquel lui-même renvoie de la même manière, l'interprétant devenant à son tour un signe et ainsi de suite *ad infinitum*. (1.203) et

"Par signe j'entends tout ce qui communique une notion définie d'un objet, de quelque façon que ce soit, étant donné que ces communication de pensée nous sont familières."(1.540)

On peut inférer donc qu'un interprétant est un signe, tandis qu'un representamen ne l'est pas. Mais tout interprétant est, à son tour, representamen, lorsqu'il est impliqué de nouveau dans la sémiose.

Cela veut dire que l'interprétant établit avec l'objet une relation analogue à celle établie par *l'interprétant-en-tant-que representamen*. N'importe combien d'étapes parcourt la sémiose, l'objet reste toujours le même.

2.4. Voyons maintenant d'autres différences - la liste n'est, certes, pas exhaustive - entre le representamen et l'interprétant:

"Le representamen est tout ce à quoi l'analyse s'applique quand on veut découvrir ce qu'est essentiellement le signe". (1.540)

Ou bien:

"Un representamen est le sujet d'une relation triadique avec un second appelé son objet, pour un troisième appelé son interprétant, cette relation triadique étant telle que le representamen détermine son interprétant à entretenir la même relation triadique avec le même objet pour quelque interprétant.(1.541)

Quant à la tiércéité,

[Elle] est une catégorie générale comme la priméité, mais alors que la priméité est possibilité, la tiercéité est loi.

La secondéité, elle est nécessité.

Il en résulte que le representamen est une catégorie générale, lui aussi, ou plutôt qu'il contient les virtualités d'une généralité. Il est une catégorie générale en germe, puisqu'il engendre un interprétant.

Par cela encore, le representamen ressemble à l'interprétant, qui lui aussi, ne peut être envisagé que par rapport, à une action future. Cela a amené certains chercheurs à confondre parfois - à tort - le representamen avec l'interprétant.

2.5. L'analyse qu'on entreprend, à l'aide de la pensée interprétante, sur un fait ou un ensemble de faits - c'est-à-dire sur un representamen - découvre ce qui est essentiel pour un signe. En fait, l'analyse découvre la manière dont un representamen qui participe au processus de sémiose et devient, par la suite, un signe, est à même de communiquer une notion à propos de l'objet. C'est là le sens de l'une des assertions peirciennes les mieux connues:

"Le signe interprétant renvoie lui-même syntactiquement à un signe interprétant, en une série infinie d'interprétants qu'interrompt, pragmatiquement et provisoirement, selon les situations existentielles, l'interprétant logique ultime: l'habitude."(Deledalle, 1979: 119-120)

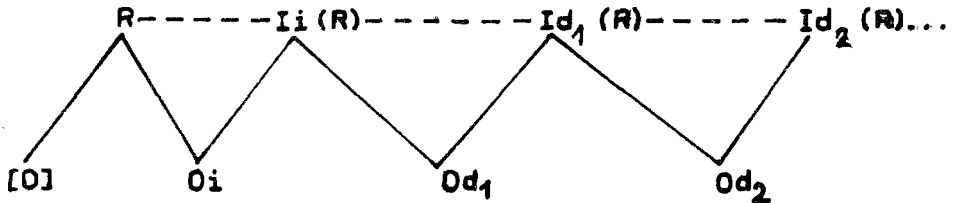
On peut dire, par conséquent, qu'une fois que l'interprète ait engendré le signe à l'aide de l'interprétant, par une sémiose en spirale, à l'aide de la pensée interprétante, il va également de ce signe à un autre interprétant, qui à son tour, intègre, en spirale, les termes qui l'ont précédé, etc.

L'interprétant est le résultat de la sémiose, étant engendré à l'aide de la pensée interprétante. En conséquence du fait que l'interprétant, en tant que résultat de l'analyse, de la sémiose, devient signe, le representamen acquiert, lui aussi, le statut de signe.

Engagé dans la sémiose illimitée, donc "obligé" à générer des signes ad infinitum, l'interprétant pourrait être considéré comme un representamen par rapport au même objet, à un niveau abstrait et conventionnel, si l'on accepte de mettre entre parenthèses le processus qui précède son apparition, sa génération, qui a eu lieu, à son tour, par une sémiose toujours illimitée. Le processus de la sémiose n'a pas ni commencement ni fin. Tout representamen a été jadis un interprétant (pour quelqu'un d'autre). Condensée de la sorte et considérée d'une

manière globale, l'information qui précède l'apparition de ce second representamen -interprétant lors d'une étape précédente de la sémiotose - devient l'objet immédiat de ce second representamen (ou bien son fondement), c'est-à-dire la compétence culturelle-linguistique de celui-ci, son savoir encyclopédique, son épistémé.

Schématiquement, la sémiotose pourrait être représentée, à ce point, de la manière suivante:

2.6. Répétons aussi l'observation de Peirce selon laquelle:

"La tiercéité est une catégorie générale comme la priméité, mais alors que la priméité est possibilité, la tiercéité est loi. Elle est la catégorie de la relation pensée, non dans l'abstrait, mais par rapport à l'action future. C'est la catégorie de la prédiction scientifique." (1.26)

A notre avis, cette "action future" n'est rien autre chose que la possibilité d'engendrer un interprétant nouveau.

Mais, toujours à notre avis, au fur et à mesure que la sémiotose avance, elle ralentit aussi.

C'est ce qui nous permet d'envisager l'intervention, présomptive, à un moment ultérieur, de l'interprétant final - l'habitude - censé arrêter la sémiotose. Théoriquement, la sémiotose ne s'arrête pas. Pratiquement, lorsqu'elle s'arrête, elle est saisie de dégénérescence. C'est Peirce qui le précise:

"Si la série des interprétants s'arrête, le signe devient 'imparfait' par cela même". (2.303)

Il devient donc un interprétant dégénéré.

2.7. Cette dernière remarque est motivée par l'observation suivante de Peirce:

"Les signes ont besoin de deux quasi-esprits [Quasi-Minds], un quasi-énonciateur [Quasi-utterer] et un quasi-interprète [Quasi-Interpreter], et bien que les deux n'en soient qu'un seul esprit [are one mind] dans le signe, néanmoins, cette distinction doit être faite. Par conséquent, c'est une nécessité de la logique que toute évolution logique de la pensée soit dialogique." (4.551), ou bien par son assertion que:

"Toute pensée a une forme dialogique. L'ego d'un moment donné recourt à

l'ego plus profond, en lui demandant l'accord. Toute pensée a donc lieu par l'intermédiaire des signes." (6.338)

2.8. Selon Peirce, il y a trois types d'interprétants: l'interprétant immédiat, l'interprétant dynamique et l'interprétant final.

Selon Gérard Deledalle (1979), il y a deux types d'interprétants dynamiques et trois types d'interprétants finals (cf. *infra*). C'est la description du spécialiste français que l'on va résumer ici en parlant d'interprétants.

G. Deledalle part, entre autres, de l'assertion suivante de Peirce:

"L'interprétant immédiat est l'interprétant représenté ou signifié dans le signe." (8.343)

Il renvoie donc à l'objet immédiat.

L'interprétant dynamique fournit toutes les informations nécessaires à l'interprétation du signe.

L'interprétant final fournit les systèmes d'interprétation "après développement suffisant de la pensée". [...]

"L'interprétant immédiat est un interprétant perceptif. Il ne voit que l'objet immédiat et ne peut en dire que ce que la méthode d'analyse lui permet d'en dire." (Deledalle, 1979:119)

On pourrait donc inférer que l'interprétant immédiat est engendré lors de la première étape de la sémiase (cf. *supra*).

L'interprétant immédiat implique l'interprétant dynamique et l'interprétant final. L'interprétant dynamique est basé sur l'interprétant immédiat, tandis que l'interprétant final est basé sur l'interprétant dynamique.

Toujours selon Gerard Deledalle, la relation de l'interprétant dynamique avec l'objet varie selon que l'objet est immédiat ou dynamique.

Lorsqu'il s'agit de l'objet dynamique, l'interprétant dynamique puise ses informations dans le contexte même de l'objet. G. Deledalle distingue deux types d'interprétant dynamique, suivant que l'interprétant "fait ou ne fait pas appel à une expérience collatérale pour renvoyer à son objet.

S'il n'y fait pas appel, l'interprétant dynamique est une lecture dans le contexte présent du savoir de l'interprète. Cet interprétant dynamique (Id_1) renvoie donc à l'objet immédiat. Id_1 est un interprétant dégénéré.

S'il fait appel à une expérience collatérale, l'interprétant dynamique (Id_2) est une lecture dans un contexte immédiatement étranger, extérieur ou antérieur, au savoir de l'interprète. Id_2 est un interprétant authentique.

L'interprétant final est un interprétant systématique." (Deledalle, 1979:119-120). Pour G. Deledalle - et pur nous - il y a trois formes d'interprétants finals:

If₁, If₂, If₃.

"If₁ este une habitude générale, acquise par une expérience plu[tôt] collective qu'individuelle d'interpréter les signes à un moment donné dans un groupe donné. Il en dépendent tous les préjugés raciaux, religieux, intellectuels et toutes les idéologies.

L'interprétant final If₁ diffère d'une société à l'autre. If₂ est une habitude spécialisée, contrôlée scientifiquement. If₃ se passe d'interprétant dynamique. Il est à la lettre hors contexte. Il ne requiert aucune expérience pour pouvoir exister." (Deledalle, 1979: 119-120)

3. En ce qui suit, on va essayer d'appliquer la sémiologie peircienne, telle qu'on l'a décrite longuement ci-dessus, à un modèle lexicologique assez abstrait, valable, à notre avis pour les dictionnaires explicatifs monolingues, genre *Le Petit Robert*.

3.1. Selon Joëlle Réthoré:

"La théorie pragmatique de Peirce couvre le champ occupé par les trois pragmatiques linguistiques actuellement connues: celui de la pragmatique dite de premier degré ou encore pragmatique indexicale; celui de la pragmatique de second degré, qui s'occupe des propositions dont la signification est autre que littérale; et celui de la pragmatique de troisième degré, qui est la théorie des actes de langage et notamment des actes indirects.

L'intérêt de la théorie peircienne est d'intégrer les problématiques séparées des trois directions de la pragmatique actuelle dans un ensemble théorique, tant phénoménologique que logique, qui est cohérent de part en part, et qui laisse peu d'éléments de la réalité, linguistique ou non, sans une place dans l'édifice général.

On peut dire de l'épistémologie qu'il nous propose qu'elle est complexe, touffue même, mais on ne peut nier qu'elle soit très englobante."(Réthoré, 1988:430)

Rappelons que pour Peirce:

"Un signe est en relation étroite avec l'objet dénoté et avec la pensée." (3.360)

Il est en relation étroite avec la pensée interprétante, dirions-nous, d'autant plus que, dans ce même paragraphe, Peirce ajoute: "Si cette relation triadique n'est pas une relation dégénérée, la relation entre le signe et l'objet est seulement le résultat d'une association mentale et dépend d'une habitude."

Elle dépend donc d'un If₁.

"De pareils signes ", continue Peirce, "incluent tous les mots généraux, le fond principal du vocabulaire. Je les appellerai *tokens*." (3.360)

3.2. Dans le modèle lexicologique que l'on va proposer ici, le *representamen* sera le *definiendum*, l'entrée du dictionnaire, le mot, le syntagme, qui doivent être définis.

L'objet peircien sera le terme (mot, syntagme etc.) qui doit être défini, mais le terme repéré dans la langue.

Si le terme est repéré dans un contexte, il sera un *objet dynamique*.

S'il est repéré seul, isolé - un exemple à propos serait une phrase telle: "Que veut dire le mot *sémiotique*?" -, il est un *objet immédiat*.

Il faudrait rappeler ici que, chez Peirce, il n'y a pas de démarcation nette entre l'objet immédiat et l'objet dynamique.

Tout comme, les lexicologues et les lexicographes en sont d'accord, il n'y a pas toujours de démarcation nette entre le terme en contexte et le terme hors contexte. Afin de définir un terme, l'appel au contexte est nécessaire, mais pas toujours obligatoire. Quoique, dans une langue donnée, il y ait, certes des différences entre la manière dont un terme fonctionne hors contexte et la manière dont ce même terme fonctionne dans un contexte donné, et bien qu'il y ait des différences même entre la *forme* d'un terme hors contexte et la forme de ce même terme dans un contexte, la frontière précise entre le contextuel et l'accontextuel est souvent difficile à établir.

Une première conclusion de ce que l'on vient de dire serait que *l'objet* peircien (soit-il dynamique ou immédiat) est ici *le référent*.

On entend par *référent* non pas une chose ou un concept, non pas une entité matérielle ou mentale, mais un *terme linguistique* (mot, syntagme etc.) qui doit être défini.

Le référent d'un dictionnaire est donc la langue.

Puisque, selon Peirce, la relation entre le representamen et l'objet est analogue à la relation entre l'objet et l'interprétant, ce qui veut dire que l'interprétant devient un équivalent du representamen par l'intermédiaire de l'objet, on peut inférer que l'équivalence entre le terme à définir (definiendum) et sa définition (definiens), que tout dictionnaire doit réaliser, est pragmatiquement contrôlée par la langue.

En ce même sens, Dinda Gorlée précise que:

"In linguistic signs the dynamical object is the "real" underlying message which is being put across independently of whether it is identical to or different from the linguistic fact or facts which the words, sentences etc. expresses on the grammatical level." (Gorlee, 1993:136)

Pour Peirce,

"Le problème du *sens* d'un concept intellectuel ne saurait être résolu que par l'étude des interprétants ou des effets signifiés propres du signe." (5.475)

Le sens est donc du domaine de l'interprétant.

Du point de vue adopté ici, l'interprétant immédiat est *le sens dénotatif de base* d'un terme. Tout comme l'interprétant immédiat, ce sens fait abstraction du contexte.

Bien au contraire, *les sens connotatifs*, eux, ne peuvent exister qu'en fonction du contexte, indifféremment que celui-ci soit explicite ou seulement suggéré. C'est donc l'objet dynamique peircienne qui représente les sens connotatifs.

Chez Peirce, les interprétants dynamiques fournissent toutes les informations nécessaires à l'interprétation ultérieure des signes.

L'interprétant dynamique Id_1 , qui ne fait pas appel à une expérience collatérale afin de renvoyer à l'objet, est le résultat d'une interprétation dans le contexte présent des connaissances de l'interprète (du locuteur).

On a vu que l'interprétant dynamique Id_2 , *fait* appel à une expérience collatérale afin de renvoyer à l'objet. Par conséquent, il est le résultat d'une interprétation dans un contexte immédiatement étranger (extérieur ou antérieur) aux connaissances de l'interprète. L'interprète est ici un locuteur L_2 , autre généralement autre que le locuteur L_1 , impliqué auparavant.

Dans une perspective lexicologique, l'interprétant dynamique est donc *l'ensemble des sens d'un terme*. La spécification de Peirce que tout interprétant dynamique implique l'interprétant immédiat reste valable pour le modèle proposé dans ces pages. Car l'ensemble des sens d'un terme - sens contextuels ou acontextuels, de base ou périphériques, en synchronie ou en diachronie - implique nécessairement la connaissance du sens dénotatif de base de ce terme.

Aussi faut-il se rappeler que l'interprétant dynamique Id_1 diffère de l'interprétant immédiat, quoique tous les deux visent à décrire l'objet immédiat. Car, bien qu'il reste dans le contexte immédiat des connaissances du locuteur, Id_1 dépasse l'état de perception (Ii , l'interprétant immédiat, est un interprétant perceptif chez Peirce) et fournit toutes les informations nécessaires à l'interprétation. Id_1 représente donc non seulement le sens dénotatif de base d'un terme, mais aussi (une partie de) ses sens connotatifs, périphériques etc., toujours vus en synchronie. En fait, Id_1 représente donc une partie de la signification.

Quant à l'interprétant dynamique Id_2 de Peirce, il permet d'aboutir à l'objet dynamique; on le sait déjà. Il représente, par conséquent, les sens du terme en *diachronie*, ainsi que *l'information encyclopédique* nécessaire au locuteur afin d'accéder à tous ces sens et, finalement, afin d'utiliser ce terme d'une manière correcte dans l'ensemble des contextes possibles. La signification y est donc impliquée une fois de plus quoique d'une manière virtuelle.

Ce qui peut paraître paradoxal est le fait que "l'expérience étrangère", le contexte extérieur ou antérieur nécessaire à l'interprète afin de définir l'interprétant dynamique Id est ici l'interprétant final If_1 ou If_2 .

On verra que If_1 est une définition "empirique", tandis que If_2 est une définition "scientifique".

Mais le locuteur ne peut accéder à l'ensemble des sens d'un terme et à leurs relations que s'il fait appel en même temps aux sens contextuels qu'a ce terme-là dans la langue.

Peirce précise que l'interprétant final est un interprétant synthétique. Sa fonction est de fournir les systèmes d'interprétation d'un signe après le développement suffisant de la pensée.

On pourrait conclure, par conséquent, que la découverte de l'interprétant final d'un terme entraîne l'inclusion de ce terme dans une classe, son intégration dans un répertoire, dans un lexicon.

Cela veut dire que les interprétants finals d'un terme représentent *le sens de ce terme formulé dans une définition*.

A notre avis, la définition est un interprétant final.

Si on considère l'interprétants final en tant que résultat ultime de la sémiuse, en tant que *sens formulé dans une définition*, on peut inférer que l'interprétant final permet l'intégration du signe - du *definiendum* et du *definiens*, de l'entrée du dictionnaire et de la définition - dans un répertoire passif. (Vu comme une collection d'interprétants finals, le dictionnaire est un répertoire passif.)

Les interprétants finals deviennent cependant les éléments d'un répertoire actif, lorsque le locuteur en fait appel - c'est-à-dire utilise le dictionnaire - afin de découvrir les interprétants dynamiques, voire afin de connaître et d'employer correctement les *objets*, qui sont les mots de la langue.

On constate, cette fois encore, que la sémiuse est un processus dialectique, qui se produit en spirale.

A ce point, il faudrait se souvenir aussi que, chez Peirce, l'interprétant final implique l'interprétant dynamique et l'interprétant immédiat.

Lorsqu'on le compare aux deux autres interprétants, même l'interprétant immédiat - le sens dénotatif de base - se trouve "enrichi". C'est la conséquence du fait qu'il acquiert le statut d'*invariante sémantique* de ce terme.

Certes, le locuteur, qui considère que l'interprétant immédiat est l'invariante sémantique d'un terme est un lexicologue, un lexicographe, voire un linguiste. Ce locuteur diffère du locuteur non-spécialiste L_1 , du point de vue duquel l'interprétant immédiat ne saurait être que le sens dénotatif d'un terme. Il va sans dire que, pour les besoins de la démonstration, on a beaucoup simplifié la description faite dans ces pages. Car, "en réalité", il n'est pas tellement simple de séparer la dénotation de la connotation.

Revenons maintenant aux trois interprétants finals distingués par G. Deledalle

(cf. *supra*). If₁ est une habitude plutôt collective qu'individuelle, dont dépendent tous les préjugés et qui peut être contredite par une interprétation ultérieure, propre à un autre moment de l'histoire culturelle ou à un autre locuteur. Cette interprétation ultérieure peut être indépendante de la première ou bien elle peut se baser sur elle, la contredire et aboutir ainsi à ré-évaluer le signe.

If₁ est donc la définition *empirique mais correcte* qui peut être donnée par le locuteur d'une langue (par un locuteur cultivé, mais qui n'est pas linguiste) If₁ représente l'ensemble des sens *imposé par l'usage*. Ce sont les sens dont le locuteur cultivé est conscient et qu'il est censé actualiser à tout moment.

Néanmoins, il faudrait souligner que l'interprétant final If₁ apparaît deux fois dans la sémiologie, telle qu'elle est envisagée ici. D'abord, il est la définition empirique que peut donner le locuteur cultivé d'une langue. Puis, If₁ a la fonction d'*expérience collatérale*, qui permet au chercheur, au linguiste - le locuteur L₂ - d'abord accès à l'interprétant dynamique Id₂ et, à partir de celui-ci, d'élaborer If₂, la définition *scientifique, lexicographique*.

Il va sans dire que le locuteur L₁ et le locuteur L₂ peuvent se superposer dans la même personne "réelle". Ils peuvent être les deux quasi-esprits peirciens.

Toujours chez Peirce, If₂ est l'habitude contrôlée scientifiquement, par l'expérience. If₂ est donc la *définition lexicographique*, enregistrée dans le dictionnaire.

Encore une fois, il est tout à fait possible que la définition empirique et la définition scientifique correspondent. On ne les a séparées ici que pour les besoins de l'analyse.

Une différence notable, quand même:

A part le fait que le chercheur est censé se servir d'"outils scientifiques" afin d'élaborer une définition If₂, celle-ci doit être, par la suite, comprise dans une classe ordonnée d'interprétants finals If₂, dans un *dictionnaire*.

Tout comme l'interprétant immédiat (Ii) et tout comme l'interprétant final If₁, l'interprétant final If₂ surgit deux fois dans la sémiologie décrite dans ces pages. D'abord, il est la dernière étape, l'effet final du processus qu'on vient de détailler. Ensuite, il joue le rôle d'expérience collatérale, de contexte immédiatement étranger, extérieur ou antérieur au savoir dont dispose, à un moment donné, le locuteur cultivé L₁ d'une langue. Afin d'être certain des sens d'un terme, celui-ci recourt à la définition homologuée dans le dictionnaire.

Quant à If₃, il n'a besoin d'aucune expérience afin d'exister; il peut se passer de l'interprétant dynamique Id₂. Ici, il a été envisagé comme une matrice abstraite de la mise-en-définition, soit-elle empirique, ou bien scientifique.

4. En guise de conclusion, il faudrait souligner que le sens des mots est approximé graduellement; il n'est pas donné une fois pour toutes. On y aboutit à

travers des confrontations successives entre des niveaux de sens et des types de définitions. A la suite de ce processus complexe, souvent "en miroir", le sens et la définition se trouvent enrichis tous les deux.

REFERENCES

Deledalle, Gérard,

1978 *Charles S. Peirce: Ecrits sur le signe. Rassemblés traduits et commentés par Gérard Deledalle.* Paris: Seuil.

1979 *Théorie et pratique du signe. Introduction à la sémiotique de Charles Sanders Peirce.* Paris: Payot

Gorlée, Dinda L.

1993 *Semiotics and the Problem of Translation. With Special Reference to the Semiotics of Charles S. Peirce.* Alblasterdam: Offsetdrukkerij Kanters B.V.

Neț, Mariana

1986 "O aplicație lexicologică posibilă a semioticii lui Charles Sanders Peirce". În: *Studii și cercetări lingvistice.* 37 (2): 129-134

1992 "Étapes de la sémiose peircienne." In *Signs of Humanity/L'homme et ses signes.* General Editor: Gérard Deledalle: 1311-1317

Peirce, Charles Sanders

1931-1935; *Collected Papers of Charles Sanders Peirce.*

1958 Charles Hartborne, Paul Weiss, Arthur Burke, eds. Cambridge, Mass.: Harvard U.P.

Réthoré-Dailler, Joëlle

1988 *La linguistique sémiotique de Charles S. Peirce. Propositions pour une grammaire phanéroscopique.* Université de Perpignan.

Réthoré, Joëlle

1990 "Benveniste: lecteur de Peirce?". In: *Semiotik Interdisziplinär II. angewandte Semiotik,* VII

SEMIOZA PEIRCEIANĂ ȘI CONCEPTUL DE TEXTUALITATE

CARMEN VLAD

Abstract. Focusing on the *cognitive process* in which the *text* is seen as a *sign*, this study postulates an option for a semiotic research which is performed from the angle of a *complex of triadic relations* of the type described by Ch. S. Peirce in the concept of *semiosis*. From the point of view of this model, the immediate interpretant (I_i) becomes the basic principle of textual functioning of a complex verbal sign and it coincides with *textual semnificance* or *textuality*. It consists from the disponibilities of *communicativity*, *referentiality* and *sucesivity* which are simultaneously activated, according to a functional syncretism.

"..limba mea este suma totală a sinelui meu, căci omul este gîndul". Peirce, C.P., 5.314

"Indescriptibilul, inefabilul, incomprehensibilul stîrnesc de obicei mare emoție; nimic nu este însă la fel de liniștitor precum o explicație științifică". Peirce, C.P., 5.292

Textul ca semn. Creșterea fascinației semnelor, ca o consecință a aprofundării *conștiinței semnice*, ni se pare a fi o caracteristică a etapei culturale pe care o traversăm. *Începuturile* acestei conștiințe se regăsesc în *antichitate*, la Platon ("numele - scria filosoful în dialogurile sale socratice - este un instrument dătător de învățătură și discriminator al naturii lucrurilor", *Opere*, III, 258) și apoi la Aristotel, care descoperea în vorbire modul uman de cunoaștere a realității, de raportare la ea.

Parcurgând un itinerar marcat de "civilizația cărții" (cum a fost numită epoca modernă a culturii, izvorită din Renaștere), trecînd prin perioada "civilizației

imaginii" dominantă la mijlocul secolului nostru (vezi demonstrația lui René Huyghe în *Les Puissances de l'image*), istoria civilizației pare să-și consume sub ochii noștri momentul său *semnic*.

Dependența *gîndirii științifice* de formele *simbolice*, cu un ecou puternic și cu efecte sensibile în epistemologia contemporană, a găsit în gîndirea lui Ch. S. Peirce (C.P., 2.227) una dintre cele mai concise exprimări: "LOGIC, in its general sense, is, /.../, only another name for *semiotic* /.../, the quasi-necessary, or formal, doctrine of signs". Acestea din urmă reprezintă un instrument de bază, legat indisolubil de inteligența umană "științifică", adică "by an intelligence capable of learning by experience" (C.P., 2.227).

Resurecția *opticii semiotice* în cercetarea *verbală* s-a produs odată cu *asumarea textului* ca obiect supus examinării. Valoarea semiotică a acestuia nu mai este pusă doar pe seama naturii semnifice a unităților sale verbale de rang inferior: morfeme, cuvinte, propoziții/fraze (conform unui raționament de tipul: dacă a = semn și b = semn, atunci a + b = semn), ci este dedusă și din trăsături pe care textul le dobîndește prin *funcția sa comunicativă* și din relația lui, ca entitate distinctă, cu *un univers semnificat*.

Condiția privilegiată a textului literar de a manifesta mai evident principiul unei organizări globale a materiei verbale, în scopul reflectării (unei porțiuni a) universului extraverbal, a făcut ca acest tip de text să fie tratat, înaintea altor tipuri textuale, drept *semn al* (unui fragment al) *lumii*. Consecutiv, textul artistic este considerat, în raport cu lumea, cînd ca un produs influențat, modelat de legile realității extratextuale, cînd dimpotrivă, el însuși (acest produs) ca o forță capabilă să impună propriile sale "imagini" realului¹.

Pe de altă parte, oricît s-ar fi demonetizat în ultima vreme termenul de structură, pare greu de respins ideea lui Lotman (1970, 57) că, în artă, conținutul (semnificatul) este transmis "de *întreaga* structură modelatoare a operei literare" și că, astfel, "textul devine semn, iar entitățile care alcătuiesc textul, cuvintele care acționează în limbă ca semne independente, devin elemente ale semnului în poezie (în genere, în literatură)".

Ideea globalității *textului* - *semn artistic* poate găsi un suport și o sugestie, în același timp, în conceptul de *dinamică semantică* pus în circulație de Mukarovsky (1966/1974, 404-405). Acest termen este expresia procesului *cumulativ* al sensului și caracterizează atît enunțul cît și toate ansamblurile superioare acestuia (aliniat, paragraf, text), în cursul actualizării lor. Printr-un astfel de proces, avînd la bază "gestul semantic" sau "intenția semantică" "se organizează opera ca unitate

1 Z. G. Mintz (1976, 222) afirmă că "Si les écrivains de certaines autres tendances voient dans le texte un modèle de la réalité extratextuelle (et s'efforcent de l'organiser selon des lois semblables à celles de cette réalité), le parcours des symbolistes est, quant à lui, diametralement opposé: c'est au réel qu'ils assignent les propriétés du texte artistique."

dinamică de la elementele cele mai simple la conturul cel mai general".

Instaurarea unității semantice și formale a unui poem se produce, în opinia lui Riffaterre (1983, 15-35), la nivelul lui *significance*, printr-un proces axat pe două pîrghii, expansiune și conversiune. Prin acest proces, variațiile și multiplicitatea reprezentărilor sînt integrate unui principiu *unificator* structurant.

În tentativa de a realiza joncțiunea analizei stilistice cu cea textuală, Szabo (1985, 87) socotește "centrarea asupra globalității operei, respectiv asupra globalității stilului" drept unul dintre principiile analitice de bază.

Cercetări textologice mai recente conferă calitatea de semn *textului*, în general, (nu numai celui literar), fie pe baza extinderii globalității, ca proprietate discursivă a oricărui tip textual, fie independent de o asemenea proprietate.

Fructificînd sugestiile mai vechi ale funcționalismului praghez, van Dijk (1972 și 1977) postulează nivelul *macro-structurii* ca nivel "mai global de descriere semantică". Din punct de vedere teoretic, acest nivel asigură, prin categoria de *argument al discursului*, comprimarea informațională a textului (sau a unei secvențe textuale) și formularea condițiilor pentru coerența globală (vs lineară) a unui discurs (cf. Dijk, 1977, 146 și cap. V).

În aceeași linie a funcționalismului praghez și a textologiei olandeze se pot menționa și alte numeroase referiri la globalitate, din care vom aminti doar două. Ruqaiya Hassan (1979, 370), definind textul, afirmă că "a T is a *unified* whole in which there operates simultaneously a multiplicity of integrative devices" iar Scinto (1983, 75) pune și el globalitatea în relație cu cuplul funcțional *temă - rhemă*, care "best characterizes the text as a sufficiently global level to capture its essential organization in the act of communication itself."

Problema valorii semnifice a textului este pusă într-un mod cu totul diferit de Heydrich și Petöfi (1980). Întrebîndu-se ce înseamnă pentru un obiect a fi text, cei doi autori (cf. 1980, 19) răspund: "Among other things it certainly means that the object has some properties, that allow another kind of object in the world, e.g. people, with certain linguistic abilities, to recognize some specific (semiotic) relation between the object and the world. In short: they can interpret these objects as signs" sau mai concis: "*Objects with properties characteristic for texts must be understood as signs if they are to be used as texts*". Interpretăm această ecuație a autorilor ca o asertare a convingerii că *valoarea de semn a textului*, în general, se instituie pe cale pragmatică, anume prin *uzul* textual al unei mărimi verbale, idee pe care o susține în fond și Vasiliu (1990), argumentînd-o prin instrumente logico-formale. Dar, și într-un caz și în celălalt, interesul cercetătorilor se orientează cu predilecție spre examinarea unor anumite aspecte sau proprietăți (unele inerente, altele extrinseci) care fac *dintr-o succesiune* de unități verbale de tip pozițional-frazal un text (sau o secvență textuală).

Ambivalența semnică a textului. Dacă, prin urmare, includem textul - în calitatea lui de categorie - în sfera obiectelor semiotice, trebuie să-i recunoaștem atât valoarea de *complex semnic verbal*, cât și pe cea de *semn verbal complex*. Atribuim, astfel, textului un statut semiotic *ambivalent*, diferit de ceea ce s-ar putea înțelege din formularea elegant oximoronică prezentă în Petöfi, Olivi, 1989, 191: "A text /.../ is a complex verbal sign (or a verbal sign-complex)" unde relația disjunctivă dintre cele două sintagme definitorii duce la o interpretare echivocă: conferind lui "or" sens *exclusiv*, una dintre cele două alternative este eliminată, iar atribuirea unui sens *identificator*, posibil și el, anulează distincția dintre expresii, devenite astfel echivalente.

A ține seama de *ambivalența* semiotică a textului înseamnă a admite nu numai o focalizare asupra proceselor de natură sintactică, semantică și pragmatică pe care le implică performarea unui (sau oricărui) text/discurs. În egală măsură considerăm justificate și abordările destinate să urmărească *funcționarea textului (ca entitate globală) atât în rețeaua relațiilor obligatorii ale procesului comunicativ* (în care se validează ca obiect semnic de schimb), cât și în aceea a unui *proces de cunoaștere în care și prin care textul se instituie ca semn*.

În discuția care urmează, consider textul un produs eminentemente verbal, în același timp parte a unui proces semiotic complex și reflex al acestuia. Unele dintre trăsăturile esențiale ale textualității (= calitatea unui produs verbal de a satisface anumite condiții ale procesului semiotic) sînt expresia unor fenomene constitutive (imaneente), determinate de constituția verbală a produsului, iar altele sînt extrinseci și se înscriu în sfera fenomenelor generativ perceptive. Printre cele dintîi textualitatea *verbală* își poate defini propria sa "identitate", în sincronie, față de alte posibile textualități (non-verbale), și tot prin ele se asigură *relativa stabilitate* structurală, în diacronie, a unor (sub-)tipuri textuale. Fenomenele generativ perceptive reprezintă latura creativă, aleatorie, a procesului, și sînt răspunzătoare atât de *mobilitatea*, în timp și în spațiu, a semnificației textuale, cât și de slăbirea, pînă la transformare sau înlocuire, a schemei structurale sau a tiparului constitutiv¹.

Dacă descrierea aspectelor constitutive se înscrie preponderent în dimensiunea sintactico-semantică a unei abordări semiotice, examinarea aspectelor generativ perceptive nu poate fi efectuată decît din perspectivă pragmatico-semantică.

În cîteva lucrări anterioare (cf. Vlad, 1982 (a) și 1982 (b)) am determinat trei nivele, teoretic departajabile, în examinarea semnului complex text, nivele pe care le-am reprezentat, după criteriul gradului lor de generalitate (abstracție) astfel:

¹ Pentru o discuție mai amplă cu privire la dinamica sistemelor semiotice, în general, și a celui literar, în special, cf. Lotman, 1976.

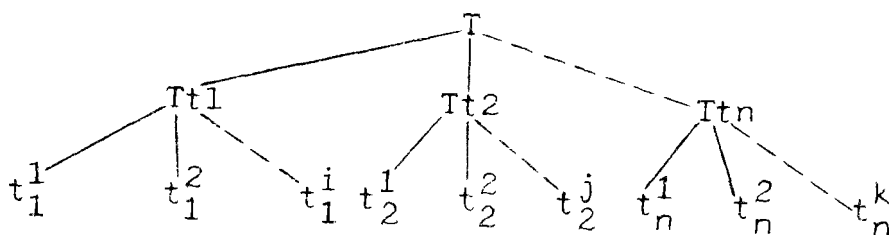

Fig. 1

În această alternativă l-am considerat pe T expresia *competenței textuale* (sau comunicativ-verbale) constând dintr-o regulă de comunicabilitate, dintr-o regulă de coerență textuală sau macro-structurală și dintr-o regulă (sau reguli) de ordine secvențială a unităților textuale manifestate (cf. Vlad 1982 (a), 78-79 și 1982 (b), 315-316). T reprezintă termenul cel mai abstract al modelului.

Nivelul t a fost conceput ca o imagine convențională a percepției și descrierii fiecărui text-ocurență sub aspectul lui de *produs verbal* sau "infratextual", cum îl numește Lotman (1974, 80-92). O descriere t trebuie să reflecte: a) cele două sisteme interacționale (= protagoniștii comunicării, prin principalele lor atribute psiho-, socio- și etno-lingvistice, timpul efectiv al comunicării și spațiul său concret; b) structura semantică (referențială, modală și ilocuționară) a textului-ocurență; c) structura lui sintactică (locuționară și ilocuționară). Prin t a fost simbolizat termenul cel mai puțin abstract al modelului.

Nivelul Tt , al tipului textual, a fost considerat expresia unor cote superioare pe care cunoașterea noastră le poate atinge în cursul procesului de analiză-interpretare textuală sub incidența funcționalității textelor într-un sistem *socio-cultural* particular (cf. Vlad, 1982 (a), 87-88). În aceste condiții, cele două sisteme interacționale (sau roluri comunicative) sînt luate în considerare ca valori (generale) relevante sau statute ale unor grupuri socio-culturale angajate în interacțiunea persistentă, constantă și recunoscută; timpul comunicării comprimă prin convenție cultural-istorică o suită de momente dintr-o cronologie istorică, iar locul situației comunicative ia aspectul unui "spațiu ritualic". Categoria Tt este definită (cf. Vlad, 1982 (a), 91-91) ca "reprezentare a unei structuri semantico-sintactice (de bază), dominată de o funcție socio-culturală constantă pe toată durata interacțiunii comunicative /.../. Interacțiunea trebuie să se desfășoare într-o situație comunicativă caracterizată prin constanța celor trei parametri: roluri socio-culturale, interval "istoric" de timp și spațiu ritualic."

Am reamintit, într-o formă condensată, soluția pe care am preconizat-o, în primul rînd pentru a sublinia că ea a rezultat dintr-o abordare semiotică orientată

preponderent spre *componenta comunicativă* a proceselor textuale. În al doilea rând, pentru a vedea dacă modelul își mai păstrează ceva din relevanță în condițiile unei schimbări de perspectivă, anume când *cercetarea se focalizează asupra procesului cognitiv în care textul (cultural sau nu) este asumat ca semn*.

Semioza textuală. Cadrul semiotic cel mai adecvat pentru o astfel de cercetare considerăm că este cel elaborat de Ch. S. Peirce. În termenii acestui cadru vom încerca să evidențiem *unele* dintre particularitățile semiozei al cărei semn primordial este *textul*.

Motivele opțiunii noastre pentru teoria semiotică a filosofului american sînt multiple, dar acum vom menționa doar cîteva.

(i) Voi începe cu acela care ține de substanța logico-filosofică a problemei: fiind o *activitate intelectuală* interesată de aspecte ale producerii, ale receptării, de analiza sau de interpretarea textului, *orice cercetare semiotică textuală trebuie efectuată din unghiul unui complex de relații triadice*. În mod expres, Peirce (C.P., 2.300) afirmă că "orice operație intelectuală implică o triadă de simboluri".

(ii) În al doilea rând să spunem că *termenii de bază* ai relației triadice ne sînt furnizați de aceeași teorie, prin cunoscuta definiție peirceană în care *semiosis* semnifică "o acțiune sau o influență, care este sau implică o cooperare a trei subiecți, adică un semn, obiectul său și interpretantul său, această influență tri-relațională nefiind în nici un fel reductibilă la o acțiune între perechi" (C.P., 5.484). E potrivit să precizez acum că Peirce face o distincție clară între *semiotică*, pe de-o parte, pe care o consideră "doctrina naturii esențiale și a varietăților fundamentale ale semiozelor posibile" (C.P., 5.489) sau, în formularea lui Eco (1992, 238), un "discurs teoretic despre semiosis" și, pe de altă parte, *semioză*, adică procesul sau acțiunea triadică sau trirelațională. În termenii lui Eco (1992, 238), procesul semiozic are loc cînd: (i) un obiect dat sau o stare a lumii (= obiectul dinamic din modelul lui Peirce), (ii) este reprezentat(ă) printr-un reprezentamen și (iii) cînd semnificatul (obiectul imediat) acestui reprezentamen poate fi tradus într-un interpretant, adică într-un alt semn. Găsim aici doar un alt fel de a exprima celebrul enunț al lui Peirce (C.P., 2.274): "Un *semn* sau *reprezentamen* este un prim care întreține cu un secund numit *obiectul* său o relație triadică atît de autentică, încît ea poate determina un terț, numit *interpretantul* său, să întrețină cu obiectul său aceeași relație triadică pe care o întreține el însuși cu același obiect."

(iii) În al treilea rând, pentru demersul care urmează consider utilă o circumscriere inițială, poate banală dar obligatorie, a unei *semioze textuale* (ca tip sau varietate de *semiosis*) ce devine posibilă, într-un prim moment, prin

specificarea celor trei "subiecți"¹.

Astfel, *Representamenul* sau semnul, elementul prim (notat R) este un (oricare) text (sau secvență textuală sau enunț textual). Rolul lui R de *a media* între obiect și interpretant (reprezentînd obiectul și spunînd ceva despre el pentru a determina o interpretare)² se realizează într-o formă pe cît de evidentă, pe atît de complexă. "Suportul" evidenței constă în *natura semnică a cuvintelor* - materie de construcție a textului, iar *complexitatea* este consecința posibilităților variate de selecție și combinare a semnelor elementare - cuvinte (disponibile în sistemul unei limbi), cînd ele participă la procesul "compunerii" pentru a da naștere unor expresii derivate de dimensiuni variabile. Pe de altă parte, complexitatea este și efectul mulțimii factorilor implicați în circuitul comunicativ. Îndeplinind, deci, o *funcție semnică*, R-TEXT nu este un simplu semn, ci "sistemul deschis (s.a. - H.P.) al semnelor productive: într-un sistem caracterizat prin totalitatea (integralitatea) sa, prin transformativitatea sa și prin dinamismul său autoreglator, toate semnele sînt co-semne" (Parret, 1983, 17), prin co-semn înțelegînd obligativitatea relaționării fiecărui semn cu cel puțin un altul.

Obiectul în semioza textuală (notat în continuare O) este O - LUMEA, pentru că acceptăm, împreună cu Peirce (C.P., 2.231) să înțelegem prin O "tocmai ceea ce trebuie presupus deja cunoscut pentru ca semnul să poată aduce despre el noi informații", acceptînd, de asemenea, că oricare dintre *obiectele* semnului poate fi "un lucru individual cunoscut ca existent, sau un lucru despre care se crede că a existat înainte sau la care te aștepți să existe, sau o colecție de asemenea lucruri, sau o calitate sau relație, sau fapte cunoscute, /.../; sau ceva de o natură generală dorit, cerut sau întîlnit în anumite împrejurări generale" (C.P., 2.232).

Interpretantul, în general și nediferențiat încă (notat în continuare prin I), este "un semn echivalent sau poate un semn mai dezvoltat" (Peirce, C.P., 2.228) al semnului prim³. Din perspectiva semiozei textuale, I este orice "gînd" ("imagine") echivalent(ă), produs(ă) într-o inteligență umană de către un R - TEXT în relație cu O - LUME. În cazul unei "imagini" neexplicitate, "interpretantul este ceea ce

1 Pornind de la o platformă asemănătoare, Mariana Neț (1986) examinează domeniul activității lexicografice și propune o examinare a conceptelor de *sens*, *referent* și *definiție* prin grila semioticii lui Peirce (vezi studiul din acest volum). Proiectul mai general al autoarei vizînd concepția semioticianului american preconizează conturarea progresivă "de la reconstruction de son système sémiotique (y compris le fonctionnement de ses catégories fondamentales), qui serait appliqué seulement ensuite aux divers domaines particuliers concrètes de l'analyse de la langue". (Neț, 1989). Este tocmai ceea ce Mariana Neț realizează în cele mai recente studii ale sale (cf. 1991, 1992).

2 "...oricare semn are, în fapt sau virtual, ceea ce putem numi un *precept* de explicație potrivit căruia el trebuie înțeles, ca să spunem așa, ca un fel de emanație a obiectului său" afirmă Peirce (C.P., 2.230).

3 Deledalle (1979, 1985, 33-34) afirmă despre interpretant că "este semnul sau clasa (cîmpul) de semne care ne permite să atribuim semnul prezentat, obiectului pe care îl re-prezintă".

semnul creează în interpretul său, determinându-i un sentiment sau o acțiune" (Oehler, 1979, 1985, 62), iar când "imaginea" devine explicită, aceasta ia forma unor alte noi R - TEXTE, într-un circuit semiozic nou, într-o serie teoretic nelimitată (cf. Peirce, C.P., 2.303), la care "conștiința inteligentă" trebuie să ia parte.

Pentru a facilita înțelegerea modelului semiozic preconizat de Peirce (principiul nostru reper), voi introduce în continuare una dintre vizualizările imaginate, cea a lui Deledalle (1979/1985, 50-51), în care sînt cuprinși toți termenii de bază ai procesului, cu categoriile lor principale:

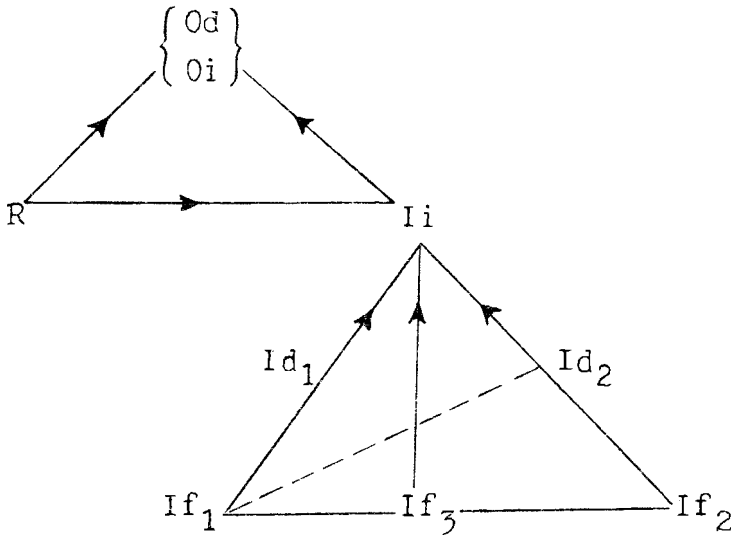

Fig. 2

unde: Od = obiect dinamic sau "Mijlocitorul din afara semnului"

Oi = obiect imediat sau "Nemijlocitul din interiorul Semnului"

R = reprezentamen

I = Interpretant (în general) "este tot ceea ce transmite semnului"¹

Ii = Interpretant imediat, "interpretant emoțional"

Id = Interpretant dinamic, "interpretant energetic"

If = Interpretant final, "interpretant logic"².

1 Pasajele citate pentru Od, Oi și I sînt din corespondența lui Peirce cu Lady Welby, abreviate în textul nostru prin L.W. (după versiunea *Charles S. Peirce, Semnificație și acțiune*, Prefața de Andrei Marga, traducere de Delia Marga, p. 257). Pentru interpretant, mai menționez și sensul de "proper significance outcome" (Peirce, 1955, 275).

2 Aceste ultime caracterizări ale celor trei interpretanți Ii, Id și If se găsesc în Peirce, 1955, 277.

Interpretantul imediat și textualitatea. Încercarea de a capta procesul de percepere "în trepte" a textului ca *semn verbal complex* va începe printr-un examen mai detaliat al *Interpretantului imediat (Ii)* în semioza de tip textual, prin punerea în relație a modelului lui Peirce (și a altor contribuții inspirate din acesta (cf. Deledalle, 1985; Oehler, 1985; Eco, 1992; Neț, 1991 și 1992)) cu soluția pe care am prezentat-o deja schematic.

Cum s-a văzut, prima "specie" a Interpretantului este cel *imediat, Ii*, conturat, ca atâtea alte categorii ale concepției semiotice peirceiene, de-a lungul unor reveniri și aprofundări succesive în opera logicianului. Astfel, *Ii* "este implicat în faptul că fiecare Semn trebuie să aibă propria sa interpretabilitate particulară, înainte de a ajunge să aibă vreun interpret", fiind "o abstracție, constând dintr-o posibilitate". Acest "interpretant emoțional" - cum îl numește Peirce - ar acoperi o zonă de semnificață cuprinsă între simpla "impresie de recunoaștere" ("feeling of recognition") a semnului și impresia (dispoziția) produsă de semn prin "cel dintîi efect specific de semnificață" al său¹, motiv pentru care la Deledalle (1985, 34) îl mai întîlnim sub denumirea de interpretant "afectiv" sau "sugestiv" și "perceptiv".

În opinia noastră, *Ii* al unei semioze de tip textual corespunde capacității interpretului de a percepe natura *textuală* a unui semn-verbal-complex, adică de a realiza "impresiile" sau de a percepe sugestiile de *comunicativitate*, de *referențialitate* și de *secvențialitate*. Interpretabilitatea ulterioară a *textului ca tip de semn* depinde de efectul conjugat al acestor virtualități ale sale prin a căror mediere, printr-un efort amplificat, se poate obține o cunoaștere aprofundată a semnului. *Ii al semiozei de tip textual este, pentru noi, echivalentul textualității (= T).*

Despre *comunicativitate* se poate spune, cu perfectă justificare, că este o trăsătură implicată în funcționarea general-semnică, deci că ea aparține naturii oricărui obiect cînd acesta dobîndește valoare de semn într-o semioză. Ideea este congruentă cu cîteva afirmații ale lui Peirce din care cităm "/.../ semnele au nevoie de două quasi-gîndiri: un emitent și un quasi-interpret și, chiar dacă ce doi nu sînt decît o singură gîndire, în semn această distincție trebuie, totuși, să fie făcută. /.../ Prin urmare, este o necesitate a logicii ca orice evoluție a gîndirii să fie dialogică" (C.P., 5.551) și "Orice gîndire are o formă dialogică" (C.P., 6.338).

Aproape spontan, printr-o asociere cu totul firească, ne revin în memorie ideile, perfect consonante, exprimate de Bahtin în jurul lui 1940, privind comunicare verbală: "Orientarea dialogică a discursului este, desigur, un fenomen propriu oricărui discurs" sau "Discursul își concepe obiectul în mod dialogic" (1982, 134).

1 "The first proper significance effect of a sign is a feeling produced by it" (Peirce, 1955, 277).

Constatarea că spre sfârșitul activității Peirce ajunge să conceapă și gândirea ca un proces *comunicațional*, desfășurat sub formă de dialog, o face și Oehler (1979/1985), iar Mariana Neț, remarcând polisemia termenului *pensée interprétante*, propune o posibilă dezambiguizare a lui prin identificarea a doi actanți distincți, "l'un pour la sémiose de gauche á droite et l'autre pour la sémiose de droite á gauche ("á rebours")" (cf. 1989), actanți prinși într-un proces dialogic.

Prin *referențialitate* (sau *contextualitate*), ca virtualitate a *semnului-text*, înțelegem capacitatea acestuia de a induce în interpret, la nivelul *interpretantului imediat*, disponibilitatea de a-l indica pe Od "din afara semnului" prin sugestia conținută în Oi din semn (cf. Peirce, 1990, 257) pentru ca acesta din urmă, abia *ulterior*, să poată fi identificat, delimitat și actualizat, la nivelul celorlalți interpretanți.

Voi recurge din nou la Peirce și voi aminti că potrivit celui de-al treilea criteriu principal de clasificare a semnelor, "după cum interpretantul său îl reprezintă ca un semn de posibilitate, ca un semn de fapt sau ca semn de rațiune" (C.P., 2.243), există tipurile numite: *remă*, *dicisemn* și *argument*. În înțelesul dat aici *referențialității*, ca una dintre virtualitățile ce alcătuiesc "câmpul" lui Ii, o consider *semn de tip rematic* în raport cu interpretanții ulteriori (Id și If), pentru că funcționează întocmai acestuia, adică "pentru interpretantul său este un semn de posibilitate calitativă, cu alte cuvinte este înțeles ca reprezentând un obiect de un fel sau altul. O remă poate furniza o informație oarecare; dar ea nu este interpretată ca furnizând această informație" (C.P., 2.250). De altfel, această caracterizare ca semn rematic poate fi atribuită și celorlalte două disponibilități din câmpul de acțiune al lui Ii.

Dar să observăm că, în acest loc al schiței noastre, am înlocuit "regula de coerență textuală sau macro-structurală" din componența lui *T* cu *referențialitatea*. Am procedat astfel mai întâi din cauza diversificării, în timp, a conținutului semantic al termenului *coerență*, devenit tot mai intens polisemantic, pînă la limita echivocului, și, prin urmare, inadecvat atât teoretic, cât și operațional. În al doilea rînd, socotesc că referențialitatea, dacă este înțeleasă ca "trimitere" spre obiect, reprezintă o condiție mult mai puternică pentru categoria de TEXT (independent de tipul acestuia), decît condiția de coerență globală, foarte importantă, desigur, dar mai cu seamă pentru anumite tipuri de texte.

Cel de-al treilea component, *secvențialitatea* sau *succesivitatea* derivă din *natura verbală* a semnului-text, din "linearitatea" materială a expresiei sale. "Senzația" de *succesivitate* determinată de temporalitatea intrinsecă a vorbirii și a sonorității, ca materialitate proprie limbajului și adecvată naturii vorbirii (cf. Coseriu, 1988, 211-212) - indiferent de forma rostirii, orală sau grafică - este activată *în prima etapă* a procesului semnic textual, fiind preeminentă oricărei

înțelegeri a conținutului comunicat în și prin actul discursiv.

Toate cele trei componente ale lui $I_i = T$ reprezintă condiția inițială, "resortul" care declanșează semioza de tip textual. Prin emergența în I_i a acestor trei însușiri latente, ca tot atâtea "disponibilități", se realizează "*funcția esențială a unui semn* care constă în "a face eficiente relațiile ineficiente", adică "a stabili o deprindere sau regulă generală în virtutea căreia aceste relații vor acționa cînd va trebui" (Peirce, 1990, 237).

Disponibilitățile de *comunicativitate*, *referențialitate* și *succesivitate* se caracterizează nu printr-o participare independentă sau "punctuală" în procesul semiozei, ci, dimpotrivă, prin acțiunea simultană, în virtutea unui sincretism semnificativ și funcțional.

Coroborate, constatările de mai sus conduc la concluzia că prin cele trei componente *interpretantul imediat devine principiul de bază al funcționării textuale coincident cu semnificația textuală*, sau, mai simplu, *cu textualitatea*.

Acest mod de a înțelege textualitatea nu coincide decît parțial cu alte opinii exprimate anterior. Pentru Beaugrande și Dressler (1981, 3-11; Beaugrande, 1984, 37-39), textualitatea constă în șapte standarduri, ca tot atâtea "principii constitutive" prin care se definește și se creează o formă de comportament identificabil drept comunicare textuală. Standardurile sînt: *coeziunea*, *coerența*, *intenționalitatea*, *informativitatea*, *acceptabilitatea*, *situaționalitatea* și *intertextualitatea*. Autorii precizează că o secvență verbală care nu satisface *toate* aceste standarduri nu poate fi considerată text, ci non-text. Dacă se compară punctul de vedere susținut de Beaugrande și Dressler cu cel pe care l-am preconizat mai sus, se poate constata o posibilă apropiere, în măsura în care unii dintre cei șapte parametri pot fi asociați cu o componentă sau alta a lui I_i . Este vorba de intenționalitate, acceptabilitate și situaționalitate, pe de o parte, prezenți în sfera *comunicativității*, pe de altă parte de coerență și intertextualitate, interferînd sfera *referențialității* și, în fine, de coeziune și informativitate legați de sfera *succesivității*.

O viziune aparent diferită se găsește, de exemplu, la Petöfi și Olivi (1989, 191) pentru care *textualitatea* "nu este o proprietate inerentă a obiectelor verbale" fiindcă "Un producător sau un receptor consideră un obiect verbal ca fiind text (doar) dacă crede că acest obiect verbal este un text unitar complet și legat, care satisface o intenție comunicativă reală sau asumată, într-o situație comunicativă reală sau asumată". Suita de aserțiuni mi se pare valabilă doar cu condiția formulării cîtorva precizări:

(i) Textualitatea *nu poate* fi o proprietate inerentă a obiectelor *verbale*, ci doar a *obiectelor textuale*, cele dintîi caracterizîndu-se prin *verbalitate*; aceste două proprietăți, verbalitatea și textualitatea aparțin unor ordini diferite sau, spus în alți termeni, ele caracterizează două sisteme semnificative (două componente ale limbajului) distincte prin modul de funcționare al semnelor, chiar dacă acestea din urmă sînt

parțial coincidente. Ideea este exprimată de Coseriu (1973/1993) și apoi reformulată dintr-un alt unghi de Stati (1990, 131) care, vorbind despre natura reală a raporturilor dintre gramaticile (frasițe) tradiționale și cele transfrastice, consideră că acest aspect trebuie reexaminat fără prejudecăți, deoarece "Problema cea mai dificilă nu este aceea de a găsi și a aplica textului analizat una dintre relațiile sintactice tradiționale, ci aceea a naturii adevărate a acestor raporturi care ar putea să nu coincidă cu subordonarea și coordonarea gramaticală." În sprijinul afirmației sale, Stati menționează, după o listă dată de van Dijk, o seamă de relații posibile între *frazele unui text*, cum sînt: preparare, explicație, specificare, contrast, comparație, exemplu, toate complet străine de "etichetele tradiționale". Desigur, aspectul menționat mai sus nu este decît unul dintre cele care se cer, în continuare, aprofundate și reevaluate.

(ii) A recunoaște dependența *calității de text* a unui obiect verbal de condițiile *actului comunicativ* nu înseamnă a exclude textul dintre obiectele de natură verbală, ci doar a recunoaște că, printre aceste obiecte, *textul se particularizează funcțional și semiotic*. Statutul de semn al textului nu mai poate fi nici definit, nici descris în termenii modelului binar saussurian sau al altuia de acest fel. De aceea, consecința imediată în planul teoriei textului a fost *recunoașterea statutului său de categorie pragmatică*, atitudine generală în baza căreia, însă, unii l-au plasat exclusiv în sfera pragmaticii, iar alții în sfera circuitului semiotic complet, incluzînd și celelalte două dimensiuni semiotice.

Din acest sumar examen asupra textualității nu poate lipsi contribuția lui Em. Vasiliu (1990) care îi consacră o carte, în întregime, pentru că *Introducere în teoria textului* este cartea unei idei: *definirea textualității pe baze și cu instrumente formale*, în cadrul conceptual al semioticii verbale.

Cînd *textualitatea* sau "proprietatea unui șir de elemente - propoziții - de a fi text" (1990, 21) este supusă unui examen sever din perspectiva celei mai "puternice" și restrictive *sintaxe generativ-transformaționale* (versiunea din 1957 a lui N. Chomsky), atunci conceptului de textualitate nu i s-ar putea atribui, conform opiniei autorului, decît înțelesul de 'text bine-format', în baza analogiei cu domeniul propozițional/frazal. În *această* alternativă (care ar fi singura corectă), însă, se dovedește că o definiție riguros sintactică este blocată pentru că "nu se poate construi o sintaxă pe a cărei bază (deci pe bază strict *formală*) să discernem între texte și non-texte. Nu se poate da, prin urmare, o definiție sintactică a textualității, așa cum putem da o definiție strict sintactică noțiunii de propoziție (frază) bine formată" (Vasiliu, 1990).

Spațiul cel mai amplu este consacrat însă, în carte, dezbaterii textualității din perspectiva posibilei sale apartenențe la, și definiri în, sfera aspectelor *semantice*. Prima măsură, întru totul justificată, pe care și-o ia autorul este prezentarea precisă a cadrului teoretic asumat în discutarea structurii semantice a textului. În

acest cadru teoretic regăsim, prioritar, *modelul semanticii logice* - o semantică referențială cu două componente, extensională și intensională, pe linia dezvoltată de Frege, Tarski și Carnap - alături de câteva sugestii, compatibile și utile, din semantica propozițional/frazală *de orientare transformaționalistă*.

Printr-un raționament limpede și convergent cu întregul său sistem de gândire, Em. Vasiliu (1990, 52) constată că numai raportarea la structura semantică a propoziției ne permite să decedem "dacă și în ce măsură structura semantică a textului (ai cărui constituenți imediați sunt propozițiile) poate fi determinată prin referire la structura semantică a constituenților ei imediați, grupul-subiect și grupul-predicat".

Pornind, deci, de la premisele că "semantica are în vedere relația dintre semne și obiecte și *nimic altceva* (s.n. - C.V.)" și că "sensul entităților sintactice de rang superior este în strictă și *exclusivă* (s.n. - C.V.) dependență de sensul entităților constituente de rang inferior" (Vasiliu, 1990) conform principiului fregeian al "compoziționalității", autorul *Introducerii...* supune unei analize critice, pe rând, cele mai semnificative contribuții din domeniul teoriei textului, în speță al semanticii textuale. Sînt, astfel, comentate următoarele probleme: "conectorii textuali", coerența și co-referința, "structura profundă" a textului și "coereța", modelarea matematică a "coerenței", "rezumarea" și "semantica procedurală" (ambele în relație cu "coerența").

Respectînd cadrul strict al concepției semantice adoptate de la început, această analiză, efectuată cu acuitate și pertinență științifică, conduce la următoarele concluzii principale: (I) teoriile discutate "Nu explică în fond 'coerența' în termeni propriu-zisi semantici", (II) "Nu oferă o bază pentru a formula reguli, în acord cu care, pentru orice succesiune de propoziții să se poată decide dacă este coerență sau nu este, deci dacă este sau nu este un text" și, în fine (III) "trebuie să acceptăm ideea că, cel puțin în stadiul actual al cercetărilor, *textualitatea nu poate fi definită în termeni semantici*" (s.n. - C.V.) (Vasiliu, 1990, 102-103).

Singura cale fertilă și apropiată definirii riguroase și nuanțate a textualității se dovedește a fi, pentru Vasiliu, *pragmatica*.

Astfel *textualitatea*, a cărei natură pragmatică a fost relevată și acceptată și de alți specialiști, este investită acum cu un conținut total nou: "*conformitatea* dintre modul în care propozițiile se succed și expectația privitoare la modul de succesiune al propozițiilor" (Vasiliu, 1990). *Aparatul formal* construit de autor este destinat să exprime cu exactitate și rigoare următoarele idei (idem, 115-117):

- a) "textele sînt șiruri de propoziții juxtapuse";
- b) șirurile de propoziții se obțin în cursul unei "activități de construcție" printr-un "*proces adjonctiv la dreapta*" (PAD);
- c) "un șir de propoziții se construiește pas cu pas";

d) "procesele adjectivale la dreapta" au "un anumit *grad de expectabilitate*, în raport cu situația de comunicare" (s.n. - C.V.), grad ce poate lua diferite valori cuprinse între zero (*disconformitate absolută* în raport cu expectația) și 1 (*conformitate absolută* cu expectația);

e) cu privire la succesiunea propozițiilor există o *toleranță* variabilă "în raport cu anumiți factori, cum ar fi stilul funcțional utilizat de interlocutori, experiența lor lingvistică, situația de comunicare etc., etc.";

f) *gradului de toleranță* trebuie să i se asocieze conceptul de "permisiune" în care se reflectă "*pluralitatea de norme* care guvernează comportamentul lingvistic al vorbitorilor unei anumite limbi";

g) noțiunea de 'coerență' poate fi definită în termenii de 'expectație';

h) "textualitatea poate fi definită prin coerență".

Rezultatul elaborării și al aplicării aparatului formal este spectaculos în măsura în care cel puțin două constatări fundamentale sînt astfel validate. Se demonstrează în felul acesta că "un text nu este altceva decît ceea ce este prezentat și/sau acceptat ca text și, prin urmare, 'textualitatea' nu este o proprietate imanentă unei îmbinări (configurații) de semne (noi am discutat situațiile în care sememele care "se îmbină" sînt propoziții și/sau fraze), ci un mod de prezentare și acceptare a unei astfel de configurații" (Vasiliu, 1990, 145). De asemenea, grație supleții aparatului formal (care apelează la o logică pentavalentă) se evidențiază *caracterul gradual al textualității* (și al *coerenței*) în raport cu "sistemele de norme care guvernează uzul lingvistic al unei colectivități" (Idem, 137).

Dincolo de importante diferențe în plan teoretic, această ultimă idee apare și în lucrări recente consacrate teoriei conversației, ceea ce mi se pare simptomatic pentru dezvoltarea ulterioară a teoriei limbajului. Astfel, Catherine Kerbrat-Orrechioni (1990, 204) remarcă: "la cohérence dialogale es: un phénomène *graduel*" (s.n. - C.V.).

Dar, față de remarca lui Em. Vasiliu (1990, 24): "Este evident că, în acord cu intenția noastră, o singură frază poate constitui, *cel puțin în anumite împrejurări* (s.n. - C.V.) un text (tot așa cum, în anumite împrejurări, și o propoziție poate constitui un text)", trebuie să ne întrebăm nu numai care ar fi acele "împrejurări" particulare, ci, mai ales, ce *altceva decît textualitatea* descrisă de autor, dar *absentă* în asemenea situații, este sau devine suportul calității de text?

Revenind insistent la ideea coerenței ca fapt "de natură pur pragmatică", Em. Vasiliu relevă, de fiecare dată, că în cadrul ei, relația vorbitorilor se stabilește "în mod direct cu *sensul* (s.a. - E.V.) semnelor" (Vasiliu, 1990, 67; 126). Văd în această subliniere un argument în favoarea opiniei pe care am mai exprimat-o (cf. Vlad, 1982 (a), 77; idem, 1994, 28 și 63, nota 9) cu privire la incapacitatea tripartitei morissiene de a da seama de *totalitatea* posibilităților de observare și

evaluare a relațiilor dintre entitățile implicate în actul semiotic, pentru că o relație *sens - utilizator* nu este stipulată.

Dacă rezultatul la care am ajuns în privința *textualității identificate cu interpretantul imediat al semiozei de tip textual*, așa cum l-am conceput, este corect, atunci trebuie admisă și ideea că nu se poate concepe *esență textuală* în mod unilateral, exclusiv pragmatic, adică dependentă *doar* de intervenția sau participarea *în fapt* a unui agent-utilizator de semne textuale. Oricât de importante ar fi aspectele de această natură, ele singure nu sînt și suficiente pentru a determina *existența semnului-text* sau a textului ca semn global, căci, spre a fi, el mai trebuie să-și "prevadă" atît relația proprie cu obiectul precum și pe aceea a interpretantului cu obiectul, un semn fiind "un obiect aflat în relație cu obiectul său", pe de o parte, și cu un interpretant, pe de altă parte, astfel încît să pună interpretantul într-o relație cu acest obiect corespunzătoare propriei sale relații cu obiectul" (C.P., 8.332).

Și, convocîndu-l din nou în instanță pe Ch.S. Peirce, voi cita un pasaj al cărui conținut, dincolo de aparența de banalitate, mi se pare rezonant cu sensul pe care l-am dat textualității = Ii (cu toate cele trei componente ale sale: comunicativitate, referențialitate, succesivitate): "Rezultă însă din propria noastră existență (care este dovedită de ocurența ignoranței și a erorii) că tot ce este prezent pentru noi este o manifestare fenomenală a noastră înșine. Ceea ce nu o împiedică să fie un fenomen a ceva din afara noastră întocmai așa cum un curcubeu este, în același timp, atît manifestare a soarelui, cît și a ploii" (C.P., 5.283).

Id și If în semioza de tip textual sau receptare și interpretare textuală. Declanșat de interpretantul imediat, procesul interpretativ se produce în mod efectiv și se aprofundează progresiv prin *interpretantul dinamic* și prin *interpretantul final*.

Id¹, are loc "cînd un semn produce un efect semnificat particular, suplimentar", și în condițiile în care un asemenea efect ulterior implică, frecvent, "un efort mintal". Conținutul acestui "*interpretant energetic*" este dat de tot ceea ce, prin experiență particulară, se actualizează în cursul interpretării și se constituie într-un "eveniment actual unic".

În funcție: (i) de *felul obiectului* (Obiect imediat vs obiect dinamic), (ii) de *felul cunoștințelor* puse în joc de către interpret (cunoaștere prin experiență personală vs cunoaștere prin experiență "colaterală"), (iii) de *amploarea contextului* pe fundalul căruia se realizează acest nou efort cognitiv (experiență personală limitată vs context social istoric) și (iv) de *tipul inferenței* (abductivă vs inductivă), Peirce

1 "Id is that which is experienced in each act of interpretatin and is different from that of any other" (L.W.; cf. și Peirce, 1955, 277).

distinge pe Id_1 de Id_2 .

Acestor criterii de diferențiere a celor doi interpretanți dinamici li se adaugă și posibilitatea ca Id în calitate de "interpretant factual" să intre în relație fie cu *obiectul imediat* al semnului (un "*ens rationis*", o idee, "o reprezentare" - cf. Oehler, 1985, 65), fie cu obiectul său dinamic, "real", "din afara semnului". În formularea lui Deledalle (1985, 50) " Id_1 este o lectură în contextul actual al cunoașterii interpretului, lectură realizată abductiv" și fără a face apel la "o experiență colaterală", iar " Id_2 este o lectură în contextul social (exterior) sau istoric (anterior) sau în ambele contexte", "o lectură realizată inductiv".

În ceea ce privește *interpretantul final*¹, If sau "logical interpretant" (Peirce, 1955, 277), acesta ar reprezenta scopul major al oricărei întreprinderi suficient de aprofundate pentru a conduce la rezultate (mai) generale, depășind astfel cunoașterea "factuală" a obiectului, obținută prin experiența personală, singulară, dată de Id .

If are, la rîndul său, trei aspecte: If_1 , If_2 și If_3 , ca tot atîtea căi posibile prin care experiența de cunoaștere a semnului care evoluează, amplificîndu-se prin punerea în activitate a unor tipuri diferite de raționament ca: *abductiv* prin inferențe ipotetice (la If_1), *inductiv* (la If_2) și *deductiv* (la If_3). În raport cu Id_1 și Id_2 , primii doi interpretanți finali reprezintă o "extrapolare", ca "obișnuință generală", necontrolabilă științific, în primul caz, și ca "habitus" sau "obișnuință nespecializată" (cf. Deledalle, 1985, 50), în cel de-al doilea.

Am reamintit aceste repere peirceiene pentru a face mai limpede modul în care procesul semiozic de tip textual se particularizează.

Mai întii, dacă încercăm să proiectăm "nivelele perceptive" ale modelului stratificat de înțelegere a textului (cf. Vlad, 1982 (a) și 1982 (b); cf. și *supra*) în sistemul interpretanților² lui Peirce, se va observa că celor două nivele, Tt și t , (rămase după identificarea lui T cu Ii) nu le corespund exact și în totalitate ceilalți doi interpretanți, respectiv If și Id . Raportul este altul, dată fiind, în primul rînd, separarea lui Id_1 de Id_2 și a lui If_1 de If_2 și de If_3 . În aceste condiții, atît t cît și Tt se vor regăsi, cu anumite "părți" ale lor, atît la nivelul lui Id cît și la acela al lui If . Cu alte cuvinte, atît experiența strict *semantică* (actualizarea relațiilor de sens verbal intratextual), cît și cea tipologică (actualizarea relațiilor de sens intertextual, intens cultural) se vor regăsi la atît la nivelul Id , cît și la nivelul lui If .

1 The *Final Interpretant* is the one interpretative result to which every interpreter is destined to come, if the Sign is sufficiently considered", "...the Final Interpretant is that toward which the actual tends" (L.W.).

2 Comentarii și puncte de vedere, în general convergente, cu privire la posibilitățile de a înțelege semnificația tuturor celor șase interpretanți din modelul semiozic al lui Peirce se pot găsi și la: Deledalle (1985, 49-51), Oehler (1985, 62-63), Eco (1985, 35-51; 1992, 238-241), Neț (1986; 1991).

Atunci, Id_1 i-ar corespunde lui t , reprezentînd o interpretare *factuală* a obiectului imediat-textual în limitele posibilităților de cunoaștere ale fiecărui individ și ale capacității sale de a racorda experiența personală "de viață" la cunoașterea verbală, prin competența comunicativă. Realizarea acestui fel de cunoaștere va determina *actualizarea sensului literal al textului*, un sens redus la posibilitățile "imEDIATE" ale interpretului avînd ca rezultat "une lectures de l'immanence du texte" (Neț, 1991, 38) sau, în termenii lui Eco (1992, 36) prima treaptă a *interpretării semantice sau semiozice* prin care destinatarul (sau "lectorul-model naiv") "umple de sens" partea manifestă a unui text, în ordinea lui lineară de desfășurare.

Cînd în procesul semiozic la nivelul lui Id intervin și elementele de raportare la *obiectul dinamic*, la contextul social al semnului și la cel istoric, printr-o "experiență colaterală", pe baza unor procese de gîndire de tip inductiv, se conturează Id_2 ca "le résultat d'une lecture intertextuelle du texte" (Neț, 1991, 38). Această observație ne determină să afirmăm că *trebuie admisă* existența cel puțin a unor "germeni" de tipologie textuală, ca o minimă experiență în orizontul de cunoaștere al *fiecărui individ* aparținînd unei societăți evolute cultural (cf. Vlad, 1982 (a), 84), oricare ar fi gradul lui de cultură, și că "sediul" acestei experiențe tipologice minimale se află în Id_2 . De aceea Tt din modelul nostru stratificat nu se va regăsi în totalitate la nivelul lui If , ci și în Id_2 , tocmai prin această latură minimală (și generală) a experienței tipologice textuale de care tocmai am vorbit. Constatarea pare să se confirme și prin analiza semiozică realizată de Mariana Neț (1991) textului folcloric, văzut din perspectiva percepției lui ca *simbol cultural*, rezultînd dintr-o decodare ingenuă, care s-ar plasa în sfera lui If_1 , dar și din aceea a *textului artistic* cînd "l'application d'une grille artistique au symboles culturels mène le récepteur à la découverte de l'interprétant dynamique Id_2 " (Neț, 1991, 41).

Acest aspect aparent paradoxal remarcat de Neț (1986, 131; 1991, 41), anume că tocmai *interpretantul final* (If_1 sau If_2) se constituie în context exterior sau anterior necesar pentru cunoașterea *interpretantului dinamic* Id_2 (nu numai în semioza textual-artistică, ci și în cea lexicologică), nu este străin, cum s-a văzut, nici semiozei de tip textual, unde l-am pus în relație cu "baza naturală" (prin experiență directă) a cunoașterii tipologice, localizată în Id_2 și diferită de cunoașterea tipologică dobîndită prin intermediul actului cultural al instruirii.

Cît privește nivelul *interpretantului final* (If_1 , If_2 și If_3), trebuie făcute cîteva precizări:

(i) O lectură textuală realizată preponderent pe latura $Ii - Id_1 - If_1$ (din triunghiul schițat de Deledalle) conduce la *decodarea textului*, adică la înțelegerea literală a conținutului său, printr-un efort secvențializant, (sau demers preponderent liniar), limitat în mare măsură la partea explicită a textului.

(ii) O lectură textuală realizată preponderent pe latura $I_i - Id_2 - If_2$ are ca rezultat *interpretarea textului*, un proces în care partea implicită este mai intens explorată printr-un efort globalizant, dirijat de "obișnuințe controlate" prin diferitele coduri (semiotice), specifice fiecărui tip textual. Referindu-se la această chestiune, Eco (1992, 36) formulează diferența dintre cele două aspecte menționate mai sus, în următorii termeni: "Interpretarea *semantică sau semiozică* este rezultatul procesului prin care destinatarul, în prezența manifestării lineare a textului, o umple de sens. Interpretarea *critică sau semiotică* în schimb, încearcă să explice datorită căror rațiuni structurale textul poate produce *aceste* interpretări semantice (sau altele, alternative)".

(iii) Statutul lui If_3 este oarecum deosebit prin faptul că la acest interpretant se poate ajunge fie prin extrapolare, pornind de la If_1 , fie prin deducție, pornind de la If_2 , fie printr-o relație directă cu I_i , făcând abstracție de etapa Id . În toate aceste situații, If_3 este un interpretant sistematic, formal, independent de context și, ca toate sistemele formale, este deductiv. Ca mostre elocvente ale unei interpretări de tipul If_3 , aș menționa două cărți, *Sémantique structurale*, de A.J. Greimas, și *Introducere în teoria textului* de Emanuel Vasiliu, prima reprezentînd o imagine posibilă a semanticului verbal din sfera lui *langue*, ca interpretant imediat al cîmpului de semnificații dintr-o limbă, iar cea de-a doua oferind unul dintre modelele logico-formale ale *textualității*, văzute ca interpretant imediat al domeniului textual.

Întreaga discuție de pînă aici n-a făcut decît să argumenteze pentru fecunditatea noțiunii de *interpretant* grație căreia devine posibilă captarea și descrierea unicului mod "în care ființele umane stabilesc, contractează și recunosc *semnificații* (elemente semnificate ale) semnelor pe care le folosesc". În același timp, noțiunea de interpretant este fecundă și pentru că "arată cum procesele semiotice, prin intermediul unor deplasări continue, care trimit un semn la alte semne sau la alte categorii de semne, circumscriu semnificații sau conținuturile (într-un cuvînt, acele 'unități' pe care cultura le-a individualizat în procesul său de a face pertinent conținutul) în mod asimptotic, fără să ajungă vreodată în 'atingere' în mod direct, ci făcînd accesibile faptele prin alte *unități culturale*." (Eco, 1981, 859)

În dimensiunea semnică a existenței umane, natură și cultură, semnificație și comunicare, contemplare și acțiune, gîndire și joc se conjugă, toate, prin și în TEXT, pentru a deschide continuu orizontul nostru de cunoaștere, spre trecut sau viitor, pentru a ne implanta într-un punct ori altul al rețelei de contact cu lumea din afară, ființe și lucruri, sau cu cea din lăuntru nostru.

BIBLIOGRAFIE

Beaugrande, Robert-Alain de, Dressler, Wolfgang Ulrich, 1981, *Introduction to Text Linguistics*, Longman Linguistics Library, London and New York

Beaugrande, Robert de, 1984, *Text production. Toward a Science of Composition*, Advances in Discourse Processes, vol. 11, ALEX Publishing Corporation

Bahtin, M., 1982, *Probleme de literatură și estetică*, Editura Univers, București

Coșeriu, Eugen, 1973/1993, *Lingvistica: starea ei actuală*, în 'Revista de lingvistică și știință literară', nr. 1, (Chișinău), p. 61-69

Coseriu, Eugenio, 1988, *Tempo e linguaggio*, în vol. *Undici conferenze sul tempo*, a cura di E. di Angelis, Pisa, p. 203-230

Deledalle, Gérard, 1979/1985, *Teoria și practica semnului*, în Marcus (ed.), 1985, p. 30-55

Dijk, Teun A. van, 1972, *Some Aspects of Text Grammars. A Study in Theoretical Linguistics and Poetics*, The Hague

Dijk, Teun A. van, 1977, *Text and Context. Explorations in the Semantics and Pragmatics of Discourse*, Longman Group Ltd, London

Eco, Umberto, 1992, *Les limites de l'interprétation*, Paris, Grasset

Hasan, Ruquaiya, 1979, *On the Notion of Text*, în Petöfi (ed.), II, p. 369-390

Heydrich, W. and Petöfi, J.S., 1980, *Pragmatic Considerations within a Text-Theoretical Framework*, în Eikmayer, Heidrich, Petöfi, (eds.) *Some Aspects of Formal Foundations in Text Semantics*, Universitatea Bielfeld, 1980, p. 19-42

Kerbrat-Orrechioni, Catherine, 1990, *Les interactions verbales*, Tome I, Armand Colin Éditeur, Paris

Lotman, I.M., 1970, *Lecții de poetică structurală* (traducere în limba română), Ed. Univers, București

Lotman, I.M., 1974, *Studii de tipologie a culturii* (traducere în limba română), Ed. Univers, București

Lotman, I.M., 1976, *Un modèle dynamique du système sémiotique*, în vol. *Travaux sur les systemes de signes*, Ecole de Tartu, Editions Complexe, Bruxelles, p. 77-93

Marcus, Solomon (ed.), 1985, *Semnificație și necesitate în lumea contemporană*, Editura Politică, București

Mintz, Z.G., 1976, *Le concept de texte et l'esthétique symboliste*, în *Travaux sur les systèmes de signes*, Ecole de Tartu, Ed. Complexe, Bruxelles, p. 222-229

Mukarovsky, Ian, 1966-1974, *Studii de estetică* (trad. în limba română), Ed. Univers, București

Neț, Mariana, 1989, *Etapes de la semiose peirceene*, în Proceedings of the 4th Congress of the IASS/AIS, Barcelona-Perpignan, Mouton de Gruyter (in print)

Neț, Mariana, 1991, *Types d'interprétants du texte artistique - référent, symbole, topos, motif*, în Bernard Jeff (hg.), *Semiotik Interdisziplinär II. Angewandte Semiotik 7*, Wien; OGS

Neț, Marian, 1992, *Cîteva observații cu privire la simbolul "socio-cultural"*, în *Semiotică și poetică (5)*, Tipografia Universității; Cluj-Napoca (in print).

Oehler, Klaus, 1979/1985, *Compendiu al semioticii lui Peirce*, în Marcus (ed.), 1985, p. 56-70

Parret, Herman, 1983, *Semiotics and Pragmatics. An evaluative Comparison of Conceptual Frameworks*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia

Peirce, 1931-1935, *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*, vol. 1-6, Harvard University Press, Cambridge/Mass.

Peirce, 1955, *Philosophical Writings of Peirce*, Selected and Edited With an Introduction by Justus Buchler, Dover Publications Inc., New York

Peirce, Charles S., 1990, *Semnificație și acțiune*, (Prefață de Andrei Marga), Editura Humanitas, București

Petöfi, J.S. (ed.) *Text vs Sentence. Basic questions in text linguistics, Part 1 and 2*, Hamburg, Buske

Petöfi, S, Janos and Olivi, Terry, 1989, *Understanding Literary Texts*, în Meutsch Dietrich and Viehoff Reinhold (eds.), *Comprehension of Literary Discourse*, Walter de Gruyter, Berlin, New York, p. 190-225.

Riffaterre, Michael, 1983, *Sémiologie de la poésie*, Seuil, Paris

Scinto, Leonard F.M., 1983, *Functional Connectivity and the Communicative Structure of Text*, în Petöfi, J.S. and Sözer, Emel (eds.), *Micro and Macro Connexity of Texts*, H. Buske, Hamburg, p. 73-115

Stati, Sorin, *Le transphrastique*, PUF, Paris

Szabo, Zoltan, 1985, *Conexiunea textului și analiza stilistică*, în Vlad, Carmen (ed.) *Semiotică și Poetică (2)*, *Textul și coerența*, Universitatea din Clj-Napoca, p. 87-103

Vasilu, Emanuel, 1990, *Introducere în teoria textului*, Editura Științifică, București

Vlad, Carmen, 1982 (a), *Semiotica criticii literare*, Editura Științifică și Enciclopedică, București

Vlad, Carmen, 1982 (b), *Perceptive Levels in a Stratified Representation of Text*, în RRL, XXVII, nr. 4, p. 315-323

Vlad, Carmen, 1994, *Sensul, dimensiune esențială a textului*, Editura Dacia, Cluj-Napoca

ASUPRA LOGICII DESCOPERIRII

ANDREI MARGA

Abstract. Inquiring upon the logical status of discovery, the author defends the idea that the scientific discovery can be logically approached by means of specific inferences: induction and deduction. In the particular case of social sciences, these two types of logical operations tend to unify to such an extent that it can hardly be established with the desired rigor which of them is determining.

Cultivarea descoperirii științifice nu mai este nicidecum un lux de care societățile de astăzi s-ar putea dispensa, la rigoare, fără pierderi majore. Ea devine tot mai mult o condiție de identitate și, până la urmă, de stabilitate. Având în vedere această importanță socială, crescută considerabil, a descoperirii, devine explicabilă ponderea pe care ea a dobândit-o ca temă de reflecție. Cercetarea ei nu este călăuzită acum însă de idealul utopic al găsirii unor algoritmi a căror mănuire ar asigura automat descoperiri, ci de un ideal mai realist, dar nu mai puțin productiv, acela al identificării factorilor ce favorizează descoperirea și al valorificării lor. În acest cadru a câștigat mereu noi argumente de partea ei convingerea că descoperirile științifice presupun factori diferiți ca natură: sociali, istorici, psihologici. A rămas însă în controversă dacă există o structură logică a descoperirii și care e aceasta. Plecând de la situația actuală a controversii, în contribuția mea voi căuta să răspund, pe rând, la trei întrebări: există o logică a descoperirii propriu-zise sau numai una a întemeierii ei ?; dacă există o astfel de logică, ce structură este chemată ea să cerceteze ?; care este inferența specifică a descoperirii științifice ? Spre a facilita urmărirea demersului meu precizez de la început că, distanțându-mă de convingerea în posibilitatea unei formalizări complete a descoperirii, dar și de aceea a imposibilității vreunei formalizări, apăr ideea că descoperirea este susceptibilă de abordare din partea logicii; apoi, înlăturând unele confuzii ce grevează asupra controversii, disting între o logică a situației descoperirii și logica inferenței din care constă descoperirea; în sfârșit, pe baza analizei unor cazuri de descoperiri, apăr ideea că inferențele specifice ale descoperirii științifice sunt *inducția* și *abducția* și că, în particular, în științele

sociale acestea două tind să se sudeze în așa măsură încât rareori se poate stabili cu acuratețea dorită care este efectiv decisivă.

1. Potrivit unei interpretări ce are în spatele ei prestigiul tradiției, descoperirea științifică este un eveniment punctiform ce intervine în circumstanțe irepetabile încât se refuză oricărei regularități. Ea este rezultatul fanteziei, intuițiilor spontane și inițiativelor singulare și rămâne antinomică cu formalizarea presupusă de o abordare din partea logicii. Descoperirea științifică este accesibilă psihologiei empirice, dar depășește posibilitățile logicii. Cel care a reprezentat¹ cel mai concludent această interpretare în filosofia recentă, Karl Popper, a plecat de la o susținere făcută de Einstein, în *Ansprache zu Max Planck 60. Geburtstag*, conform căreia la acele legi de cel mai înalt grad de generalitate, din care se poate obține prin deducție o imagine asupra lumii, "nu duce nici un drum logic, ci numai o intuiție bazată pe ceva de tipul unei cotropiri (Einfühlung) cu datele experienței"². Autorul *Logicii cercetării* a respins ideea posibilității unei logici a actului propriu-zis al descoperirii, admitând, în schimb, că este posibilă o analiză logică a testării a ceea ce s-a descoperit: "O analiză logică a primei părți a acestei activități, inventarea teoriilor, nu mi se pare nici posibilă, nici necesară... Intrebarea cum se întâmplă să-i vină cuiva o idee nouă - fie o temă muzicală, fie un conflict dramatic sau o idee științifică - interesează psihologia cunoașterii și nu logica cunoașterii. Pentru ca un enunț să poată fi examinat din punctul de vedere al logicii cunoașterii, în acest fel, el trebuie să existe deja; cineva trebuie să-l fi formulat, să-l fi propus discuției logice Punctul de vedere pe care îl adopt ... anume că nu există o metodă logică, un demers susceptibil să fie reconstituit rațional, prin care putem descoperi ceva nou, este exprimat deseori spunându-se că orice descoperire ar cuprinde un <moment irațional>, ar fi o <intuiție creatoare> (în sensul lui Bergson)...³.

Interpretarea descoperirii ca un eveniment punctiform, ce permite o abordare logică doar pe versantul justificării, dar nu și pe cel al descoperirii propriu-zise are trei lacune esențiale. Mai întâi, nici în versiunea ei recentă, cea popperiană, ea nu este suficient argumentată. Această interpretare este mai curînd generalizarea reflecțiilor unor savanți și filosofi. Apoi, această interpretare a descoperirii științifice ajunge în mod paradoxal sau, oricum, în pofida intențiilor, să nu mai poată discuta descoperirea științifică *per se*; aceasta este luată în considerare abia

1 Aceeași interpretare a revenit la John O. Wisdom, *Foundations of Inference in Natural Science*, London, 1952 ("There is no rational machinery for passing from observational premises to an inductive generalization but that hypothesis is attained by some mental jump", p. 49); Irving M. Copi, *Introduction to Logic*, Macmillan, New York, 1953 ("Logic has nothing to say about the discovery of hypotheses; this process is more properly to be investigated by psychologists", p. 407).

2 Albert Einstein, *Ausprache zu Max Pack 60. Geburtstag*, Apud. Karl R. Poper, *Logica cercetării*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1981, p.76.

3 Karl R. Popper, *op.cit.*, p.76.

după ce s-a produs⁴. În sfârșit, chiar în ceea ce Popper consideră a fi un eveniment pur psihologic se pot distinge momente, încât la o analiză mai atentă întâlnim aici chiar un proces.

Interpretarea descoperirii științifice ce a devenit dominantă o consideră a fi un proces ale cărui momente se lasă reconstituite rațional în măsură semnificativă. Ea a fost inaugurată pe terenul psihologiei de către Max Wertheimer, cu *Productive Thinking* (1945). El a plecat de la premisa că spiritul creator, în general, descoperirea științifică, în particular, nu este privilegiul unor persoane înzestrate special, ci ceva ce se poate dezvolta prin exercițiu. Max Wertheimer a căutat să identifice structura de întrebări a "gândirii productive". El a avut în vedere: a) apariția unui "conflict" în cunoaștere la un moment dat și formularea întrebării "de ce nu merg soluțiile existente?"; b) evaluarea mijloacelor (materialelor) existente pentru soluționare și formularea întrebării "ce-mi stă la dispoziție?" c) înaintarea spre o nouă soluție formulând întrebări de felul: "de ce am nevoie?", "de ce pot să mă dispensez?", care sunt anticamera descoperirii². Este de observat însă că suita întrebărilor ce duc la o descoperire nu epuizează logica acesteia. Desigur, astăzi întrebările trebuie integrate chiar în înțelegerea teoriilor (căci orice propoziție cognitivă trebuie înțeleasă nu ca ceva autonom, ci ca un răspuns la o întrebare), dar o logică a descoperirii trebuie să reconstruiască rațional nu doar întrebările ci și raționamentele sau șirurile de raționamente ce duc la concluzia ce este rezultatul descoperirii.

Un pas înainte în direcția acestei logici l-au făcut acele cercetări care au căutat să arate, plecând de la premisa după care descoperirea nu e doar un eveniment biografic, ci și o succesiune logico metodologică, care este structura acesteia. Reprezentativă a rămas dintre aceste cercetări cea a lui Th. Nickels. În *Scientific Discovery* (1960)³ el a distins următoarele momente ale procesului descoperirii științifice: a) generarea: producerea unei idei demnă de a fi luată în considerare în legătură cu problema arătată în discuție; b) cercetarea activă a acelei idei de către comunitatea științifică; c) acceptarea ideii de către comunitatea științifică, justificarea ei. Aceste momente ar putea fi, fără îndoială, detaliate mai departe; în principiu, s-ar putea realiza o descriere cât se poate de amănunțită a procesului descoperirii științifice. Foarte profitabilă și informativă poate fi reflecția unor savanți asupra descoperirilor sau mărturisirile în legătură cu propriile descoperiri. În *Știință și ipoteză*, Henri Poincaré⁴ insera printre momentele procesului descoperirii renunțarea de către cercetător la unele din ipotezele sale (ipotezele infirmate nu sunt, deci, sterile!) și operarea unei generalizări îndrăznețe. Cât de

1 Paul Tibbetts, *The Subjective Element in Scientific Discovery: Popper versus "traditional Epistemology"*, în "Dialectica" 34, 1980

2 Vezi Robert Jungk, *Der Jahrtausend Mensch. Bericht aus den Werkstätten der neuen Gesellschaft*, C. Bertelsmann Verlag, München, 1973, p.113 și următoarele.

3 Th. Nickels (ed.), *Scientific Discovery, Logic and Rationality*, Reidel, Dordrecht, 1980.

4 Henri Poincaré, *Știință și ipoteză*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986, p.154 și următoarele.

mare trebuie să fie îndrăzneala a arătat, cu un exemplu foarte plastic, Werner Heisenberg, în *Der Teil und das Ganze* (1973). Marea realizare a lui Columb în procesul descoperirii Americii nu a fost nici ideea de a folosi forma rotundă a Pământului spre a ajunge în India mergând spre vest (căci ideea au avut-o și alții), nici dotarea specializată a vasului (pe care o puteau face și alții), ci hotărârea de a părăsi întreaga lume până atunci cunoscută și de a naviga spre Vest atât de departe încât proviziile existente nu mai asigurau o revenire". "În mod analog - sublinia Werner Heisenberg - o lume nouă nu poate fi cucerită într-o știință desigur numai dacă într-un loc decisiv ești gata să părăsești temeiul pe care știința de până acum se sprijină și să sari în gol"¹. Revenind însă la delimitarea momentelor descoperirii științifice, am aminti și pe cea datorată lui Thomas S. Kuhn. În *Tensiunea esențială* (1977) descoperirea științifică este privită în lumina întregii teorii a științei kuhniene, ca o succesiune de momente: a) "delimitarea experimentală sau observațională a unei anomalii, adică incapacitatea naturii de a se conforma pe de-a întregul așteptării cercetătorilor"; b) străduința de a elimina "anomalia" ceea ce echivalează cu "istoria internă a descoperirii"; c) acțiunea retroactivă a descoperirii asupra a ceea ce a fost cunoscut anterior oferindu-se astfel o nouă imagine asupra unor obiecte familiare și schimbându-se modul în care au fost practicate prin tradiție părți ale științei"².

Se pune însă întrebarea dacă privirea descoperirii științifice ca un proces, în sânul căruia se pot delimita momente succesive, are de partea ei argumente superioare privirii descoperirii ca un eveniment punctiform, o intuiție spontană. La urma urmelor, nu cumva descoperirea propriu-zisă este totuși o astfel de intuiție, restul fiind pregătirea și justificarea ei? Cred că această întrebare poate fi satisfăcută astăzi cu un concludent argument pragmatic: delimitarea momentelor descoperirii permite cunoașterea mai bună a factorilor ce o favorizează și folosirea lor în vederea creșterii cunoașterii. Sub acest aspect, actuala dezvoltare explozivă a științelor nu poate fi explicată integral fără a lua în seamă, la un moment dat, și tipul organizării în mari centre de producere a științei. Organizarea bazată pe decelarea și folosirea factorilor ce favorizează descoperirea științifică, acestea din urmă sprijinite, la rândul lor, pe delimitarea momentelor procesului descoperirii sau dovedit, prin efectele lor, incomparabil mai productive în descoperiri decât strategia bazată pe considerarea descoperirii ca un eveniment punctiform, o intuiție spontană, contingentă și imprezvizibilă.

2. Ne putem întreba legitim decă decelarea realizată în analize de felul celor amintite este mult căutata logică a descoperirii. În acest punct este nevoie să facem o distincție între două *sensuri ale logicii descoperirii*, ambele acoperite de cercetările actuale, chiar dacă distincția lor este rareori făcută cu limpezime. În

1 Werner Heisenberg, *Der Teil und das Ganze*, Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 1973, p.88.

2 Thomas Kuhn, *Tensiunea esențială*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1982, p.215 și următoarele.

sens larg, prin logica descoperirii se înțelege identificarea structurii ce leagă componentele angajate în procesul descoperirii. Aici este vorba de un fel de "logică obiectivă" a descoperirii sau, în termeni mai noi, de o "logică a situației de descoperire", care se referă la conexiuni ce se întind dincolo de activitățile stricte ale subiectului descoperitor, la informația existentă, rezultatele anterioare în domeniu, standarde existente de rezolvare, metodologii etc. În *sens restrâns*, dar fără îndoială mai propriu, logica descoperirii se referă la operațiile logice pe care le face cel ce descoperă, în esență la inferența specifică a descoperitorului. Reconstruirea acestui tip de inferență este, de altfel, sarcina finală, căreia îi sunt subordonate toate demersurile logicianului pe terenul descoperirii. Reconstrucția inferenței nu oferă însă vreun algoritm ce deschide porțile descoperirii pentru cel ce-l stăpânește. Rolul și importanța logicii descoperirii nu constau în producerea unui astfel de algoritm, după cum rolul și importanța logicii în general nu constau în producerea cunoașterii, cât în garantarea validității ei formale. Rolul și importanța logicii descoperirii rezidă până la urmă în identificarea modului de a proceda al descoperitorului încât să se asigure cu cât mai mare probabilitate descoperirea. În înțelesul cel mai strict luată, descoperirea ține și de o anumită spontaneitate a subiectului (fantezie, îndrăzneală etc.), nu numai de ceea ce poate fi adus în forma inferenței; lumea se dovedește și de această dată a fi alcătuită nu doar din raporturi necesare ci și din elanuri spontane, ce ivesc noul. În orice caz, la al doilea sens al logicii descoperirii vreau să mă refer în continuare.

3. Cel care a readus în atenție logica descoperirii a fost Hanson. *Lucrarea sa Patterns of Discovery* (1958) este și astăzi o lucrare clasică în literatura problemei. Ea a propus să se distingă între rațiunile pentru acceptarea unei ipoteze" și "rațiunile pentru instituirea ei" și a delimitat verificarea unei ipoteze în raport cu producerea ei. Hanson și-a câștigat merite aparte argumentând ideea că logica descoperirii trebuie să se concentreze asupra producerii ipotezei și că ideile lui Peirce își păstrează actualitatea tocmai în acest domeniu¹.

Peirce era convins că nașterea ideilor noi nu poate fi elucidată suficient doar cu ajutorul psihologiei, sociologiei, istoriei; mai este necesară și intervenția unei abordări din partea logicii. Această intervenție vizează raționarea care duce la formularea unei ipoteze, care trebuie distinsă de raționarea ce justifică o ipoteză. În lumina raționării ce duce la formularea unei ipoteze, și cu aceasta la o idee nouă, Peirce a căutat, de altfel, să reconstituie întregul domeniu al logicii. El împarte inferențele în "explicative" sau analitice, deductive și "amplificative" sau "sintetice". În vreme ce în inferențele "explicative" concluzia urmează cu necesitate din premise, dar nu introduce idei noi, în inferențele "amplificative" concluzia nu urmează cu necesitate din premise, dar amplifică ceea ce a fost dat în premise aducând idei noi. Inferențele amplificative sunt "inductive" și "abductive". Specificul contribuției lui Peirce constă în delimitarea "abducției" ca o formă de inferență alături de "inducție" și "deducție" și considerarea ei drept

1 N.R.Hanson, *Patterns of Discovery*, Cambridge University Press, 1958.

forma de dobândire a ipotezelor, a ideilor noi în știință. "Abducția" acoperă "toate operațiile prin care sunt generate teoriile și concepțiile"¹. Forma ei este următoarea:

*"Faptul surprinzător C este observat
Dacă A ar fi adevărat, C s-ar petrece*

Deci aici este o rațiune să se considere A drept adevărat².

Ia, însă, orice descoperire științifică forma abducției? Vreau să apăr teza că în științele ce se sprijină pe experiență (termenul de "științe empirice" adesea folosit pentru a le desemna mi se pare cam restrictiv) sunt mai multe tipuri de descoperire, ce iau forme logice diferite (deducție, abducție, inducție). Nu avem deocamdată un inventar satisfăcător al tipurilor de descoperire și, de aceea, delimitarea formei lor logice are și ea, inevitabil, caracter provizoriu. Pe cât se poate face, această delimitare este, totuși, concludentă. Kuhn vorbește de două tipuri de descoperire științifică: a) tipul de descoperire ce nu a fost prezisă pornind de la teorii admise, precum descoperirile oxigenului, curentului electric, radiațiilor X etc.; b) tipul de descoperire ce a fost prezisă de o teorie, precum neutrinel, undele radio, elementele ce au acoperit locurile goale în tabelul periodic etc.³. Kuhn nu discută despre inferența ce se operează în cele două cazuri. Este interesant de remarcat că, în cazul descoperirii prezisă de o teorie, inferența descoperitorului este o deducție (există în natură un obiect având caracterle ABC, care trebuie identificat; obiectul cu care avem de-a face are caracteristicile ABC; deci acest obiect este obiectul ce trebuia identificat). Se poate discuta, comparativ, coeficientul de noutate al unei descoperiri prezisă de teorie; deocamdată însă se poate consemna că unele descoperiri au totuși, forma *deducției*. Sunt însă descoperiri științifice ce iau forma *abducției*. De pildă, descoperirea legii gravitației universale. Se știe⁴, ceea ce a rămas dificil de înțeles în legile mișcării formulate de Kepler era împrejurarea că planetele, corpurile cerești în general, se mișcă pe o linie curbă. Conform lui Galilei și Huygens, împrejurarea se putea explica numai dacă se admite o accelerare a mișcării corpurilor, orientată spre soare. Ideea a fost tradusă destul de repede în formulele matematice, dar explicația fizică continua să lipsească. Newton a adus această explicație printr-o inferență ce arată, în mare, astfel:

1 Charles S. Peirce, *Collected Papers*, 5.590. Peirce abordează problemele abducției în 2.511; 2.640; 2.636; 2.781; 5.171; 5.145; 5.603; 8.227; 8.388 etc. O excelentă analiză a concepției sale asupra abducției în K.T.Fann, *Peirce's Theory of Abduction*, Martinus Nijhoff, The Hague, 1971.

2 Charles S. Peirce, *Collected Papers*, 5.189.

3 Thomas S. Kuhn, op.cit., cap.11.

4 Vezi Ernst Mach, *Die Mechanik in ihrer Entwicklung*, Akademik Verlag Berlin, 1988, p. 208 și următoarele.

*Întâmpinăm un fapt ce nu poate fi explicat: accelerarea mișcării corpurilor, orientată spre Soare;
Acest fapt se poate explica dacă se admite că accelerarea mișcării corpurilor cerești, orientată spre soare, nu este diferită, în esență, de accelerarea mișcării corpurilor grele din experiența noastră*

Deci, avem rațiuni să considerăm că această accelerare este universală

Sunt, de asemenea, descoperiri științifice ce iau forma *inducției*. Extrag un exemplu, iarăși foarte simplu, din cercetările lui Dubinin: descoperirea "structurii complexe a genei", ce avea să devină un principiu al geneticii moleculare. Această descoperire a survenit ca prelungire și depășire a teoriei genei elaborată de Morgan, conform căreia în procesele mutagene gena se comportă mereu ca o unitate. Pe baza unor experimente cu drosofile, Dubinin a stabilit că modificările afectează anumite zone mutante ale genei. Printr-un raționament inductiv el a formulat ideea că există mutații ce afectează nu gena în întregime, ci anumite părți ale ei. El a plecat de la principiul conform căruia în fața a noi fapte este nevoie de noi generalizări, care să facă față și vechilor și noilor fapte. "Aceste fapte, care veneau în contradicție cu principiile morganiste privitoare la modul de manifestare a alelelor, constituiau pentru noi, ca experimenterii, o verigă de care merita să tragem, deoarece, după cum se știe, cercetarea excepțiilor de la regulile stabilite este adeseori o sursă de noi descoperiri"¹.

Cred că aceste exemple, ca și altele ce s-ar putea invoca, sunt suficiente pentru a corecta două teze: teza lui Peirce după care orice descoperire ia forma abducției și teza lui Reichenbach după care descoperirile iau totdeauna forma inducției². Se poate admite că descoperirile nu sunt unitare sub aspectul inferenței care le-a făcut posibile; unele iau forma deducției, altele forma inducției și unele forma abducției³. Devine, de asemenea, limpede că inducția folosește nu doar procesul justificării descoperirilor, ci și în acela al producerii lor efective. Inducția, altfel spus, este și ea creatoare de nou în cunoaștere. Dacă o comparăm însă cu abducția, sub acest aspect, al creării noului, ea este clar întrecută de aceasta. Abducția este forma logică în cea mai mare măsură creatoare de nou în cunoaștere și în această privință nu se poate să nu-i dăm dreptate lui Peirce.

1 N. P. Dubinin, *Mișcarea eternă*, Editura Politică, București, 1977, p.106.

2 Hans Reichenbach, *Experience and Prediction*, University of Chicago Press, 1938, p.381 și următoarele: logica descoperirii este "a kind of induction".

3 Vezi expunerea genezei logice a teoriei acțiunii comunicative a lui Habermas în Albrecht Wellmer, *Kommunikation und Emanzipation. Überlegungen zur <sprachanalytische Wende> der kritischen Theorie* în Urs Jaeggi, Axel Honneth (Hrsg.), *Theorien des Historischen Materialismus*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1977.

SEMIOTICA LUI UMBERTO ECO CA ȘTIINȚĂ A SEMNIFICATULUI

DANIELA FULGA

Abstract. This paper is a synthesis of the general theory of semiotics, as it results from the main works of Umberto Eco. Starting from the assumption that a universe of the signified exists in the form of an encyclopedic network of *cultural units*, Eco proposes four types of semiosis: *acknowledgement, reply, ostension and invention*, understood as transformations. By means of these transformations, the elements from the real space of the expression build a relation with the ones from the virtual space of the content, by means of a semiotic code. The significant can grow, surpassing the significant indications of the semiotic code. The semiotic imagined by Umberto Eco thus becomes a science of the living and unpredictable cultural phenomenon.

1. INTRODUCERE

Ca teoretician, Umberto Eco are o personalitate inconfundabilă. Această trăsătură de unicitate rezultă din conjugarea permanentă între doi factori: primul este o trăsătură interioară de temperament și de formație științifică și prin afinitate; al doilea factor de singularizare se referă la reflexul în formă al primului. Acesta din urmă este mai evident și se găsește în toate cărțile sale: rigoarea formală și probitatea argumentării specifice omului de știință, pe de o parte, dar și o puternică contrabalansare a acestora din perspectiva sensibilității unui literat. Teoria semiotică, semiotica aplicată și literatura lui Eco se resimt din această tensiune deschisă între *scienza* și *ars*. Conflictul între ele rămâne nerezolvat și de aceea plin și descumpănitor. Precum altădată ereticii de geniu ai Evului Mediu, autorul intră în "logica conflictului" printr-o acțiune de bricolaj care lasă intactă greutatea și densitatea dezordinii empiricului. Semiotica pe care Eco o propune este expresia unei "culturi a readaptării continue, hrănită de utopie". (Eco, 4,

p.116). Acest bricolaj de fond se regăsește, evident, în suprafața expresiei cărților sale care deconectează prin stilul compozit abordat: cochetațiile cu limbajul, calambururile, definițiile inverse nu sînt decît efectele superficiale ale primei trăsături amintite deja. Nimic nu e gratuit în expresia cărților lui Eco.

Semiotica propusă de el este știința care permite ambele trăsături. Ea operează cu metode analitice, explicative și integratoare în urma cărora realitatea culturală a omului este eliberată de explicații firave care sfîrșesc în inefabil. Semiotica lui Eco propune o lume culturală, rațională și bogată.

Unitățile acestei semiotici - clasicele semne - sînt astfel numai în măsura în care participă la activitatea de semioză. Aceste mărimi - de exemplu o amprentă, un tablou, un suris - pot să fie independente de procesul de semioză. Aceasta nu înseamnă că ele nu există ca fapte oarecare într-o lume de fapte, produse natural sau artificial, și nu în mod obligatoriu de către om. Semiotica lui Eco este o știință care studiază orice fapt, produs intenționat sau nu, și nu în mod obligatoriu de către om - care participă la fenomenul de semioză. Voi arăta mai departe cum acesta instituie o anume ocurență (care îndeobște poartă numele de semn) ca ceva mai mult decît ceea ce este. Subiectul semioticii lui Eco nu este semnul, ci modul în care acesta este produs într-o activitate desfășurată într-un perimetru socio-cultural, adică printr-o semioză. Mult discutatele semne sînt rezultatele tranzitorii ale acestei activități foarte complexe în care sînt implicați factori eterogeni. Fața nevăzută a semnului, adîncimea sa cuprinde acest proces semiozic fascinant care îl specifică. Semioza este absența plină a unei ocurențe, iar Eco stabilește tocmai modalitățile posibile prin care ocurența formei expresiei poate apărea. El înlocuiește clasică tipologie a semnelor cu tipologia modurilor de semioză. Modul de producere semnică sau relația între cele două funcțive, însuși procesul de semioză este cel de-al treilea termen al semnului. Entitatea cu două fețe (Saussure) devine corelația tranzitorie între *două funcțive* (Hjelmslev) stabilite și stabilind o relație R sau interpretant (Peirce).

Spațiul adînc și contradictoriu al semnului este numit în *Limitele interpretării* la p. 244-249, spațiul C. El este determinant pentru cei *doi funcțivi* care nu există semiozic decît grație lui. Este un spațiu al alegerii și al deciziilor, o interpretare sau o inferență cu valoare semiozică operativă. Semnul ca ocurență este, pentru Eco, rezultatul semiozei desfășurate în spațiul C - semioză care are trăsăturile unei inferențe. Spațiul C este locul geometric în care semioza își specifică termenii. Această specificare ține cont de parametrii esențiali ai actului semiozic. Aceștia sînt în număr de patru și apar sintetizați în tabelul de la pag. 286 în *Tratat*: munca fizică pentru producerea expresiei, raportul tip-ocurență, continuumul ce trebuie format, modalitățile de articulare.

2. DISCUTAREA DIAGRAMEI LUI HJELMSLEV

Spațiul C cuprinde toate aceste moduri semiozice și el este replica semiotică pe care o dă Eco celebrei diagrame a lui Hjelmslev. Punctele prin care aceasta este depășită sînt următoarele:

1. funcția - semn nu este o corelare între două forme, ci o corelare traazitorie între două substanțe în aspectul lor pur formal și sistematic;
2. ele se numesc unități culturale și aparțin semnificatului;
3. cele două mărimi puse în relație nu numai că sînt relativ independente una de alta, dar pot să-și inverseze pozițiile ca Expresie sau Conținut în funcție de natura semiozei care le specifică;
4. modelul lingvistic este depășit.

2.1. După cum se știe, Hjelmslev propunea ca postulat fundamental al unei semiotici diagrama alcătuită din planul conținutului și al expresiei, fiecare fiind divizat în substanță și formă. Cele două sisteme care se vor constitui în funcție ale funcției - semn vor lua naștere, fiecare, prin pertinentizarea de către formele respective a materiei amorfe. Ca rezultat apar substanțele ce sînt ocurențe organizate într-un sistem conform tipurilor stabilite de formele corespunzătoare. Prin corelarea celor două forme apare funcția-semn. Eco înlătură definitiv formularea aceasta: funcția-semn nu e corelarea a două forme: acestea sînt tipuri. Corelația se stabilește între două unități ale substanței în aspectul lor pur formal și sistematic. Funcții ale funcției-semn sînt elemente ale substanței.

2.2. Ele se numesc în semiotica lui Eco unități culturale. Aparținînd unui sistem deja formalizat, ele sînt pur și simplu ceva definit de o anumită cultură, niște modele semnantice. Acestea sînt abstracțiuni provenite dintr-un cîmp perceptiv validate numai în cadrul unui context cultural care le conferă anumite proprietăți. Semnificatul semiotic ca unitate culturală este codificarea socializată a experienței perceptivă (Eco, 1, p.220) sau ceva ce poate fi verificat prin trimiterea la interpreți proprii în cadrul unui context cultural (Idem, p.218). Unitatea culturală nu este numai cuvîntul. Într-adevăr, ea poate fi și un lexem, dar este și o idee, un graf, un tablou, o inscripție, un vis, o piatră, un crocodil, un pantof sau Cenușăreasa - tot ceea ce o anume cultură definește ca unitate a sa. U.C. ca abstracțiuni socializate ale unui act perceptiv sînt la îndemîna oricui, ele stau practic în locul lucrurilor, omul se mișcă nu atît într-o lume obiectuală, cît într-o lume de U.C. pe care le folosește fără să le vadă. În schimb, semiotica nu le folosește, ci le vede în alcătuirea lor adîncă și adeseori contradictorie (Eco, 1, p.89). Pentru semiotică, U.C. configurează domeniul semnificatului - acea atît de controversată substanță a conținutului pertinentizat cultural. Se știe că pentru Hjelmslev substanța rămîne "o noțiune metafizică în sensul ontologic al cuvîntului" (Hjelmslev, ed. rom. 1967, p.165). Descrierea ei din punct de vedere fizic sau fenomenologic lasă întotdeauna un rest. În planul conținutului substanța

trebuie studiată printr-o "colaborare a tuturor științelor non-lingvistice" (Idem, p.159). Pentru semiotica lui Eco tocmai substanța conținutului ca rețea de unități culturale constituie domeniul de cercetare. Semiotica devine astfel o știință a semnificatului. De aici se poate trage o concluzie extrem de importantă pentru semiotica propusă: *ea nu înlătură lumea referinței, ci o recuperează semiotic*. Condițiile materiale specifice de viață, unitățile de experiență care provin din actul perceptiv, unitățile culturale corespunzătoare și formele semnificative care le denotă printr-un tip de semioză, toate acestea sînt într-o relație foarte strînsă (Eco, 1, pag.106). Într-adevăr, unitatea culturală nu este o entitate fizică, nici o entitate semiotică fixă; ea este certitudinea unei lumi ordonate și semnificative cultural. Este adevărat că U.C. nu sînt niște condiții naturale ale Cîmpului Semantic Global, dar în momentul în care procesul de socializare le investeste ca nume, ele dau impresia de natural. Actele de referire sînt mediate de aceste convenții semiotice, referirea fiind recuperată semiotic în mod firesc. Postulatul care funcționează aici este că experiența empirică e determinată de o rețea de stipulări culturale (Eco, 1, p.258). Aceste stipulări culturale sînt tocmai U.C. ca modele semantice care fixează criteriile de relevanță semiotică. Organizarea adîncă a U.C. nu se constituie numai din mărci semantice dispuse ierarhic, ci și din instrucțiuni de funcționalitate. Acestea sînt captate în U.C. sub formă de scenarii. U.C. este un text concentrat "care-și conține propriile instrucțiuni de utilizare". Scenariile ca mărci semantice sînt definite în *Semiotica și filozofia limbajului* ca "scheme de acțiune și de comportament prestabilite" (p.76).

Așadar semiotica lui Eco înlocuiește noțiunea venerabilă de semn cu unitatea culturală - element complex al substanței conținutului în aspectul ei pur formal și sistematic.

2.3. După ce a așezat diagrama lui Hjelmslev în domeniul C al semnificatului, următoarea precizare semiotică a lui Eco se impune de la sine. El stabilește clar un principiu de reversibilitate totală între cei doi posibili funcțivi ai relației de semioză.

Prin diagrama sa, Hjelmslev oferea o reprezentare mai formalizată a activității de categorizare a lumii. Impasul diagramei era problema formei conținutului. Aceasta rămînea un fel de lucru în sine, imposibil de explicat exhaustiv. Dacă pentru planul expresiei se pot determina substanțe formalizate în sisteme stabile și puternice, (cum este de exemplu cel fonologic), pentru substanța conținutului lucrurile sînt mai puțin clare. Hjelmslev pune dezlegarea problemei substanței conținutului în seama altor discipline: "descrierea materiei (privind atît expresia, cît și conținutul lingvistic) revine în esență în parte fizicii și în parte antropologiei sociale, iar prin aceasta nu înțelegem să luăm atitudine în unele probleme controversate în filozofia contemporană" (Hjelmslev în Eco,1, p.70).

Semiotica aici în discuție elimină tocmai aceste temeri. Ca știință a semnificatului, problema accesibilității unei dintre substanțe nu se mai pune.

Semnificatul ca rețea de unități culturale este același, specificarea lui în funcțivi-expresie și funcțivi-conținut se face prin acțiunea unei semioze.

2.4. Aceasta ține cont de factori care depășesc domeniul lingvisticii. Este adevărat că limba e un factor foarte important de manifestare culturală, însă ea nu este exhaustivă (Eco, 1, p.230). Dacă lingvistica a fost considerată pivotul (principal) în orice operație de analiză semiotică, aceasta s-a datorat faptului că s-a făcut confuzia între conținutul actului perceptiv și al celui lingvistic.

În *Tratat* la pg. 218 și passim, Eco poartă o lungă discuție asupra acestei probleme. Poziția lui este, cum ar spune Saussure, "de partea filosofilor", și anume a unui filosof - Peirce.

Semiotica pleacă de la premisa fundamentală că stimulii denși și dezordonăți din realitatea empirică sînt selectați printr-un proces de abstractizare într-un model perceptiv recognoscibil. Așadar ideile sînt reprezentările organizate în modele de percepție, "un rezumat, o reelaborare a lucrului semnat" (Eco, 1, p.218). Aceste rezumate nu rețin esența fenomenologică a lucrului, ci esența lor nominală. Iată de ce s-a putut face confuzia între conținutul unui act perceptiv și cel al unui act lingvistic: "procedeu care duce de la experiența nediferențiată la nume este același cu cel care duce de la experiența lucrurilor la acel semn al lucrurilor care este ideea" (Eco 1, p.218). În această situație limba va fi asimilată în modelul semnatic, capacitatea exprimabilității totale a ei dispărînd în structura adîncă a unității culturale. Semioza abia acum se poate desfășura cînd și limba, alături de alți parametri, este pertinentizată ca marcă semantică a unității culturale. Depășirea verbocentrismului este făcută așadar nu prin respingere, ci prin asimilare.

Semioza este un proces complex care se desfășoară corelînd elemente pertinentizate de semnat, iar parametrii de care ea ascultă țin de întreaga activitate socio-umană: "A încerca stabilirea tuturor parametrilor posibili ai comportamentului semiotic ar însemna o recunoaștere a tuturor condiționărilor activității omenești, în măsura în care aceasta este, la rîndul ei condiționată de structura fizică a corpului plasat într-o ambianță naturală sau artificială" (Eco 1, p.233). Acea "colaborare a tuturor științelor non-lingvistice" preconizată de Hjelmslev pentru studiul substanței conținutului este înlocuită de semiotică. Aceasta, cel puțin așa cum o concepe Eco, nu coroborează mecanic napărat toate disciplinele, ci propune o serie de termeni operativi și de legi care îi permit să-și aroge dreptul de știință.

Dacă diagrama lui Hjelmslev este mutată în domeniul semnificatului, dacă aceasta este o rețea de unități culturale, dacă ele sînt modele semantice care, practic, stau în locul obiectelor mediind orice activitate de referire, întrebarea firească ce se pune este cum anume se pertinentizează substanța? Cine este Dumnezeu sau Diavolul care operează în continuumul amorf comun? Chiar dacă s-ar admite existența unei astfel de transcendențe capabilă să teaurizeze informația

în unități adânci de semnificat, acea instanță ar intra ea însăși ca unitate culturală a semnificatului în Cîmpul Semantic Global. Aceasta ar cere o altă forță atotputernică și așa mai departe la nesfârșit. Infinit și contradictoriu, Universul Semantic Global rămîne un postulat semiotic prioritar pentru teoria lui Eco, iar explicarea lui se face din interior cu ajutorul noțiunilor fundamentale de Cod și Enciclopedie. Numitorul comun al acestor două mari concepte este Convenția semiotică. Iată de ce, înainte de a încerca o discuție pentru fiecare, mă voi opri mai întâi asupra ei.

3. CONVENȚIA SEMIOTICĂ

3.1. Incercare de definire a ei.

În partea a treia a *Tratatului*, mai ales în capitolul "Critica iconismului" Eco specifică accepțiunea semiotică a noțiunii de convenție:

a) aceasta este o conexiune culturală; convenția semiotică este motivată cultural;

b) ea este o corelație între două mărimi - unități culturale - în aspectul lor pur formal și sistematic;

c) respectă un principiu de omogenitate semiotică în ideea că mărimile puse în corelație sînt ambele, entități semiotice statornicite;

d) convenția semiotică stabilește relațiile culturalizate între tipuri și ocurențe; Eco introduce în tabelul modurilor de semioză doi parametri discriminanți importanți: *ratio facilis* (cînd tipul este o unitate de expresie); *ratio difficilis* (cînd tipul este un semem, adică o unitate de conținut care prescrie ocurența ca unitate de expresie) - Eco 1, p.314-315;

e) convenția semiotică nu implică în mod necesar corelarea arbitrară cu conținutul (Eco 1, p.255);

f) convenția semiotică nu implică în mod necesar ca expresia funcției-semn să fie analizată în entități discrete mai fine; convenția semiotică poate opera și cu funcțivi-expresie denși în care conținutul este prioectat și transformat (Eco 1, p.251).

3.2. Transformarea

Convenția semiotică este de fapt o transformare. Aceasta este definită ca "o corespondență biunivocă a punctelor în spațiu", un artificiu prin care facem să corespundă unui punct din spațiul real al expresiei, un punct din spațiul virtual al tipului de conținut. (Eco 1, p.263).

Unitățile culturale sau modelele semantice adânci de care am vorbit deja rezultă dintr-o serie de astfel de transformări socializate. Unitățile culturale sînt însă toposenzitive, adică sensibile la contexte și circumstanțe. De aceea transformarea

nu se poate face întâmplător sau arbitrar. Ea este conținută în potenția în structura semantică a unității culturale : "Dacă mărcile nu ar fi toposenzitive, ar fi suficientă o corelație stabilită arbitrar; deoarece în caz de toposenzitivitate, corelația este motivată, va trebui să se respecte reguli de transformare" (eco 1, p.316).

3.3. Iconismul ca transformare pură

Cel mai spectaculos mod în care Eco arată cum convenția semiotică sau transformarea este arbitrară din punct de vedere ontologic, dar motivată din punct de vedere semiotic, apare în *Tratat* în marele capitol despre semnele iconice - "Critica iconismului" p.253-283. Concluzia acestui important capitol este că semnele iconice sînt de fapt convenționalizări semiotice devenite catacreze sociale, deci codificări puternic camuflate: "A reprezenta iconic obiectul înseamnă a transcrie cu ajutorul artificiilor grafice (sau de alt tip) *proprietăți culturale* ce le sînt atribuite" (p.271).

Critica semnelor iconice ca motivate și naturale este făcută de Eco în cinci mari puncte:

a) Semnele iconice nu au proprietățile obiectului, ci sînt niște "stimuli surogați" care sugerează o activitate perceptibilă similară cu cea desfășurată în prezența posibilului referent. Concluzia care se poate trage de aici este că întreaga experiență empirică este determinată de "o rețea de stipulări culturale" (Eco 1, p.258).

b) Analogia, similitudinea, izomorfismul sînt determinate de o relație de proporționalitate care e o convenție. Ele sînt condițiile necesare pentru efectuarea unor transformări și nu rezultatul lor (Eco 1, p.263). Proprietățile cele mai specifice pentru clasicele semne iconice sînt deci efectul unor artificii, ale unor reguli de transformare (Idem)

c) Semnele iconice sînt motivate, dar nu de obiect, ci "de conținutul cultural al unui obiect dat" (Idem, p.270). Acest conținut cultural al obiectului este modelul semantic rezultat prin abstractizare din activitatea perceptivă. Motivarea culturală se bazează pe conjugarea unor coduri de recunoaștere cu anumite coduri de reprezentare iconică ce stabilesc o serie de artificii de expresie corespunzătoare elementelor pertinentizate ale conținutului. Similitudinea între expresia și conținutul unui semn iconic este o rezultată a unui artificiu și anume a unei corespondențe transformate a mărimilor din spațiul real al expresiei în spațiul virtual al conținutului.

d) Chiar dacă sînt rezultatul unui artificiu, semnele iconice nu trebuie înțelese ca fiind convenționale sau arbitrar în accepțiunea obișnuită a cuvîntului. Iconul este un semn motivat cultural de conținutul semantic socializat al posibilului referent. Singura deosebire între două ocurențe diferite (imaginea vizuală a unei case și cuvîntul "casă" de exemplu) este, din acest punct de vedere, faptul că în

situația iconului convenția sau codificarea culturală este foarte puternic camuflată, însă tot ea este cauza ocurenței și nu obiectul.

Dar dacă iconul nu e arbitrar ci motivat cultural prin conveție semiotică, aceasta nu înseamnă neaparat că funcții corelați sînt mărimi discrete. Ei pot fi denși, neanalizabili (Eco 1, p.251). Iconii sînt considerați "blocuri macroscopice" (Idem, p.280), texte care permit greu digitalizarea: "ca texte vizuale, semnele iconice nu sînt analizabile mai detaliat nici în figuri" (Eco 1, p.281). De aceea *iconii sînt proba cea mai puternică pentru eliminarea din analiza semiotică a modelului lingvistic*. Ei nu au o valoare opozițională într-un sistem, semnul iconic depinzînd cel mult de un context sau circumstanță. Variantele libere devin trăsături pertinente și invers, după contexte și cirmustanțe (Eco 1, p.280). De aceea iconii nu sînt semne în accepțiunea obișnuită a termenului (tributară modelului lingvistic), sau dacă da, iconii sînt "semne de o zi" care instituie un cod (Idem, p.280-281).

e) Iconii pot institui un anume cod semiotic, ei sînt de fapt rezultatele unei semioze prin invenție (vezi secvența 4.1. a acestei lucrări).

Prin această minuțioasă critică a iconilor Eco face o dublă mișcare: îi înlătură în calitate de semne motivate denunțînd metafizica referentului în definiția unității semiotice; arată clar cum așa-zisele semne acoperă realități foarte diferite, fiind deci niște denumiri comode pentru o mai complicată problematică a modalităților prin care ele iau naștere. De aceea semiotica propusă de el nu se va ocupa de multitudinea nenumărată de semne, ci de procesele prin care ele apar. Dacă *Tratatul* are, așa cum autorul precizează, "o structură chiastică", aceasta este pentru a motiva subiectul semioticii care este însuși procesul de semioză din spațiul C. Părțile 1 și 2 ale cărții sînt de fapt o introducere, o punere în temă a teoriei: încercarea de a stabili criteriile discriminante pentru diverse acte de semioză (vezi tabelul de la p. 286 în *Tratat*).

3.4. Tipuri de semioză

În spațiul C al semnificatului, într-un Univers Semantic dezordonat și deschis semioza este un principiu de ordine, dar și un factor de expansiune, adică de mărire a entropiei cultural-informative. Ea constă:

a) într-o muncă fizică pentru producerea expresiei; acesta este nivelul semiozic cel mai evident, iar în tabel Eco distinge replica, recunoașterea, estensiunea și invenția;

b) un anume raport între tip și ocurență (*ratio facilis* sau *ratio difficilis*);

c) Semioza va opera într-un continuum din aceeași substanță cu referentul posibil (omomaterial), sau din substanță diferită care implică un raport causal (heteromaterial motivat) sau care este liberă de orice raport (heteromaterial arbitrar);

d) unitățile stabilite astfel prin acțiunea semiotică pot să fie discrete, gramaticalizate dar cu nivele de pertinentizare diferite, sau pot fi semnale dense - "blocuri macroscopice", texte.

Cele patru criterii enumerate mai sus sînt parametrii pe care Eco îi stabilește și îi sintetizează în tabelul din Tratat de la pagina 286 unde stabilește tipuri de semioză. Evident că acestea interferă în funcție de prevalarea unuia sau altuia din aceste criterii: "Între modalitățile semiozice nu există granițe tranșante: este vorba mai curînd de o progresie continuă și complexă, de modalități de producere astfel încît orice funcție-semn rezultă din combinarea mai multor asemenea modalități" (Eco 1, p.253).

4. SEMIOZELE

4.1. Invențiile ca transformări naturalizate

Cea mai importantă observație ce trebuie făcută la acest tabel, care constituie diferența specifică a teoriei lui Eco, este că această semiotică, în calitatea ei de știința a semiozelor, ține cont de lumea fizică a referenților posibili. Recongnoscibilitatea de ordin perceptiv este un postulat semiotic, un punct de plecare, un dat (Eco 1, p.267). În fond semnele sînt folosite și în operații de referire: "Ar fi deci greșit să spunem că semiotica nu se ocupă de această activitate de verificare (...) numai că în cazul verificărilor referirilor, judecățile factuale nu trimit imediat la un element de percepție, ci cer operații de mediere, fiecare din acestea implicînd alte nivele de convenții semiotice" (Eco 1, p.209).

Cele mai radicale convenții sînt tocmai invențiile - semioze sub care sînt grupați clasicii iconi. Codificarea este în situația lor atît de sofisticată și de puternică încît ea este simțită ca o condiție naturală, motivată a Cîmpului Sematic Global. Iconii impun un nou nivel de semnificat, ei sînt modele semantice larg acceptate care uzurpă lumea obiectelor. Scopul semiozei prin invenție este propunerea unei organizări anumite a lumii sub forma unei unități culturale. Iconii sînt unități culturale naturalizate social, fie că transformarea se produce de la un model perceptiv (invenție moderată), fie că ea îl precede (situația pictorului care percepe vizual peisajul într-un mod cu totul diferit de percepția vizuală de pînă la el) - invenție radicală.

Frumusețea demonstrației semiotice a lui Eco are ca punct de plecare forța paradoxului: cu cît iconii se impun mai puternic ca naturali, asemănători, motivați, camuflînd astfel transformarea al cărui rezultat sînt, cu atît ei se convenționalizează mai puternic intrînd în circuitul comunicativ. Naturalizarea iconilor are ca scop convenția larg acceptată. În felul acesta ei impun un nivel nou pertinentizat al substanței conținutului ca modele semantice de la care semioza poate să continue. Explicați astfel, iconii devin datul recunoscut, organizarea culturală a lumii care face posibilă continuarea semiozei. Din invenții, iconii devin

ostensiuni, replici sau recunoașteri și astfel intră în circuitul comunicativ.

Invențiile impun semiozei un caracter de circularitate, dar tot ele au fost să îmbogățească spirala semiozică nesfârșită. Modelul semnatic pe care-l propun iconii echivalează cu recunoașterea lor culturală ca unități culturale. Prin acceptarea lor ca unități culturale, iconii impun un nou plan al conținutului care permite noi combinații prin replică, ostensiune sau recunoaștere. În procesul de comunicare semiozele interferează mereu.

4.2. Interferența semiozelor

Tabelul semiozelor propus în *Tratat* la pagina 286 permite discutarea lor prin contaminare - o nesfârșită alunecare unele către altele. Această relativizare a clasificării nu-i diminuează forța explicativă. Dimpotrivă, ea face vizibilă multitudinea de perspective semiotice în care același fapt poate fi înțeles. În continuare voi încerca să stabilesc puncte de interferență și de disjunție semiozică sugerate de acest tabel.

Cele mai simple ca reprezentări (prin schematismul lor formal), dar și cele mai puțin semnificative și cu o încărcătură informațională bogată sînt transformările topologice: grafuri, diagrame, scheme. Ele impun cel mai ușor convenția fiind folosite în primul rînd în procese cognitive de mențiune sau referire. Pentru ilustrarea interferenței semiozelor propuse de Eco voi prezenta modul în care un "semn" - o hartă - poate fi, pe rînd, rezultatul mai multor acte semiozice.

O hartă a Franței este pentru un român care nu a vizitat niciodată această țară semnul ei iconic. Ea ține locul unei configurații teritoriale anume, o reprezintă și funcționează în absența ei (este deci un semn) și mai ales îi seamănă (este un icon). Românul nu va pune la îndoială probitatea celui care a întocmit atlasul pe care îl consultă pentru a vedea dacă harta este sau nu o minciună. Așadar relațiile de ordine sînt păstrate și prevalează (harta e o transformare topologică), dar este guvernată de reguli de asemănare sau similitudine bazate pe legi de proporționalitate (care le instituie - nu invers! - cum a arătat autorul la punctul b al criticii iconismului). Proprietățile metrice ale obiectului reprezentat sînt complet asimilate de legile transformării proporționale. Si totuși, prin anumite stilizări, vectori și unități combinatorii sau stimulări programate harta solicită destinatarul și îi impune să o considere un model perceptiv. Destinatarul va avea iluzia unei călătorii imaginare, iar modelul cultural (harta) stă în locul refentului posibil. Dacă, printr-un noroc neașteptat, potențialul nostru călător român se va îmbogăți, iar visul călătoriei în Franța va deveni realitate, pentru el această țară este cunoscută dinainte deoarece el va considera retrospectiv harta ca o amprentă clară a locurilor în care acum se găsește. Mai mult, întors în România călătorul avizat acum va fi capabil să considere harta Franței drept o Replică a ceea ce a văzut. Mai departe, dacă el însuși dorește (pentru a se amuza) să alcătuiască o hartă a Franței din memorie, această hartă va fi o invenție moderată rezultată prin

transformarea individuală a unui model perceptiv. Este greu de acceptat că harta românului nostru se va impune ca o unitate culturală, afară de ipoteza când voiajorul nostru este de formație geograf. Dar dacă nu este așa, atunci textul său vizual din memorie va fi un simplu icon individual, un semn de o zi, pentru un simplu amuzament sau joc (nostalgic) de memorie.

4.3. Alte observații privind semiozele: motivarea, prevalarea criteriilor de pertinență, circularitatea și noutatea semiozică.

4.3.1. Motivarea

Ca o convenție socializată motivarea apare în fiecare tip de semioză. Chiar dacă problema ei nu este pusă de Eco în mod special mi se pare important să observăm cum această calitate esențială a semnelor este prezentă în fiecare tip de semioză.

Astfel, semioza prin Recunoaștere este motivată de cauzalitatea între continuumul format și expresie. În recunoaștere continuumul ce trebuie format este heteromaterial față de cel al referentului posibil, dar acesta din urmă constituie cauza primului într-o semioză normală în care nu se încearcă clasificarea unuia din termeni.

În situația Invențiilor continuumul ce trebuie format este tot heteromaterial în raport cu cel al referentului posibil dar legătura cauzală dispare, el putând fi ales arbitrar. Observăm cum motivarea semnelor iconice (asimilate invențiilor) - motivare ce constituia motivarea clasică a iconismului - dispare din punctul de vedere al continuumului ce trebuie transformat. Din contră, dacă se înțelege prin motivarea relația dintre cele două feluri de continuum (al expresiei și al conținutului) iconii sunt arbitrari (macheta unei case nu se face din mortar și cărămidă! un graf existențial este un construct spațial al unor proprietăți topologice nonspațiale, ci logice ! o mască mortuară nu are textura și granulația pielii!) Observăm că între cele două feluri de continuum ale iconului nu există nici o relație cauzală care să ne îndreptățescă să vorbim de motivare.

În schimb, în situația funcțiilor-semn rezultate din Recunoaștere legătura dintre cele două continuumuri este anterioară instituirii ca atare a funcției - semn. Ea s-a făcut prin trecerea de la o judecată factuală de indicare (aceste pete apar ca simptome ale acestei boli) într-o judecată metasemiotică (de fiecare dată când recunosc aceste pete medicii spun că boala este pojarul). Funcțivul-expresie al unei funcții-semn prin Recunoaștere este efectul unei cauze. Numai dacă această cauză este social recunoscută efectul poate funcționa ca funcțiv-ocurență a unei unități culturale care face parte din competența medicilor. În momentul în care modelul perceptiv dens (petele roșii) a fost transformat prin abstractizare într-un model semantic, el a devenit o organizare nouă a planului conținutului printr-o ordonare a marcărilor semantice în structura adâncă a unității culturale. În felul acesta ea se va înscrie în competența enciclopedică a medicilor.

Cauzalitatea între cele două continuuuri în semiozele prin Recunoaștere nu trebuie confundată cu motivarea de către obiect. Raportul causal este, semiotic vorbind, convenționalizat (în înțelesul de culturalizat). În situația Simptomelor ("semne" prin Recunoaștere) convenționalizarea cauzei este demonstrată de faptul că efectul intră ca marcă semantică a cauzei. Deci mărcile sintactice ale functivului expresiei se regăsesc proiectate și transformate în mărci semantice ale unității culturale corespunzătoare. De aceea putem spune că recunoașterea prin *ratio facilis* este o recunoaștere prin *ratio difficilis* degenerată sau o invenție care a devenit catacreză.

Semioza prin Recunoaștere (în special situația amprentelor și a simptomelor) e una din probele cele mai convingătoare ca *ratio difficilis* generează *ratio facilis* prin convenționalizarea puternică și sofisticată a tipurilor de conținut pertinentizat. Această convenție maschează natura lor artificială propunându-le prin semioză ca naturale. Straniu este că această naturalizare este cu atât mai puternică cu cât convenția funcționează mai bine. Dar aceasta este numai o părere. Unitățile culturale nu sînt lucrurile, ele stau în locul lucrurilor înconjurînd-le nu de o lume obiectuală ci de una culturală.

Simptomele se înrudesesc cu Invențiile în măsura în care sînt recunoscute pentru prima oară ca efecte necesare ale unei anumite cauze. Ele impun o convenție și fac posibilă considerarea acelei cauze ca unitate culturală. În calitate de unitate culturală cauza are ca proprietăți necesare în structura ei semantică adîncă chiar trăsăturile de expresie pertinentizate ca simptome.

Simptomele nu sînt Iconi, dar pot fi apropiate de ei prin faptul că sînt proprietăți necesare ale refentului posibil, iar "a avea proprietățile obiectului" era, cum bine se știe, un criteriu de iconicitate.

În situația indicilor relația de cauzalitate între continuumul expresiei și al referentului posibil este astăzi mai greu convenționalizată decât în situația Simptomelor. Dacă acestea intrau printr-un fel de proiecție inversă de la expresie la conținut, în reprezentarea semantică ca mărci semantice a unității culturale preexistente, Indicii nu sînt în mod obligatoriu absorbiți de mărci semantice ale unității culturale pe care o reprezintă prin recunoaștere. Semnificativele lor e stabilă prin contexte și circumstanțe și în felul acesta ei sînt puternic toposenzitivi. Funcția-semn realizată prin recunoașterea Indicilor ca functivi-expresie are un grad de probabilitate mai mare, motivarea (cauzalitatea) e slab codificată. Ea nu preexistă corelației semiozice (cum se întîmplă în cazul Simptomelor și Amprentelor) ci este instituită de destinatar printr-un proces inferențial abductiv de obicei chiar în momentul percepției.

Indicii ca functivi prin recunoaștere ai unei unități culturale posibile impun o activitate de cooperare puternică din partea destinatarului. Aceasta trebuie să aibă o anumită competență în lectura faptelor ca Indicii, competență în măsură să

surprindă și elementele necodificate ale comunicării ca scenarii care să intre în reprezentarea unității culturale inferate. Indicii ca funcțivi-expresie ai unei cauze-agent au caracteristicile unor texte hipocodificate care propun un Lector Model. Sub acest aspect solicitativ Indicii se aseamănă cu textele estetice și cu Invențiile moderate instituind modelul semantic printr-o transformare proiectivă a unui model de percepție.

Care este natura umană în care Recunoașterea funcționează ca semioză optimă? Cu alte cuvinte, se poate imagina un Lector Model și un producător semnic optim în semioza prin Recunoaștere? Să-i numim cu majusculă ca personaje pentru care Recunoașterea semiozică ar fi competența lor profesională: pentru Amprente este Omul primitiv, pentru Simptome - Medicul sau Meteorologul iar pentru Indinci - Detectivul. Pentru aceste personaje semiozice, Recunoașterea funcționează și în sensul ei negativ: ei vor fi capabili să recunoască un fals și vor putea să producă ei înșiși un semn mincinos.

4.3.2. Prevalarea criteriilor de relevanță

Cele patru criterii care stau la baza tabelului aici în discuție, sînt, de fapt, criterii de relevanță stabilite prin stipulări culturale.

Recunoașterea este semioza în care criteriul de relevanță prevalent este relația între continuumul expresiei și cel al posibilului referent.

Semioza prin Replică în schimb presupune ca parametru discriminant modul de articulare între funcțivi deoarece acesta este singurul în măsură să determine prin Replicabilitate variații semantice. Replicile sînt semnele cele mai obișnuite. Munca pentru producerea expresiei este guvernată de *ratio facilis*: convenția culturală este foarte puternică, expresia este performată și corelată în mod arbitrar cu continuumul manipulat. Cele mai tipice semne prin Replică sînt unitățile combinatorii - nume sub care Eco înțelege semnele lingvistice. Ele sînt, se știe, puternic standardizate și permit multe variații libere - de unde replicabilitatea lor. Ele pot fi însă produse semiozic și prin Recunoaștere în situația în care va prevala relația cauzală cu continuumul ce trebuie format. Se poate spune că în situația transformării cuvîntului din rezultat semiozic prin Replică în rezultat semiozic prin Recunoaștere el devine un simptom sau un indice. De exemplu un bilet pe un anumit tip de hîrtie (roz și parfumată) poate fi un indice pentru un îndrăgostit, după cum, tot un indice este pentru un grafolog textul unei simple însemnări.

Stilizarea se păstrează ca semioză prin Replică atîta vreme cît variantele libere ale funcțivului-expresie nu alterează forma conținutului unității culturale respective. Cu cît variantele libere sînt mai excedentare, cu atît tipul de conținut își pierde din importanță. Autorul specifică faptul că modulul de articulare în semioză prin Replică nu poate fi stabilit în abstract. Modelul lingvistic al dublei articulări nu poate fi generalizat întrucît s-au descoperit sisteme cu diverse nivele de articulație (Eco 1, p. 299, nota 39). Prin această discuție a modalităților de

articulare "sofismul vorbocentric" al anilor '60 este eliminat definitiv: "...diferitele nivele de articulare ale diverselor sisteme sînt greu de statornicit în abstract. În anumite cazuri, ceea ce dintr-un anume punct de vedere apare ca fiind element al primei articulații, devine element al celei de a doua, dintr-un alt punct de vedere; se întîmplă chiar ca, sub impulsul unor necesități tehnice să se studieze elemente ale unui sistem dat ce nu sînt analizabile la un nivel mai amănunțit de abordare, pentru a stabili articulările microstructurale, operațional pertinente, în scopul unor intervenții analitice (care nu ating caracterul sistemelor semiotice)" (Eco 1, p. 300).

Din acest lung citat reținem partea finală care este dovada că semiotica lui Eco pune semnul egal între fapte foarte diferite. O pictură de exemplu poate fi replicată semiotic pe baza cunoașterii, de către un aparat sofisticat, a trăsăturilor pertinente ale expresiei; faptul că este un fals nu interesează semiotica. Pentru Eco înseși semnele dense sau așa-zisele semne analogice sînt replicabile și prin această precizare el se delimitează încă o dată de acele teorii semiotice care iau ca model semnul și sistemul lingvistic. De fapt sistemul sugerează că toate tipurile de semioză tind să devină replici în replici în măsura în care replicabilitatea este proba convenționalizării semiotice reușite.

Stilizările rezultă din semioza în care nivelul de pertinentizare este exclusiv pe planul expresiei. În momentul în care s-a format printr-o transformare proiectată Stilizarea a fost o Invenție guvernată de *ratio difficilis* - motivată deci de tipul de conținut. Această *ratio difficilis* s-a sclerosat devenind *ratio facilis*, iar Invenția a suferit un proces de catacreză impunînd un nou nivel pertinentizat de conținut ca unitate culturală și permițînd astfel semiozei să se dezvolte prin Replică.

În ce privește Vectorii, Eco specifică faptul că sînt mărci sintactice toposenzitive - adică mărci sintactice motivate, determinate de anumite mărci semnatare (Eco 1, p. 308). Ei sînt guvernați de *ratio difficilis* și, la fel ca în situația Simptomelor, intră ca sememe, în structura adîncă a unității culturale. Ei sînt replicabili și se combină pentru a alcătui o funcție-semn cu elemente din alt sistem.

În situația Stimulilor Programați replicabilitatea la nivelul expresiei este complicată de modelul sematic probabil care nu se instituie întotdeauna așa cum a fost programat. În această ultimă ipoteză Stimulul devine o invenție în măsura în care va impune un nou model semantic.

De exemplu în coregrafia Pinei Bausch se prezintă un dans între două personaje pe o scenă încărcată cu scaune. Personajele sînt o femeie cu mișcări somnambulice și un bărbat. Scaunele sînt stimulări programate pentru a orienta atenția receptorului spre un decor care simulează un local (iar spectatorii care știu că Pina Bausch a avut o copilărie nefericită într-un astfel de local vor intra mai ușor în jocul semiozic al stimulării programate). Dar prin numărul lor excedentar scaunele

sînt pentru un spectator obișnuit (care ignoră faptul biografic de la care a plecat, probabil, programarea) ceva mai mult decît un stimul: ei vor fi receptați ca proiecție transformată și vor alcătui împreună cu mișcarea somnambulică a femeii și cu gesturile magnetizate ale bărbatului o scenă inconfundabilă- "scenă Pina Bausch" - propusă prin invenție semiozică ca model semantic ce permite continuarea semiozei prin replică.

Starea de probabilitate a efectului perceptiv este determinată de contexte și circumstanță. Ca un Stimul programat să funcționeze așa cum l-a presupus emițătorul determinînd efectul scontat la destinatar, acesta din urmă trebuie să-l considere prin Recunoaștere un Simptom legat cauzal de continuumul în care acționează, în timp ce el a fost de fapt, o replică programată pentru o rapidă expediere a interlocutorului. Avînd în vedere actul inferențial presupus de semioză Replica va fi o expresie care vehiculează "o nebuloasă discursivă" (Eco 1, p.309), un conținut vag. Deci funcțivii nu trebuie să fie în mod necesar omogeni din punct de vedere substanțial și al modului de articulare. Expresia poate fi discretă iar conținutul dens - situație, probabil, cel mai des întîlnită.

În situația Invențiilor, transformările sînt *ratio difficilis*. Problema se pune aici cum se transformă o realitate nonfizică (modelul semantic) într-una fizică, dată fiind complexitatea toposenzitivă a modelului (Eco 1, p.317). Răspunsul îl putem deduce din lunga discuție purtată asupra Amprentelor -singurul caz de dublă motivare: prin ordonarea hipotactică a semnelor și prin raportul cauzal cu posibilul referent.

În situația Amprentelor, transformarea este o *ratio difficilis* care ține cont de reguli de similitudine între un model cultural al conținutului (noțiunea de "amprentă a acestui obiect" - unitate culturală ce trebuie învățată) și o formă a expresiei. Autorul specifică de mai multe ori în *Tratat* că realizarea Amprentei impune medierea reprezentării printr-un model al conținutului. Datorită acestui lucru ea nu se realizează ca o transformare pură (nu este o invenție), ci ca o recunoaștere (Eco 1, p. 317-319). Amprenta ca funcțiv - expresie rezultă dintr-o transformare degenerată: "este foarte greu de imaginat o amprentă care să trimită la un referent fără medierea unui conținut" (Eco 1 p.292). Dar această observație pentru amprentă are o "bătaie" mai lungă: referința însăși se face prin medierea unor unități de conținut.

O transformare pură este semioza de tip Invenție. Ea propune un model semantic ca o unitate culturală (relativ) nouă. Paranteza pe care am folosit-o este esențială: invenție pură nu există și semioza dacă este infinită, ea nu este niciodată originară. Totuși dacă Eco stabilește că procesul perceptiv poate fi explicat din punct de vedere semiotic acesta apare ca o transformare originară, toate celelalte procese semiozice fiind de fapt transformări degenerate.

4.3.3. Circularitate și noutate semiozică

Procesul de percepție ca transformare se înrudește cu fenomenul estetic. Cum am mai spus, perspectiva semiotică propusă de Eco pune semnul egal între fenomene foarte diferite; Amprenta unei pisici de exemplu, noțiunea de "om cu două picioare și doi ochi" sau o pictură - toate sînt unități culturale, iar reprezentarea lor se face prin semioze care interferează - transformări mai mult sau mai puțin pure, în funcție de încărcătura informațională a reprezentării enciclopedice. Multe procese Semiotice, deși sînt Recunoașteri, Ostensiuni sau Replici, pot fi pentru un destinatar cu o reprezentare enciclopedică mai săracă, Invenții.

Semioza prin Invenție își reclamă motivarea din necesitatea îmbogățirii conținutului, prin propunerea de noi modele semantice ca unități culturale. Astfel semioza se va continua plecînd de la Invenții impuse prin catacreză socială. Invențiile nu sînt replicabile ca invenții în înțelesul că, reproduse într-un alt continuum material (care poate fi ales arbitrar), replicabilitatea invențiilor se referă la planul expresiei ca semnal și de aceea impune studiul ingineresc sau de altă natură nonsemiotică a continuumului în care Invenția s-a realizat ca semioză: "este vorba de transformări de la expresie la expresie prin schimbarea de continuum" (Eco 1, p. 301). De exemplu o machetă poate fi reprodusă în materiale diverse, dar replicabilitatea acestei proiecții se referă la semnal. În momentul în care se consideră natura semiozică a semnalului "ne aflăm în fața unor cazuri de ratio difficilis în care modelul replicii este un tip de conținut" (Eco 1, p. 267). În cazul Proiecțiilor falsificate și reușite asistăm la considerarea expresiilor ca un model de conținut.

Dacă Invențiile sînt imposibil de replicat ca invenții, nu este mai puțin adevărat că scopul lor este tocmai replicabilitatea: Invențiile tind să devină convenționale și să fie acceptate social. Ele determină ca semioza să continue ca Recunoaștere, Ostensiune sau Replică din momentul în care Invenția a suferit procesul de catacreză.

Dacă Recunoașterea, Ostensiunea sau Replica sînt semioze circulare, Invenția, cînd se produce ca atare, este tocmai ieșirea din acest cerc semiozic, continuarea spiralei semiozice prin instituirea unor unități culturale ca nivel nou pertinentizat al substanței conținutului. Dar nu trebuie uitat că proba de reușită a Invenției ca reușită este tocmai posibilitatea înscrierii ei într-un proces semiozic circular prin Recunoaștere, Ostensiune sau Replică. Acestea sînt, metaforic vorbind, dansuri în cerc, blocări ale semiozei creative. De aceea, poate, impresia ciudată de asemioză pentru Invenții care sparg convenția și încearcă să impună alta. Cînd acest fenomen se produce, Invențiile (și mă refer aici la mult discutații iconi) sînt simțite ca niște condiții naturale ale Cîmpului Semantic Global.

Procesele semiozice discutate mai sus se combină și se depășesc într-o

permanentă mișcare între unitățile culturale. Cîmpul Semantic Global este mobil și autocontradictoriu. Cum se ordonează semiozele atunci ? Cum corelează ele cîmpurile și axele semantice? Aceste întrebări sînt explicate de Eco prin noțiunile fundamentale de Cod Semiotic și Reprezentare Enciclopedică .

5. CODURILE

5.1. Codul de sistem

Pentru a clarifica ce înțelege Eco prin Cod de sistem și cum ajunge să-l depășească prin termenul semiotic esențial de Codul Regulă, plecăm de la premisa că un cod este un sistem devenit funcțional prin socializare. Altfel definit codul este convenționalizarea unui sistem într-un proces social. Pentru semiotică codul va opera în domeniul semnificatului care, cum am văzut deja, este înțeles în aspectul său sistematic și formal ca o rețea mobilă de unități culturale. Mutat în domeniul semnificatului codul trebuie înțeles ca instituind corelații între mărimi, în felul acesta luînd naștere întregul. Esențial pentru noțiunea de cod este faptul că prin ea se stabilește legătura foarte strînsă între semnificare și comunicare. Noțiunea de întreg se revendică de la accepțiunea care apare în Hjelmslev: "o totalitate nu se compune din obiecte, ci din dependențe" și "a postula obiectul ca ceva diferit de termenii unui raport înseamnă a introduce o axiomă superfluă". (Hjelmslev în Eco 1, p. 79). Această solidaritate strînsă a întregului se numește în semiotica lui Eco, Cod de sistem.

Științele particulare - fizica, biologia, antropologia socială - își stabilesc unitățile de semnificat în virtutea unui cod de sistem care formalizează substanța conținutului în sisteme fizice, biologice, antropologice. Unitățile statornice se definesc mutual conferind în felul acesta sistemului o structură solidă. Sistemul limbii (de care a vorbit Saussure), sistemul biologic (stabilit de Linné), sistemul culorilor tradus în lungimi de undă de fizică, sistemul înrudirilor studiat de antropologia socială - toate acestea sînt constructe teoretice bazate pe diferențe și asemănări între termeni. Ele nu-și justifică existența decît ca părți ale întregului sau, cum ar spune Saussure, "ca valori emanînd de la sistem". Științele amintite (iar lista ar putea continua) pertinentizează sistematic substanța conținutului printr-un cod de sistem din acțiunea căruia rezultă sisteme închise și perfecte - coerență dată de solidaritatea mărimilor care le alcătuiesc. Codurile de sistem postulează lumi posibile închise care, dacă suferă completări și restructurări la nivel diacronic, o fac într-un mod paralel, independent una de alta - monade însingurate într-o lume a inteligenței care ignoră prăpastia ce le desparte.

Codul de sistem este o regulă asociativă și instituționalizată care stabilește mărimile unui întreg. Acestea sînt deci, "simple diferențe" (Hjelmslev). Ele sînt "sisteme de punere în relevanță a unui spațiu sau univers de conținut" (Eco 2, p. 248). Mărimile pe care codurile de sistem le inventariază și le leagă între ele sînt

unități de conținut și se numesc în terminologia lui Eco unități culturale.

Propunând o ordine sistematică și perfectă codurile de sistem insolitează porțiuni importante din Cîmpul Semantic Global care este prin definiție autocontradictoriu, mobil. Prin această mobilitate Cîmpul Semantic Global dă seama de lumea vie și densă a referinței. Sistemele rezultate prin operațiunile unui cod de sistem suspendă domeniul vital al referinței. Lumile posibile construite prin codurile de sistem nu comunică între ele, ca și cum punctul lor de plecare nu ar fi același, ca și cum substanța conținutului nu ar fi identică. Principiul de reversibilitate pe care Eco l-a stabilit între funcție (vezi partea a treia a lucrării) tocmai acest lucru evidențiază: baza comună oricărui tip de semioză.

5.2 O reacție critică: inefabilul și intuiția

În cartea lui Tullio De Mauro, *Introducere în semantică* (pag. 40-137) găsim expusă reacția puternică în fața acestei accepțiuni a codului. Codul de sistem nu este o condiție naturală a Cîmpului Semantic Global (Eco 1, p. 172), iar partizanii inefabilului și al intuiției tocmai acest lucru îl resimt cu putere; de aceea resping codul ca artificiozitate care sfârșește în absurd (T. De Mauro, op. cit.). Este vorba de o poziție mai puțin riguroasă, dar patetică și excesivă a unor filosofi precum Vico și Croce care pun pe seama inefabilului existența comunicării între sisteme. Saussure însuși o numea "ceva misterios". De aceea această a doua poziție va proclama intuiția ca singura modalitate prin care Universul Cultural al omului poate fi explicat. Din acest punct de vedere și numai din acesta se justifică afirmația lui Eco după care "lupta pentru coduri este o luptă împotriva inefabilului" (Eco 2, p.273).

5.3. Critica Codului de sistem din perspectivă semiotică

5.3.1. Mărimile relaționate sînt adînci

Discutînd din punct de vedere semiotic aceste structuri stabile rezultate prin acțiunea unui cod de sistem Eco face observația că unitățile acestora nu sînt diferențe și dependențe (cum le vedea Hjelmslev). Nu există sisteme plate: "O poziție dată pe un eșichier dat devine expresia al cărui conținut este o serie de previziuni și de instruiri în vederea continuării jocului" (Eco 2, p.257 și Eco 1, p.118-120).

Chiar dacă codul de sistem stabilește prin convenție o schemă de poziții vide care formalizează sistematic substanța conținutului, mărimile stabilite se definesc nu numai prin anume set de proprietăți semantice substanțiale pertinentizate din continuum, ci și prin trimiterea unele la altele, prin anumite posibilități de actualizare ocurențială. Fiecare termen al sistemului este înțeles de Eco ca expresie a propriei sale actualizări relaționale - sintactice - posibilă actualizare care devine element al propriului conținut. Ori de ce natură ar fi el, termenul sistemului are întotdeauna o anume adîncire; el este și ceea ce nu este *in praesentia* deoarece trimite la posibilitățile lui articulatorii.

Aceste instrucțiuni din interiorul sememului sînt valorificate de codul Regulă. Acesta le pune în evidență, le valorifică distrugînd astfel lumea închisă a simplelor dependențe instituite prin codul de sistem. Semiotica lui Eco propune un cod cu o structură permanent mobilă în care termenii sînt eterogeni deoarece provin din sisteme diferite. Imediat ce prin posibilitățile lor de combinare valorificate prin Codul Regulă ele devin, ca unități culturale, membre ale unui sistem semiotic, tocmai prin acest fapt ele se semiotizează. Putem înțelege acum afirmația lui Eco din articolul: "Noul Ev Mediu" din volumul *Războiul Falsului*, pagina 116: "se va vedea născînd (dar ea există deja în germene) o cultură a readaptării continue, hrănită de utopie". Sistemul semiotic propus de Eco valorifică perfecțiunea utopică a Codurilor de Sistem, dar evită această perfecțiune instituind o lume culturală mai puțin perfectă dar mai liberă. Metaforic vorbind, aceste mici utopii perfecte ale științelor exacte guvernate de Coduri de Sistem sînt planete închise și perfecte, dar singure, plutind într-un fel de spațiu al tăcerii. Ele nu pot comunica unele cu altele fără să se nege pe sine prin neglijarea propriei reguli de existență (simplă dar riguroasă dependență). Limba era astfel văzută de Saussure, dar celebrul lingvist genevez a avut intuiția imperfecțiunii necesare a sistemului (vezi lunga discuție în De Mauro p.117-137). În cosmosul silențios în care plutesc aceste lumi ideale și închise, căldura comunicării nu poate exista. Lumea empirică de referință este uitată undeva în straturile inferioare. Ea nu mai există pentru amețitoarele înălțimi abstracte și perfecte ale lumilor instituite prin Codurile de Sistem.

5.3.2 Fals și incorect

Cea mai gravă consecință a acestei perfecțiuni solitare este că unitățile unui sistem guvernat de un cod de sistem nu mai pot fi utilizate pentru operațiuni referențiale: " Cu un cod de sistem nu se pot desemna stări ale lumii și în consecință nu se pot face afirmații false: nu se pot face decît afirmații incorecte, adică afirmații care violează regulile interne ale codului de sistem în chestiune, ca de exemplu să afirmi că $2+2=5$ (Eco 2, p.256). Rezultat din pertinentizarea substanței conținutului de către un Cod de Sistem, sememul ca mărime a sistemului rezultat devine un fel de unitate algebrică ce urmează regulile unui joc și numai ale unuia. Dacă se pune problema posibilității comunicării între aceste jocuri simultane, ea rămîne nerezolvată. Dar ideea de joc se referă la o familie de activități foarte disparate care pot avea componente comune și care pot fi separate de deosebiri radicale (Eco 1, p. 170). Această "familie de activități" devine în cartea din 1988 subiectul unui capitol întreg ce se numește "Familia Codurilor" (p. 239-268). Într-adevăr, există o permanentă ecuație între coduri, fapt care schimbă dintr-o dată cosmicitatea însingurată a sistemelor instituite prin coduri de sistem într-un haos vital și contradictoriu. Dintre lumile închise de coduri de sistem imperative, universul limbajului natural este cel mai departe de perfecțiune pentru că, prin el în primul rînd, celelate sisteme comunică totuși unele cu altele. Dacă din interiorul unui sistem (cel lingvistic) Saussure nu a putu explica comunicarea,

el a intuit că acesta este "problema filosofilor". Iată afirmația unui dintre aceștia, așa cum apare ea citată *pro causa* de Eco în *Tratat* la p. 170; este vorba de Wittgenstein: "Un ceva parcurge întregul fir adică neîntrerupta suprapunere a acestor fibre".

5.4. Codul semiotic

5.4.1. Unitatea culturală este instituită ca funcții-semn tranzitorii

Tocmai această "neîntreruptă suprapunere" a codurilor face posibil jocul viu al comunicării din lumea vitală și imperfectă a referinței. Prin noțiunea de Cod Regulă de asociere (sau Cod Semiotic) Eco stabilește odată pentru totdeauna permanenta întrepătrundere între deja clasicele concepte semiotice: semantic, sintactic și pragmatic. Din acest joc între coduri rezultă funcția-semn care are, în fiecare funcțiv al ei, unități culturale relativ independente una de alta. În momentul în care rezultatul corelării a două unități culturale printr-un Cod Regulă se instituie social, ia naștere o funcție - semn care este ea însăși o unitate culturală- rezultat și punct de plecare pentru o nouă corelație: sememul sau unitatea culturală "este locul de manifestare și de întâlnire al semelor care provin din categorii și sisteme semice diferite și care întrețin între ele relații ierarhice, și anume hipotactice" (Eco 1, p.130). Fiecare funcțiv al unității culturale e constituit prin organizarea ierarhică a anumitor proprietăți semantice stabilite de un cod de sistem. Unitatea culturală se poate schimba fie prin înlocuirea unui funcțiv cu altul, fie prin schimbarea pozițiilor funcțivilor (conform principiului de reversibilitatea de care am vorbit), fie prin modificarea compozițională a ambilor funcțivi sau numai a unuia dintre ei prin schimbarea relațiilor hipotactice dintre semele alcătuitoare. Unitatea culturală ca funcție-semn are o adâncime și o mobilitate internă combinatorie greu de controlat. De aceea Eco apelează la denumirea bogată de interpretant. Pentru semiotica semnificării interpretantului e specificat: semnificatul unui semnificant, ambii fiind într-o relativă independență; analiza prin care unitatea culturală este segmentată în unități mai mici; fiecare din mărcile rezultate din această analiza componentială (Eco 1, p. 98). Funcția-semn este așadar, pentru semioticianul italian, o unitate tranzitorie și adâncă a substanței conținutului rezultată din acțiunea dinamică între codurile de sistem relaționate de Codul Semiotic.

5.4.2. Sinonimii: cod semiotic și semioză

Codul semiotic devine sinonim cu însuși procesul de semioză. De aceea semiotica este o știință a semnificatului, mai exact a aceluia "ceva care străbate întregul fir" al jocului între coduri. Neîntrerupta suprapunere a codurilor reflectă lumea vitală și imperfectă a referinței. Ca regulă de asociație socialmente instituită între două sau mai multe structuri, Codul Semiotic stabilește funcțivul-expresie și funcțivul-conținut "în aspectul lor pur formal și sistematic" (Eco 1,

p.68). Codul Semiotic sau semioza stabilește tipuri în virtutea cărora se vor realiza ocurențe în procesele de comunicare. Codul Semiotic instituie o rețea mobilă a semnificării care face posibilă comunicarea: "Tipurile conform regulii aplicate corelativ de un cod se realizează ca ocurențe în procesele de comunicare" (Eco 1, p.69). Codul Semiotic este semioza care deschide sistemele unele spre altele în calitate de funcțivi ai aceleiași unități - tranzitoria funcție-semn - făcând posibilă intersectarea permanentă între semnificare și comunicare (Eco 1, p. 121-122).

5.4.3. Codul - o noțiune metateoretică?

Cu aceste precizări Eco se desparte definitiv de structuralismul anilor '60. În *Semiotica și filosofia limbajului*, el se oprește îndelung asupra istoricului noțiunii de cod și asupra destinului său. Eco observă cum în lucrările lui Levi-Strauss noțiunea de cod aparține unui nivel metateoretic și reprezintă regula care face posibilă trecerea de la un sistem la altul (de la lingvistic la antropologic de exemplu), neglijând pentru moment că aceste sisteme au, fiecare, un potențial comunicativ. Codul este, la acest nivel formal abstract, garanție de coerență teoretică a structuralismului, "nu atât un mecanism care permite comunicarea, dar mai degrabă ca un mecanism care permite transformarea între două sisteme. Faptul că aceste mecanisme sînt de comunicare a altceva, aceasta este, pentru moment ceva accesoriu: ceea ce contează este că sînt sisteme care comunică între ele" (Eco 2, p. 245). Comunicarea este considerată implicită, evidentă, lipsită de imperative explicative: "ideea de cod este deja nimbată de o anumită ambiguitate: legată de o ipoteză comunicativă ia nu este o garanție de comunicare, ci de coerență structurală, de intermediar între două sisteme diferite" (Eco 2, p. 245). Problema comunicării pusă atât de grav de Saussure în primele decenii ale secolului XX rămîne, prin înflorirea structuralismului, suspendată. Comunicarea este un proces viu care se desfășoară în contexte și circumstanțe extrasemiotice. Dacă ea a rămas implicită înseamnă că tocmai acest cadru de desfășurare a fost complet neglijat. Lumea empirică rămîne undeva în urmă, uitată.

5.4.4. Natural și cultural: o dihotomie de nesuștinut din punct de vedere semiotic

Codul Regulă pe care semiotica lui Eco îl propune are curajul de a nu mai ignora lumea referinței. Aceasta nu mai e pusă între paranteze, ci transformată semiotic. Lumea obiectelor, haotica lume a referinței empirice e considerată nu un dat implicit, ci un produs al activității de semioză: "Ideea de cod pare să pătrundă nu numai în universul culturalului, dar de asemenea, în acela al naturalului" (Eco 2, p.243). În universul semiotic reticular - Cîmpul Semantic Global - opoziția discret - continuu își pierde din relevanță, iar naturalul este tocmai semioticul dacă prin semiotic înțelegem tot ceea ce e făcut pertinent de către o anumită cultură. Astfel, dacă termenul de cod este nimbat de ambiguitate sau considerat restrictiv, "tendența de întrebuițare a termenului este precisă, descriabilă și

analizabilă în componentele sale"(Eco 2, p. 243). Care este această tendință precisă a climatelor culturale în centrul cărora stă "precum o flamură" noțiunea imprecisă de cod? Ea se numește Convenție, iar aceasta trebuie înțeleasă ca acord social instituit, mecanism cultural guvernat de reguli. Chiar opoziția natural-cultural nu mai are justificare în perspectiva semiotică a Codului Regulă. Deși nu este o condiție naturală a Cîmpului Semantic Global, prin socializare Codul Semiotic materializat în procese semiozice este simțit ca natural, firesc. Această naturalizare a convenției se produce pentru că "există o interacțiune foarte strînsă și pe mai multe direcții între viziunea despre lume, modul în care o cultură pertinentizează propriile unități semantice, sistemul semnificațiilor care le denumesc și le interpretează" (Eco 1, p. 107). Cînd această interrelație se tulbură, cînd ea nu mai e simțită ca naturală, ea este supusă unei revizuirii critice, este îmbogățită și, în final, restructurată, iar codul se schimbă.

Dacă viața culturală este, din punct de vedere semiotic o țesătură de coduri (Eco 2, p.273), nu e mai puțin adevărat că, în marea ei mobilitate, viața codului este mereu parțială pentru că poate fi oricînd depășită (Eco 1, p.175). În spațiul C al semnificatului relațiile codificate între unitățile culturale sînt multiple și mobile, ele sînt de fapt niște inferențe. Fenomenul semiotic este definit de Eco, pentru a releva tocmai această continuă condiție de dezechilibru, ca fenomenul în care "există întotdeauna posibilitatea unei interpretări - adică este un fenomen guvernat de modelul inferenței și nu de acela al unei simple echivalențe" (Eco 2, p. 268).

Codul ca semioză este celebra trimitere - cel de-al treilea termen al triadei semnice - acel ceva care trimite la altceva "în anumite privințe și în ceea ce privește anumite însușiri" (după formularea cunoscută a lui Peirce).

Ca proces inferențial Codul Semiotic instituie un raport de semnificare convențional culturalizat capabil să explice anumite moduri de producere semnifică. Codul este competența semiozică ce se bazează pe un sistem semnificativ. În calitate de convenție culturală, semnificarea este primordială, iar comunicarea secundă (Eco 1, p.46). Orice proces de comunicare se bazează pe un sistem de semnificare. În același timp însă, numai o anumită activitatea de producere semnifică cu finalitate comunicativă instituie Codul Semiotic ca o condiție explicativă a sa (Eco 1, p.175). Cele două mari părți ale oricărui proces semiozic, semnificarea și comunicarea, se intercondiționează. Numai din necesități de clarificări metodologice autorul găsește de cuviință să le discute pe rînd în *Tratatul* din 1975. În toate celelalte cărți perspectiva teoretică sau aplicativă este mai integratoare.

Întotdeauna parțial, tranzitoriu, incomplet, Codul primește o anumită stabilitate numai atunci cînd o practică de comunicare îl postulează ca o condiție explicativă a ei : "o semiotică a codului este un instrument operativ care slujește unei semiotici a producției de semne. Trebuie admis că o semiotică a codului are prilejul de a se constitui numai cînd practica de comunicare o postulează ca o

condiție explicativă a sa". (Eco 1, p. 175).

5.4.5. Codul semiotic ca dublă entitate

De fapt, Codul Semiotic este "o dublă entitate care stabilește pe de o parte corelațiile semantice". În felul acesta el are capacitatea de a descrie funcția - semn în sine, adică în structura sa biplană, independent de orice context - o definiție hjelmsleviană a funcției-semn. Prin faptul că, pe de altă parte, codul stabilește "reguli de combinare sintactică", el are posibilitatea să presupună instrucțiunile de inserție contextuală și circumstanțială: "prevede și punctele nodale în care funcția-semn, în ambii funcțivi ai ei, poate să se amalgameze cu alte funcții-semn" (Eco 1, p. 122). Codul este lexicul dar și gramatica de tip inferențial (Eco 1, p. 120-122). Codul permite asocierea mai multor axe semantice și organizarea lor ierarhică în virtutea unei competențe culturale pe care destinatarul o posedă: "Un cod oferă utilizatorului o competență care include o serie foarte largă de cîmpuri semantice" (Eco 1, p. 131). Această competență semiozică poate fi la un moment dat și la anumite nivele - "culturi sau personalități" (Greimas) - ideală în ideea circumscrierii unor universuri semiotice închise de tipul unor dicționare sigure și puternice. Dar Cîmpul Semantic Global - spațiul C în care se desfășoară activitatea semiozică a Codului Regulă - presupune mișcarea și contradicția, dezordinea fertilă în locul ordinii care sărăcește informația.

Codul este locul geometric între dezordine și aventură, un armistițiu tranzitoriu între ele, "o matrice care autorizează ocurențe infinite, sursa unui joc" (Eco 2, p.274). El este un armistițiu care neliniștește pentru că "a exclude hazardul nu înseamnă a impune cu orice pret modelul (sărăcit, formalizat) al necesității" (ibidem). Tonul cu care Eco își justifică teoria despre cod este aici patetic. Rigoarea științifică a demonstrației magistrale din *Tratat* este dublată de fraza amplă și aproape poetică prin care semioticianul și filosoful Eco cedează locul literatului. Voi da spre exemplificare, *in extenso*, unul din cele mai semnificative fragmente în acest sens: "Lupta pentru cod a fost lupta împotriva inefabilului. Dacă există regulă, există instituție și societate și deci există un mecanism constructibil și deconstructibil. A vorbi de cod înseamnă a vedea cultura ca faptul unei interacțiuni reglate, arta, limba, obiectele artificiale și chiar percepția ca fenomene ale unei interacțiuni colective guvernate de legi care pot fi explicitate. Viața culturală nu mai este concepută ca o creație liberă, produs și obiect de intuiții mistice, loc al inefabilului, pură emanație de energie creatoare, teatru al unei reprezentări dionisiace guvernată de forțe care o preced și asupra cărora analiza nu-și are rostul. Viața culturală este viața textelor guvernate de legi intertextuale unde fiecare "deja-dit" acționează ca regulă posibilă. Acest "deja-dit" constituie comoara enciclopediei" (Eco 2, p. 273).

Astfel, Codul este procesul de semioză, dinamic și neliniștit dar și o semioză (relativ) stabilizată într-o reprezentare semiotică globală. Aceasta din urmă este numită de Eco Reprezentare Enciclopedică.

6. ENCICLOPEDIA

6.1. Postulatul semiotic fundamental: Enciclopedia ca reprezentare interogatoare a semnificatului

Enciclopedia în iraraționala ei expansiune este cea mai rațională reprezentare a lumii culturale instituită prin activitatea socială de semioză. Ca și Codul Semiotic, Enciclopedia oferă nu numai o reprezentare semantică reticulară și fără limite a universului Semantic Global, dar și anumite competențe enciclopedice care o fac dinamică. În reprezentarea enciclopedică reticulară se elimină conflictul între semantic, sintactic și pragmatic: "O teorie a semnificatului depășește această contradicție dacă ea reușește să formuleze mai explicit un model capabil să integreze, tot sau parte, semantică și pragmatică. Dar asta înseamnă să se înțeleagă L nu ca un dicționar succint, ci ca un sistem complex de componente enciclopedice" (Eco 2, p. 75).

6.1.1. Natura referențială a reprezentării enciclopedice

Competențele enciclopedice sînt cele oferite de Codul Regulă. Ele reprezintă posibilitatea de a recunoaște, forma și critica funcția - semn pe baza unor inferențe. Nu există certitudine în activitatea semiozică, cu numai conjectură și inferență. Cum am amintit deja, acestea sînt modalitățile cele mai certe ale păstrării nerezolvate, în plinătatea lor, a contradicțiilor și tensiunilor Spațiului Semantic Global. Semnificatul însuși trimite la altceva ca semnificat al său, primul constituindu-se în acest fel în semnificant al celui de-al doilea. Deoarece semnificatul este dat de o trimitere, iar trimiterea este rezultatul unei inferențe (interpretări) înseamnă că "semnificatul unei expresii este tot ceea ce e posibil de interpretare" (Eco 2, p. 65). Inferențele înseși se fac în virtutea unor instituționalizări socio-culturale prevăzute de Codul Regulă.

6.1.2. Enciclopedia ca lume culturală

Prin aceste convenționalizări de semnificat Codul Regulă permite realizarea procesului de referință (Eco 2, p.67). În *Tratat* la p. 123-124 apare clar formulată ideea conform căreia semiotica nu neglijează lumea obiectelor: "un cod în sensul mai larg al termenului, nu numai că trebuie să permită să se vorbească despre obiecte, dar și să determine reacția destinatarului, să permită punerea de întrebări, stabilirea de contacte ș.a.m.d."

Reprezentarea enciclopedică și Codul regulă sînt deci în măsură să capteze referințe în termeni semiotici: "Actele de referire constă în a stabili că un semnificant, căruia un cod îi conferă anumite proprietăți semantice, poate fi aplicat unui element de percepție căruia un alt tip de cod îi conferă anumite proprietăți fizice sau perceptive, iar al doilea poate fi numit de primul, așa cum ambii pot fi numiți de un metalimbaj comun, tocmai în virtutea acestor cerințe" (Eco 1 p.142 și întreg capitolul 3.3.5.).

Enciclopedia este reprezentarea semiotică globală a semnificatului culturalizat. Ea constituie astfel "o lume culturală care nu este nici actuală, nici posibilă (cel puțin în termenii ontologiei tradiționale), existența ei este de ordin cultural și constituie modul în care o societate gândește, vorbește și, în timp ce vorbește, rezolvă sensul propriilor gânduri prin alte gânduri și pe acestea prin cuvinte"(Eco 1, p. 83).

Am vorbit mai sus de forța Enciclopediei de a recupera semiotic realitatea empirică. Acest lucru se datorează mării complexități structurale a unității culturale care conține nu numai o ierarhizare de seme dar și anumite contexte și circumstanțe convenționalizate în scenarii. Acest lucru face posibilă actualizarea unității culturale în procese comunicative. Nu atât lucrurile, cât aceste obiecte culturale constituie lumea comunicării: lucrurile sînt cunoscute numai prin intermediul unităților culturale pe care universul comunicării le face să circule în locul lucrurilor" (Eco 1, p. 88-89, nota 5).

Observăm cum metafizica referentului este eliminată. Întrebarea care se pune este dacă, prin postularea acestei uriașe reprezentări semiotice de tip enciclopedic, Eco nu o substituie cu o metafizică a culturalului. Răspunsul îl găsim tot în *Tratat* la p. 13-46: într-adevăr, ceea ce este dincolo sau dincoace de această lume semiotică culturală este ceva foarte important și, probabil, poate fi soluționat prin răspunsuri spectaculoase, dar nu privește semiotica. În felul acesta, chiar dacă orice lucru poate fi abordat semiotic, tot atât de bine orice lucru poate ridica anumite probleme care nu sînt de competența semioticii. Imperialismul de care a fost acuzată semiotica lui Eco se critică pe sine, și astfel se relativizează.

Reprezentarea enciclopedică este "materia amorfă" (Hjelmslev) în aspectul său pur formal și sistematic sub incidența culturală a procesului de semioză. Ea este fundalul, datul, marele plan general de la care pleacă orice semioză. Acum se poate înțelege mai bine afirmația semioticianului după care semioza nu poate fi niciodată originară: ea pleacă de la unități culturale instituite de cadourile culturale în vigoare și ajunge la alte unități culturale mai bogate, mai noi sau mai sărace, în funcție de pregnanța semiozei.

6.2. Semiotică și filosofie

Întrebarea pe care și-o pune Eco pe urmele lui Hjelmslev este dacă unitățile culturale ca mărimi ale semnificatului pertinentizat sînt, ele, mai mult sau mai puțin conținute deja în el în virtutea unui obscur "principiu universal de formare" existent în masa amorfă (Hjelmslev în Eco 2, p. 80). Este continuumul preformator? Are el anumite preferințe în dispozițiile sale de organizare dacă acestea există? Prefigurează acest continuum anumite organizări ale sale ca mai avenite decît altele? Are semnificatul vreo organizare optimală favorizată de materia amorfă? Se tinde, prin semioză, spre o anumită reprezentare enciclopedică?

Toate aceste întrebări depășesc, evident, cadrul științific al semioticii. Dar nu acest lucru vreau să subliniez, ci generalitatea acestor probleme - fapt care pune în evidență puncte de intersecție între semiotica lui Umberto Eco și filosofia - atîta vreme cît ambele vizează punerea în relație a datelor perceptive simple cu cele de atribuire de sens și cu activitatea de categorizare a lumii: "Problema semiotică a construirii conținutului ca semnificat este strîns solidară cu problema percepției și a cunoașterii ca atribuire de sens experienței" (Eco 2, p. 81). Din această proximitate ar rezulta o sinonimie aparentă între semnificatul semiotic (ca unitate culturală), cel perceptiv, gnoseologic și fenomenologic. Cert este că pentru Eco unitățile culturale sînt, în semiotică, ceea ce sînt categoriile pentru filosofie. Cele două discipline trebuie să țină cont una de cealaltă. Semiotica generală propusă de Eco este o filosofie analitico-culturală sau o ontologie de tip cultural. Aceasta are ca postulat fundamental reprezentarea enciclopedică a semnificatului.

6.3. Enciclopedia ca semioză

Dincolo însă de un simplu postulat teoretic, semiotica lui Eco prezintă Enciclopedia ca avînd un rol activ. Ea este o realitate culturală dinamică și expansivă deoarece unitățile culturale intră mereu prin acțiunea unor Coduri culturale în procese de semioză permanente. Enciclopedia însăși este o semioză uriașă în care rețelele de unități culturale sînt permanent în mișcare. Enciclopedia este nu numai rezultat semiozic, ci și punct de plecare pentru semioză. Ea este semioza însăși în acțiunea ei cultural-codificată. Reprezentarea Enciclopedică include acele "modi faciendi signa" care se pot combina la nesfîrșit. De asemenea aceste modalități semiozice se pot îmbogăți; mă refer aici la invenții ca modalitate principală de pertinentizare nouă a continuumului și de propunere de noi modele semantice. Desigur, chiar Invențiile vor avea la bază nu numai stimulii denși și haotici din actul perceptiv ci și o serie de alte modele semantice care ajută la propunerea și acceptarea culturală a noiilor unități culturale. Codurile de recunoaștere care se bazează pe mecanisme de percepție normale, guvernează lumea culturală a Enciclopediei (Eco 1, p. 315). Amintesc încă o dată, semioza nu este originară; pe măsură ce ea intră și pertinentizează porțiuni noi de continuum, acesta devine tot mai segmentat (Eco 1, p. 341).

6.4. Enciclopedia ca și competență semiozică

Ca postulat semiotic și ca semioză în act, Enciclopedia oferă o competență semiozică globală. Ea este o ipoteză reglatoare ce integrează semnificație și comunicare.

6.5. Precaritatea Enciclopediei

Este posibilă o reprezentare exhaustivă a acestei competențe semiozice globale? Răspunsul este negativ. Dacă s-ar concepe o reprezentare globală exhaustivă a Enciclopediei, ea ar fi chiar în acel moment schimbată prin însuși procesul reprezentării (Eco 2, p.100-112). Acest lucru se datorează faptului că ea este nu

numai o semiotică homeostatică, dar și proces. Precaritatea aceasta este dată, paradoxal, de bogăția sa de necuprins - paradox semiotic fertil pe care Eco îl asumă cu bunăștiință însiprîndu-se din fascinanta teorie a interpretantului final al lui Peirce. Enciclopedia semiotică este tocmai acea obișnuință socialmente instituită a cărei esență, îndrăznim să spunem, este tocmai imperfecțiunea sa mereu conștientizată. Enciclopedia este, metaforic vorbind, "o bibliotecă a bibliotecilor" ca totalitatea mereu parțială a interpretărilor instituite care pot fi și contradictorii (Eco 2, p. 109-110).

Ca format Enciclopedia nu admite ierarhii și închideri definitive. Este o rețea de arbori explicativi care se deschid în toate direcțiile. Vizual Enciclopedia este asemănată cu un rizom. Termen preluat din științele biologice, rizomul este o tulpină subpămînteană în care ramificațiile sînt multiple și atît de imprevizibile încît ideea de centru și de periferie, la un moment dat, dispar. Tot astfel pentru semioza în forma de Enciclopedie: centrul și periferia ei sînt stabilite parțial de codurile regulă care acționează. O marcă semantică periferică din structura unei unități culturale poate fi delinată și să devină, printr-un act semiozic, o unitate culturală centrală care magnetizează în jurul ei alte unități culturale, asimilate ca mărci semantice. Periferia și centrul sînt noduri semiozice tranzitorii în rețeaua enciclopedică rizomatică. Aceasta este semnificația ca totalitate convenționalizată a denotațiilor și conotațiilor, dar și competența care determină "itinerariul de lectură" sau sensul. În felul acesta Enciclopedia rizomatică este epistema, dar prevede și permite izotopiile prin care ea se justifică, se îmbogățește și se restructurează. Ea este "un continuu și nedesăvîrșit sistem de sisteme de semnificare care se reflectă unele în altele" (Eco 1, p. 382).

6.6. Unitatea culturală ca Enciclopedie sau reprezentarea enciclopedică a sememului

Toate aceste trăsături paradoxale ale Enciclopediei se regăsesc în Universul restrîns, dar la fel de bogat al unității culturale. În semiotica lui Eco unitatea culturală ca mărime a semnificatului pertinentizat este asemănătoare categoriilor din filosofie. Nici acolo, nici aici, în semiotică, aceste mărimi nu oferă neaparat o descriere fizică și o descriere fenomenologică a continuumului cum preconiza Hjelmslev. Unitățile semiotice culturale oferă mai degrabă o formalizare omogenă și dinamică prin care gîndirea umană devine ea însăși una din aceste mărimi ale semiozei, adică o unitate culturală.

Reprezentarea enciclopedică mobilă se regăsește și la nivelul unității culturale. În alcătuirea adîncă a acesteia, proprietățile sau semele nu sînt simpli primitivi semantici, ci interpretanți, "adică alte expresii care pot deveni la rîndul lor subiect al unei interpretări succesive" (Eco 2, p. 119). Mărcile semantice ale unei unități culturale pot proveni din axe semantice diferite: "două sememe pot fi în opoziție din punctul de vedere al denotației primare, dar pot avea conotații comune; același semem (sau unitate culturală) poate deriva două din propriile conotații din două

poziții opuse ale aceleiași axe semantice" (Eco 1, p.174). Se observă aceeași imprezvizibilitate reticulară în alcătuirea unității culturale ca la nivelul superior al Enciclopediei. Tot ca acolo, unitatea culturală captează în structura ei tranzitorie contextele și circumstanțele care sînt capabile să o transforme. Acestea "fac parte statistic din competența enciclopedică a emițătorului sau a destinatarului" (Eco 2, p. 119). Modelul semantic ca unitate culturală este o mărime a semnificatului orientată spre actualizările sale contextuale și circumstanțiale. Însuși modelul integrator al reprezentării enciclopedice derivă de la ideea unei semantici cu instrucțiuni (orientări). Ca termen orientat, unitatea culturală este un text concentrat după cum textul este expansiunea unui semem - teorie a implicărilor semiotice dezvoltată de Eco în micul tratat de semiotică narativă din 1979, *Lector in fabula*. Unitățile culturale sînt un fel de loc geometric al unor cîmpuri semantice diferite. De aceea ele au aspectul unor mulțimi vagi din logică (Eco 1, p.111). Unitatea culturală este ea însăși o reprezentare enciclopedică, după cum reprezentarea enciclopedică globală este o unitate globală, uriașă, rezultată din stabilizarea tranzitorie a unui Cod Semiotic.

Eco mai precizează că unitățile culturale, înțelese astfel, sînt date obiective, rezultate ale unor interpretări validate de un ansamblu cultural (Eco 2, p. 109). Unitățile culturale sînt expresii materiale la îndemîna omului care le utilizează prin diverse acte de semioze: "Niciodată văzute, dar mereu utilizate de producătorul obișnuit de semne, unitățile culturale nu sînt utilizate, ci văzute de teoria semnelor care nu este altceva decît știința acestei competențe puse continuu în aplicare chiar și de cei care nu sînt conștienți de asta" (Eco 1, p. 97). În actele comunicative unitățile culturale sînt delimitate dintre ramurile rizomului enciclopedic și devin materialmente funcționale. Fiecare "articol cultural" al Enciclopediei, adică lumea culturală a fiecărei unități culturale nu este decît "o hartă parțială care dă seama în model redus de mapamondul global". Citatul acesta este din d'Alembert și apare la pag.112 în *Semiotica și filosofia limbajului*. Tulburător este faptul că tocmai secolul XVIII raționalist avea astfel de temeri: "Dar deseori un obiect care prin una sau mai multe din proprietățile sale a fost plasat într-o clasă, ține de o altă clasă prin alte proprietăți și ar fi putut să aibă și aici un loc tot atît de justificat. Rămîne deci, în mod necesar, o modalitate arbitrară în diviziunea generală"(ibidem).

Pentru reprezentarea enciclopedică globală această "modalitate arbitrară" este echivalentă cu "ochiul geografic" în înțeles metaforic, adică cu punctul de vedere specializat care, în semiotica lui Eco, poartă numele de Dicționar.

7. DICȚIONARUL

7.1. Dicționar-Enciclopedie: disjunții

7.1.1. Unitatea culturală ca mărime a Dicționarului

Ce se întâmplă cu unitățile culturale în reprezentarea sub formă de dicționar? Aici unitatea culturală își pierde din mobilitate, ea este înghețată într-una din posibilele ei articulări interne. De fapt ea își pierde tocmai caracteristica de a fi culturală pentru că ea nu mai e definită printr-un Cod Regulă, ci printr-un Cod de Sistem. Termenii reprezentării sub formă de Dicționar nu se pot interpreta deoarece distanța dintre cei doi funcțivi corelați este redusă. Spațiul C în care operau inferențele guvernate de Codul Regulă este acum un logic proces de trimitere. Mărimile din reprezentarea în Dicționar sînt rezultatul unor echivalențe, entități cu două fețe, contextele și circumstanțele sînt acum absente. Sistemul dicționarului este puternic, el nu lasă propriile mărimi să fie sensibile la contexte și circumstanțe. Desigur, prin aceasta Dicționarul respectă un principiu de economie a unităților și poate avea o structură cristalină. Toate aceste perfecțiuni lasă însă uitate tocmai ceea ce Enciclopedia semiotică se străduise să accepte și să pună în evidență: caracterul autocontradictoriu al Spațiului Semantic Global.

7.1.2 Problema referinței

Punctul de divergență cel mai grav între Enciclopedie și Dicționar se referă la actele de comunicare în general și la cele de referire în special. Diferențele ce se stabilesc aici le amintesc pe cele pe care le-am văzut deja între Codul de Sistem și Codul Semiotic.

În reprezentarea în Dicționar elementele de percepție din lumea referinței sînt suspendate. Dicționarul rezultă din acțiunea unui Cod de Sistem, iar mărimile din interiorul lui trimit unele la altele ca simple "valori emanînd de la sistem", ele nu pot părăsi sistemul reglat al Dicționarului fără să-l tulbure. Cu acest tip de reprezentare semantică, spune Eco, nu se pot face practic acte de referire deoarece ele nu semnifică și nu cuprind instrucțiuni orientate pragmatice (Eco 2, p.256). Codul care acționează pentru constituirea unui Dicționar este puternic și tiranic, o forță goală și mecanică ce dă impresia că mărimile componente se justifică singure.

7.1.3. Codul în Enciclopedie și în Dicționar

În reprezentarea enciclopedică Codul Semiotic, ca trimitere și deci ca o condiție semnificativă a unității culturale, se evidențiază permanent ca atare, este și el o parte a conținutului pertinentizat ca și competență enciclopedică în act. Dimpotrivă, în reprezentarea în Dicționar Codul de Sistem este transcendent, mecanic, coercitiv. El se manifestă ca o combinatorie abstractă, exterioară Dicționarului. În *Tratat* Eco folosește metafora cutiei cu bile albe și roșii. În starea inițială posibilitatea combinării între ele este foarte mare, practic orice bilă se

poate combina cu orice altă bilă, indiferent de culoare. În momentul în care intervine o anumită magnetizare a bilelor se stabilește un sistem de atracții și repingeri; cutia devine metafora Universului Semantic Semiotizat. Unitatea culturală "emite lungimi de undă care o sintonizează cu un număr limitat (chiar dacă foarte mare) de alte unități. Si aici avem modelul unui cod de sistem. Numai că lungimile de undă se pot schimba grație noilor mesaje emise și, prin urmare, posibilitățile de atracție și de respingere se schimbă cu timpul" (Eco 1, p.172). Enciclopedia dă seamă tocmai de această posibilitate de schimbare a magnetizărilor. Codul Semiotic este corelarea magnetizărilor rigide ale Codurilor de Sistem.

7.1.4. Lectori-model în Enciclopedie și în Dicționar

Enciclopedia este foarte generoasă: ea oferă diverse nivele de competență enciclopedic-comunicativă; ea este memoria culturală înregistrată informațional. De aceea ea poate fi citită la orice nivel - Lectorii Model ai acestui text uriaș și bun sîntem noi toți, de la cel mai ignorat subiect pînă la subiectul cel mai savant. În contrast, reprezentarea în Dicționar prefigurează un Lector Model restrictiv, specializat. Pentru noi, ceilalți, o astfel de reprezentare rămîne închisă și de multe ori incomprehensibilă. De fapt, spune Eco în *Semiotica și filosofia limbajului* la p. 90-92, vorbitorii unei limbi naturale se comportă în același fel "ca lectorii specializați ai acestor puternice dicționare de cameră". Vorbitorii unei limbi naturale sînt Lectorii Model pentru o limbă care le este familiară și care le permite un anumit grad de libertate, întrebunțînd-o firesc fără să aibă impresia că aplică, vorbind, niște simple și uscate etichete. Cei care procedează astfel sînt partizanii "primitivilor semantici" - posibili autori ai reprezentării în formă de dicționar: "ei împrumută termeni ai limbii naturale, îi golesc de semnificatul lor, apoi îi întrebunțează pentru a explica semnificatul altor termeni" (Eco 2, p.92).

Enciclopedia este deschisă restructurărilor în funcție de bogăția de necuprins a actelor comunicative. Ea lasă destinatarului libertatea "de a elabora pe această bază lanțuri de inferențe capabile să facă să crească semnificatul contextual dincolo de orice previziune enciclopedică" (Eco 2, p.77). Semnificatul nou se compară cu unitatea culturală-bază, intră în opoziție cu ea, și eventual o depășește într-un model semantic care nu a fost prevăzut de Codul Regulă. Este situația Invențiilor. Modelul reprezentărilor enciclopedice permite și cere acest test al negativității prin care pot să apară semnificați care îl îmbogățesc și, la limită, îl restructurează.

7.2. Anularea disjuncțiilor din perspectivă semiotică: Dicționar și Enciclopedie - presupunere reciprocă

Semiotica lui Eco nu rămîne la aceste disjuncții între cei doi termeni. Aceștia sînt tipuri diferite și complementare de reprezentări semantice. Dicționarul este "o enciclopedie camuflată", iar Enciclopedia este expansiunea Dicționarului. Acesta este necesar ca artificio pentru că pune în limitele discursului o anumită porțiune

de Enciclopedie. Acesta îl presupune și îl impune ca regulă metodologică de delinare a câmpurilor și axelor semantice: "Enciclopedia este ipoteza de reguli care permite uzagerilor să fixeze din punct de vedere conjunctural porțiunea de dicționar care le este necesară" (Eco 2, p. 269). Codul Regulă nu instituie un Dicționar liniștitor în raport cu Enciclopedia haotică și expansivă pentru că "ideea dicționarului nu poate să nu nască din interior necesitatea enciclopediei" (Ibidem).

8. Parcurgînd lucrările teoretice ale lui Eco am avut impresia, la un moment dat, că termenii sînt intersanjabili, sinonimia stabilindu-se pe baza unor schimbări de accente în termenii definițiilor. Codul Semiotic, de exemplu, reprezintă tocmai Enciclopedia ca proces, după cum aceasta din urmă este Codul Relativ Stabil. Ambii termeni sînt asimilabili noțiunii fundamentale de Semioză. Aceasta este prin definiție de natură inferențială. În consecință semiotica propusă de Eco își declară un anumit "principiu de nedeterminare" (Eco 1, p.175). Rezultă o condiție de dezechilibru a acestei științe care vine acum la sfîrșit de veac cu o forță recurentă. Forța acestei științe, așa cum este ea concepută de semiopticianul italian, se hrănește, paradoxal, din declaratele imperfecțiuni și precarități.

Semiozele sînt permanente, iar Enciclopedia mobilă. În spațiul C mobilitatea semiozică este chiar moartea și viața Enciclopediei ca stare și proces care se depășește mereu. Spațiul C este intervalul în care unitățile culturale intră în procesele comunicative fiind la îndemîna tuturor. Dar tot în spațiul C modurile de semioză schimbă permanent configurația Enciclopediei. Semiotica lui Eco este știința care studiază acest extraordinar spațiu C reticular și dinamic în care inefabilul se transformă în regulă ce se relativizează mereu.

În cartea din 1992 însă, Eco își trădează neliniștile literatului: "Într-o zi știința va demonstra poate că spațiul C nu este decît o ficțiune, ca eterul, ficțiune presupusă pentru a umple un interval vid unde au loc fenomene hotărîtoare care scapă cunoașterii noastre actuale" (Eco 3, p. 245-246). Este aici o previziune tristă a zilei în care, aidoma reprezentării enciclopedice, semiotica va trebui să suporte un test al negativității care o va relativiza complet. Dar în această afirmație putem citi și orgoliul de a arăta cum deocamdată semiotica studiază teribilul spațiu C în care ea însăși se integrează ca modalitate semiozică analitică și integratoare. Ori acesta este tocmai modul ei de a comunica. Existența comunicării și recognoscibilității lumii înconjurătoare pe baza proceselor perceptive zilnice sînt cele două ipoteze de bun simț de la care pleacă semiotica. Cu ajutorul lor utopiile sînt dizolvate într-o știință mai puțin perfectă, dar mai vie.

BIBLIOGRAFIE

1. Eco, Umberto, *Tratat de semiotică generală*, 1982, București, Ed. St.și Enciclopedică
2. Eco, Umberto, *Sémiotique et Philosophy du Langage*, 1988, Paris, P.UF
3. Eco, Umberto, *Les limites de l'interprétation*, 1992, Paris, Grasset
4. Eco, Umberto, *La guerre du faux*, 1985, Paris, Grasset
5. Hjelmslev, Louis, *Prolegomene la o teorie a limbii*, 1967, trad. rom. D.Copceag, București
6. De Mauro, Tulio, *Introducere în semantică*, 1987, București, Editura științifică și enciclopedică

SEMANTICA MODELELOR TEORETICE ȘI PROBLEMA REFERINȚEI: DISCURSUL INDIRECT LIBER

ȘTEFAN OLTEAN

Abstract. This article proposes to examine the relevance of model-theoretical semantics to the analysis of the referential or extensional aspects of free indirect discourse (FID). It indicates that FID can have multiple referential valences, depending, among other things, upon the nature of the paranthetical or controlling predicate. Thus, in the case of nonfactive paranthetical expressions, FID is assigned reference in a world w_2 or w_3 accesible from a story world, while in the case of factive controlling predicates, it is assigned reference in a world w_1 compatible with the story.

1. Introducere

Lucrarea își propune să dea seamă din perspectiva semanticii modelelor teoretice și al teoriei lumilor posibile de unele aspecte referențiale sau semantic extensionale ale discursului indirect liber (DIL), o modalitate de discurs întrebuițat în special în proza narativă pentru reprezentarea evenimentelor verbale și a evenimentelor mintale verbale sau nonverbale. În continuare vom specifica cadrul semantic, iar în secțiunea următoare vom descrie formele logice ale unor exemple selectate din literatura narativă de limbă engleză, în scopul identificării unor valențe referențiale ale procedului discursiv. Nu vom aborda, însă, problematica complexă a mărcilor sintactice sau a delimitării discursului indirect liber, care formează obiectul mai multor studii recente consacrate procedului (vezi Banfield 1982; Cohn 1978; Ehrlich 1990; Oltean 1993; Ramazani 1988). Vom menționa doar că DIL prezintă o structură atipică, păstrînd sintaxa originală a discursului direct (autonomie sintactică), dar fiind marcat sub raport temporal și al persoanei asemenea discursului indirect, prezentînd, așadar, o natura "mixtă" (Kuno, 1986), reperabilă în exemplul (6), *infra*.

Într-o alta lucrare (vezi Oltean 1993) am arătat că discursul indirect liber, ca modalitate de reprezentare a discursului și a actelor mintale, se referă la un *act de discurs* (fapt verbal) dintr-o lume a povestirii (discurs exterior sau interior) sau la un *act mintal* aparținând conștiinței spontane, nereflexive a personajului (fapt psihologic). Ținând cont de faptul că referința am specificat-o pe baza tipului de act (mintal verbal sau mintal neverbal) reprezentat și nu al "obiectului" sau "obiectelor" propriu-zise ale acestuia, am abordat, acolo, problematica din unghiul modalității *de dicto*, în terminologia semanticii formale, adică al "gîndurilor" sau al "enuțurilor" înseși, și nu acela al situațiilor sau stărilor din lumile povestirii pe care le descriu aceste enunțuri, modalitate *de re* (vezi Rescher 1979 [1973]: 169). Mai jos, vom puncta niște aspecte aparținând modalității *de re*, în lipsa abordării căreia domeniul semantic al discursului indirect liber rămîne insuficient aprofundat¹. Ținând cont de faptul că un astfel de demers vizează specificarea manierei în care se constituie referința, valoarea de adevăr sau denotația discursului indirect liber (de tip literar), vom opera, aici, cu noțiunea de referință din cadrul semanticii formale a modelelor teoretice, care include și un aparat al lumilor posibile.

2. Semantica modelelor teoretice și noțiunea de referință

Ce este, însă, semantica modelelor teoretice și cum dă ea seama de noțiunea de referință? Prin maniera de explicare a acestei noțiuni, semantica modelelor teoretice continuă tradiția inaugurată de Gottlob Frege, punînd referința pe seama relației dintre expresiile lingvistice și denotatul lor², întrebunțînd termeni precum *referință*, *denotație*, *valoare semantică* sau *valoare de adevăr*, primii trei aplicîndu-se denotației unui nume sau al unei expresii lingvistice, iar ultimul, referinței propozițiilor (vezi Bach 1989; Chierchia și McConnell-Ginet 1990; cf. și Vasiliu 1992: 70-89). În esență, referința unui nume este un obiect individual, în timp ce *sensul* sau *intensiunea* sa este un concept individual; referința unui predicat este un set de indivizi, iar intensiunea sa este o anumită proprietate³. Versiunile semanticii modelelor teoretice permit specificarea denotației expresiilor lingvistice sau a propozițiilor în cadrul unui limbaj artificial numit *calcul predicational*, prin intermediul căruia se propun descrieri ale reprezentărilor mintale asociate propozițiilor, cărora apoi li se atribuie o valoare de adevăr prin funcția de interpretare || || (Chierchia și McConnell-Ginet 1990). Interpretarea se efectuează

¹ În lucrare se regăsesc, comprimăte, unele analize din Oltean (în curs de apariție).

² Vezi Chierchia și McConnell-Ginet (1990: 57), care arată că în conformitate cu Frege referința unei expresii este dată de ceea ce expresia reprezintă într-o anumită ocazie de întrebunțare, pe cînd sensul ei este dat de maniera în care este prezentată referința.

³ Spre exemplu, referința grupului nominal "luceafărul de dimineață" este planeta Venus, în timp ce sensul său este "steaua care dispăre ultima de pe firmament dimineața"; referința predicatului "este italian", este, însă, setul de indivizi care sînt italieni, în timp ce sensul său îl reprezintă proprietatea, calitatea de a fi italian.

în raport de un model M sau o "lume" la care se refera diferitele tipuri de expresii ale limbajului--*variabile, constante individuale, predicate*--și o funcție g , prin care se atribuie valori variabilelor (*ibidem*). Calculul predicțional mai conține un set de reguli semantice și sintactice recursive care permit specificarea valorii de adevăr a propozițiilor în raport de conținutul modelului. Dacă o propoziție S este adevărată, atunci $\|S\|_{M,g} = 1$ reprezintă formalizarea valorii sale, ceea ce ne spune că ea este adevărată relativ la un model M și o funcție g (vezi Bach, 1989, 22; Chierchia și McConnell-Ginet, 1990, 100); dacă ea este neadevărată sau falsă, valoarea ei este marcată prin 0.

În multe cazuri, condițiile de adevăr ale propozițiilor se pot specifica în funcție de valoarea referențială a componentelor lor într-o situație dată în lumea reală. Spre exemplu, o propoziție precum $\|[_s \text{ Michael Jackson este un star al muzicii rock}]\|_{M,g} = 1$, deci, este adevărată sau are referință în lumea reală dacă și numai dacă, după atribuirea de valori semantice elementelor lexicale în raport de M și g și aplicarea regulilor de combinare, este posibil să evaluăm propoziția ca fiind adevărată relativ la M și g . În virtutea regulilor semantice ale limbii române acest lucru este adevărat dacă și numai dacă $\| \text{Michael Jackson} \|_{M,g} \in \| \text{a fi star al muzicii rock} \|_{M,g}$, așadar, dacă și numai dacă Michael Jackson aparține setului de stări ai muzicii rock sau, cu alte cuvinte, setului care reprezintă extensiunea predicatului *este star al muzicii rock* în situația dată. Dacă aceste condiții nu sînt îndeplinite, $\|S\|_{M,g} = 0$.

Pe această cale se pot specifica condițiile de adevăr ale propozițiilor în funcție de valoarea referențială a componentelor lor într-o situație dată și se pot defini situații diferite prin modele diferite, dar în procesul de evaluare a propoziției se poate avea în vedere doar o singură situație. Există, însă, numeroase propoziții care reclamă o evaluare în condiții diferite de acelea în raport de care sînt evaluate, spre exemplu, cele de mai jos, care se referă la situații trecute, ipotetice sau presupuse:

- (1) Ion era student.
- (2) Dacă Ion ar fi studiat, ar fi promovat examenul.
- (3) Ion crede că Michael Jackson este cel mai renumit star al muzicii rock.

Cum se poate specifica "referința" unor asemenea *construcții intensionale*? Cum se poate explica faptul că, în cazul exemplului (3), valoarea de adevăr este independentă de valoarea de adevăr a propoziției încapsulate (subordonate). Problematika referinței sau extensiunii acestor propoziții se cere a fi abordată din perspectiva unui set de *circumstanțe alternative* sau *lumi posibile*, în momente temporale distincte (Bach, 1989, 32; Chierchia și McConnell-Ginet, 1990, 209). În consecință, referința lor este specificată în termeni intensionali, prin selectarea unei *lumi*, w , și/sau a unui *timp*, t , în raport de care propozițiunile logice exprimate de respectivele propoziții sînt adevărate sau false. Spre exemplu, (1),

repetat mai jos ca (4), poate fi evaluat ca fiind adevărat într-o lume, w , dacă există o lume anterioară, w_1 , în care "Ion este student" este adevărat; propoziția poate fi evaluată ca adevărată și într-un moment temporal t_1 , dacă într-un moment anterior, $t_2 < t_1$ (unde $t_1 =$ timpul enunțării), "Ion este student" este adevărat.

(4) Ion era student.

Noul *calcul predicțional intensional* conține, deci, o funcție de interpretare diferită, de forma $\| \| M, w, t, g$, atribuind valori de adevăr unei propoziții în raport de un model M , o funcție g , o lume w și un timp t , prin asocierea ei cu o propozițiune logică, evaluată drept adevărată sau falsă relativ la situația definită de parametrii w și t .

3. Discursul ficțional și lumile posibile

Analiza o extindem la propozițiile componente ale discursului ficțional, considerînd că acestea se constituie în entități ce descriu un sistem alternativ, centrat în jurul unei lumi a povestirii, w_1 --diferită de lumea reală, w_0 --, în jurul căreia pot fi dispuse lumi periferice, w_2 , w_3 etc., accesibile din cuprinsul povestirii (vezi *infra*). Nu ne propunem să prezentăm, aici, fundamentele teoriei lumilor posibile sau controversele în jurul noțiunii de lume posibilă (vezi pentru această problemă Loux 1979), nici să analizăm în detaliu șansele diverselor abordări din acest unghi ale discursului ficțional (vezi Pavel 1986; Currie 1990; Ryan 1991). În pofida rezervelor manifestate de unii cercetători⁴ (vezi Pavel 1986; Crittenden 1991), apreciem drept utilă întrebuițarea conceptului, atașîndu-i o relevanță deosebită pentru descrierea semnificației, inclusiv a semnificației discursului narativ, și, cu precădere, a referinței acestuia. Spre exemplu, problematica adevărului și, deci, a referinței propozițiilor constitutive ale discursului narativ factual (neficțional) ar putea fi abordată luînd drept coordonate lumea reală și un parametru timp diferit de timpul prezent ($t_2 < t_1$), ținînd cont de faptul că narațiunile se referă la evenimente trecute. Cît privește, însă, narațiunea ficțională, se impune selectarea unei lumi posibile, spre exemplu, w_1 , diferită de lumea reală, w_0 .

Cel care inaugurează, în cadrul teoriei lumilor posibile, preocuparea pentru discursul ficțional și pune bazele unei influente poziții este David Lewis (1983 [1978]). În concepția sa, adevărul în discursul ficțional este o funcție a ceea ce este adevărat în diferite lumi posibile, referința acestui tip de discurs fiind

⁴ Printre motivele principale care îndeamnă la serioase rețineri se numără *nedeterminarea*, sub raportul adevărului, a narațiunilor ficționale și posibilele *inconsistențe logice* sau natura *contradictorie* a acestor texte. Pavel (1986: 48) se mai referă la *asumpția*, întreținută de acest demers, că lumile puse pe seama textelor ficționale ar exista independent de autorul care le produce, motiv pentru care apreciază că abordarea ar modela mai fidel activitatea cititorului contemplator al lumii decît pe aceea a producătorului.

determinată nu atât de ceea ce există într-o povestire sau text ficțional, ci, mai degrabă, într-o *lume compatibilă cu ficțiunea* sau, cum o numește Gregory Currie (1990: 62), într-o *lume a povestirii* ("world of the story"). Noțiunea este diferită de aceea de lume ficțională propusă de Thomas Pavel (1986)--care se identifică cu "lumea textului"--, deoarece ea se aplică unei *lumi în care textul povestirii sau ceea ce este explicit în povestire se relatează ca un fapt cunoscut*, adică se presupune că este adevărat. Pluralul "lumi" este menit să reflecte faptul că există mai multe lumi în care aceeași povestire poate fi relatată ca un fapt cunoscut, iar lumile în cauză pot diferi în mod semnificativ în privința unor aspecte care vizează povestirea, dar asupra cărora textul rămîne inexplicit sau neconcludent, adică nu se pronunță. Lumile diferite au, însă, în comun faptul că ceea ce este explicit în diversele povestiri se relatează ca un fapt cunoscut. Spre exemplu, în cazul romanului *The Turn of the Screw* ("*O coardă prea întinsă*") de Henry James, sînt posibile două interpretări divergente: stafiile sînt entități reale într-o lume a povestirii sau ele figurează doar ca obiecte ale viziunilor halucinatorii ale guvernantei, personajul central, caz în care ele nu există într-o lume compatibilă cu povestirea, ci într-o lume accesibilă din cuprinsul povestirii, în care se actualizează viziunile guvernantei. În consecință, romanul este cel puțin despre două lumi--una cu stafii și alta lipsită de stafii--, care au în comun doar ceea ce este explicit în povestire, fundalul lor fiind diferit. Șocantă la prima vedere, ideea lansată de Lewis este greu de combătut, chiar datorită "golurilor" din text sau aspectelor asupra cărora textul nu se pronunță.

Marie-Laure Ryan propune o abordare a narațiunii ficționale din perspectiva teoriei lumilor posibile în cadrul careia două noțiuni fundamentale ocupă un loc central, anume noțiunea de *recenterare*, preluată de la Lewis (1979 [1973]), și aceea de *relații de accesibilitate*, preluată de la Nicholas Rescher (1979 [1973]), prin care o lume posibilă alternativă poate fi conectată la lumea reală. Considerînd lumile posibile alternative drept *constructe mintale*, Ryan localizează relațiile de accesibilitate în diverse acte mintale prin care ne îndepărtăm de lumea reală, alegînd o lume diferită drept centru de referință, în jurul căreia, prin intermediul altor acte mintale, creăm o întregă rețea de lumi alternative. Procesul, numit *recenterare*, reprezintă un gest fundamental al narațiunii ficționale, dar se mai produce, susține ea, în vis și în diverse jocuri ale copiilor.

Pe baza unor astfel de considerente, Ryan își propune să specifice domeniul semantic al discursului narativ ficțional nu atât ca o "lume individuală într-un sistem modal" (deci, nu ca o lume posibilă alternativă sau, cu alte cuvinte, o lume a povestirii), cît, mai degrabă, ca "un sistem de lumi centrate în jurul *lunii reale textuale*" (1991, 24; trad. și subl. n.--Ș.O.). Ea susține, așadar, că reprezentările produse prin intermediul actelor mintale sau chiar al unor acte verbale ale personajelor (credințe, vise, halucinații, diverse acte de imaginație, producții literare etc.) funcționează ca lumi posibile alternative în sistemului textual al

realității. Asistăm, deci, la relocalizarea, în cadrul discursului ficțional, a opoziției lume reală--lume imaginară, opoziție fundamentală, investită de alți cercetători (spre exemplu, Ricoeur, 1984, 1985 și 1988) cu funcția indexică de marcarea distincției dintre ceea ce este ficțional și ceea ce este neficțional. Așadar, în concepția autoarei, discursul neficțional descrie un sistem al cărui centru îl constituie lumea reală, pe când discursul ficțional se referă la un sistem alternativ, al cărui centru este, într-un sens absolut, o lume posibilă alternativă, față de care locutorul se *repoziționează*.

Care este, însă, relevanța cadrului schițat pentru descrierea discursului indirect liber? În primul rând, el legitimează o nouă conceptualizare a aspectelor referențiale ale acestuia, ale cărei coordonate principale le prezentăm, succint, în secțiunea ce urmează.

4. Discursul indirect liber și problema referinței

Dată fiind opacitatea referențială a literaturii ficționale, discursul indirect liber de tip literar nu trimite la lumea reală ci la o *lume compatibilă cu lumea povestirii* sau la *lumi accesibile dintr-o lume a povestirii*.

Mai întâi, ținând cont de faptul că ne ocupăm de discursul indirect liber de tip literar, vom defini coordonatele în raport de circumstanțele din lumile povestirii sau din lumile periferice accesibile din lumile povestirii. Dacă w_1 este o lume compatibilă cu povestirea sau o lume a povestirii care se substituie lumii reale, iar t_1 este timpul enunțării, atunci w_2 va fi o lume accesibilă din w_1 , compatibilă cu ceea ce protagonistul scenei narative crede, visează, își imaginează etc., în timp ce w_3 va fi o lume compatibilă, spre exemplu, cu reflecțiile unui personaj dintr-o scenă narativă atribuibilă protagonistului. De asemenea, t_2 va desemna timpul de referință sau prezentul narativ--"timpul producerii evenimentelor ficționale" (Ehrlich 1990: 64)--, în timp ce t_3 va fi timpul unui eveniment sau a unei stări anterioare lui t_2 . Spre exemplu, în "Cînd l-am întîlnit terminase de citit cartea", t_1 este timpul enunțării, t_2 , timpul de referință--timpul grupului verbal "l-am întîlnit"--, iar t_3 , timpul evenimentului--timpul grupului verbal "terminase de citit cartea". Aceste coordonate ne vor permite să identificăm diverse aspecte referențiale ale discursului indirect liber în textele selectate. În afară de simbolurile $\langle x, y \rangle$, care desemnează o pereche de indivizi, vor mai fi întrebuițate și $\{x, y\}$ și \in , primul tip de notație reprezentînd o mulțime finită, al doilea apartenența la un set. Cele două puncte în reprezentarea formală sînt menite să ofere descrieri mulțimilor, însemnînd "astfel că"/"așa că". Exemplele analizate conțin predicate parantetice sau cu funcție de control a structurii în discursul indirect liber. Cînd asemenea predicate nu sînt explicite, ele sînt suplinite ținînd cont de tipul relației de accesibilitate implicate de evenimentele verbale sau stările mintale reprezentate prin intermediul discursului indirect liber. Demersul a permis

descrierea lipsită de ambiguitate a aspectelor referențiale, îngăduind tratarea propozițiilor redactate în discursul indirect liber ca și când ar fi "complemente" ale predicatelor cu funcție de control și specificarea ulterioară a denotației lor într-o lume a povestirii sau o lume accesibilă din povestire. În plus, predicatelor parantetice cu rol de control le-am abordat în funcție de noțiunile de factivitate sau nonfactivitate (vezi Kiparsky și Kiparsky 1971 [1970]; Karttunen 1991 [1974]), cuplate cu transparența și, respectiv, opacitatea presupuzițiilor complementelor lor (vezi Karttunen *ibidem*: 410). Predicatul factiv include verbe precum *a realiza*, *a observa*; ele presupun adevărul complementelor lor, fapt testabil prin negare (vezi (5)).

(5)(a) Ion își dă seama că nu are dreptate.

(b) Ion nu își dă seama că nu are dreptate.

În acest exemplu, "își dă seama" presupune că "Ion nu are dreptate" este adevărat, deoarece se păstrează în cazul negării (11b). Nonfactivele, care nu presupun adevărul complementelor lor, includ diferite verbe *dicendi* sau *inchizitive* (spre exemplu, "a spune", "a întreba"), verbe "creatoare de lumi" (spre exemplu, "a visa", "a-și imagina", "a vedea") sau verbe de atitudine prepozițională (spre exemplu, "a crede", "a gândi") (vezi, de asemenea, Karttunen, 1991 [1974] în legătură cu categoriile de verbe care acceptă complemente). Asumpția noastră este că atunci când structura discursivă de amploare mai mare, care conține și verbul parantetic sau predicatul controlor, implică adevărul propozițiunii exprimate de discursul indirect liber (aceasta se întâmplă în cazul factivelor), discursului indirect liber i se atribuie o valoare de adevăr într-o lume a povestirii; când, însă, ea nu implică așa ceva, atunci valoarea de adevăr a discursului indirect liber se atribuie relativ la o altă lume sau timp, cum ar fi în lumi accesibile dintr-o lume a povestirii.

Mai jos, propunem, în scop ilustrativ, analiza unor exemple pe baza reprezentării formelor lor logice. Exemplele, cu o singură excepție, (7), conțin elemente parantetice sau cu rol de control: un verb psihologic nonfactiv, un verb nonfactiv inchizitiv, un verb creator de lume și un verb factiv de tip *sentiendi*. Analiza relevă că în cazul predicatelor controloare nonfactive discursului indirect liber nu i se atribuie referință într-o lume a povestirii ci în lumi accesibile dintr-o lume a povestirii.

Un caz îl reprezintă frazele care conțin verbe nonfactive psihologice de decizie sau gândire (*think* "a gândi", *decide* "a decide"). În aceste situații, discursului indirect liber i se atribuie o valoare de adevăr într-o lume w_2 , compatibilă cu ceea ce decide, crede, gândește protagonistul scenei narative. Structura discursivă de anvegură mai mare, care conține propoziția parantetică, exprimă atitudinea protagonistului față de propozițiunea exprimată prin intermediul discursului indirect liber. Un exemplu îl reprezintă (6).

- (6) [a]Why should the curate's children inevitably take

precedence over her own children...? [b]It was education and experience, she decided. (*The Rainbow*, p. 10)

"De ce să aibă copiii preotului în mod inevitabil un ascendent față de copiii ei ... ? Se datora educației și experienței, hotărî ea."

Propoziția [b] din acest pasaj conține o secțiune în discursul indirect liber și o secțiune parantetică. \parallel she "ea" $\parallel M, w1, t2, g =$ Anna Lensky, protagonista. Secțiunea în discursul indirect liber, *It was education and experience* ("Se datora educației și experienței") exprimă o propozițiune ce actualizează, într-o lume, $w2$, compatibilă cu ceea ce decide protagonista, valoarea variabilei *why* ("de ce") din [a]. Deci, \parallel [b] $\parallel M, w1, t2, g = 1$ dacă și numai dacă \langle Anna Lensky, $p =$ [se datora educației și experienței] $\rangle \in V(\text{hotărî})(\langle w1, t2 \rangle)$, unde $t2 < t1$ corespunde timpului de referință, iar V este o funcție prin care se atribuie o valoare predicatului ("hotărî", în cazul analizat) într-o situație avînd drept coordonate $w1$ și $t2$. Prin urmare, poate fi adevărat în $w1$ (o lume a povestirii) că (hotărî (Anna Lensky, p)), dar naratorul nu poate garanta că p este adevărat în $w1$. Deci, [b] articulează atitudinea protagonistei față de propozițiunea exprimată de discursul indirect liber.

În cazul verbelor nonfactive creatoare de lumi, precum *dream*, *imagine* "a visa", "a-și imagina", discursul indirect liber își dobîndește valoarea de adevăr într-o lume, $w2$, în care se actualizează visul, viziunea etc. a protagonistului. Discursul indirect liber reprezintă o viziune, un vis, un act de imaginație, în timp ce structura de discurs mai largă ce conține expresiile parantetice articulează atitudine

a protagonistului față de propozițiunea care exprimă conținutul reprezentării mintale:

- (7) [a]As she returned home, she dreamed again in her own fashion her old, gorgeous dreams. [b]One of her applications was to Gillingham, in Kent, one to Kingston-on-the-Thames, and one to Swanwick in Derbyshire. (*The Rainbow*, p. 350)

"[a]Pe cînd se întorcea acasă, [ea] trăi din nou, în maniera ei personală, minunatele ei vise de demult. [b] Una din cererile ei era pentru Gillingham, în Kent, una pentru Kingston-on-the-Thames și una pentru Swanwick, în Derbyshire.

În cazul lui [b], care este în discursul indirect liber, se impune, în vederea unei interpretări adecvate, postularea unei propoziții parantetice ce conține un predicat orientat înspre protagonist și, eventual (în limba română), un pronume corespunzător. O astfel de propoziție este *she dreamed* "ea visă". \parallel she "ea" $\parallel M, w1, t2, g =$ Ursula Brangwen, protagonisa, iar $p =$ [Una din cererile Ursulei

Brangwen este pentru Gillingham, în Kent, o alta pentru Kingston-on-the-Thames, și o alta pentru Swanwick în Derbyshire], unde $t_2 < t_1$. Deci, $\| [b] \| = 1$ dacă și numai dacă $\langle \text{Ursula Brangwen}, p \rangle \in V(\text{a visă})(\langle w_1, t_2 \rangle)$. În consecință, (visă (Ursula Brangwen, p)) se asociază cu o lume, w_1 , compatibilă cu povestirea, dar p își are extensiunea într-o lume, w_2 , în care se actualizează visul protagonistei.

În cazul propozițiilor interogative, controlate de verbe "inchizitive" (*ask* "a întreba" sau *wonder* "a se întreba"), discursul indirect liber denotă setul de propoziții adevărate care actualizează valorile variabilelor *what?*, *how?* "ce?", "cum?" din setul de lumi accesibile, compatibile cu stările protagonistului sau ale personajului, sau cu acțiunile lor verbale ori nonverbale. Structura discursivă globală, care include predicatul controlor sau expresia parantetică, exprimă, însă, maniera în care protagonistul se raportează la setul de propoziții posibile.

- (8) What would he think, she wondered, when he came back? (*Mrs Dalloway*, p. 41)

"Oare ce va crede, se întrebă ea, când se va înapoia?"

Acest exemplu conține o propoziție interogativă cu un verb parantetic nonfactiv ce exprimă un proces interior. Se poate vorbi și de valoarea de adevăr sau denotația unei astfel de propoziții nedeclarative, valoare identificată, de C. L. Hamblin (1973), în cazul întrebărilor directe, cu setul de propoziții exprimate de răspunsurile *posibile* la acestea, sau, de Lauri Karttunen (1977), cu setul de propoziții exprimate de răspunsurile adevărate. În consecință, deoarece în (8) $\| \text{she "ea"} \|_{M,w_1,t_2,g} = \text{Clarisa Dalloway}$, protagonistă, iar $\| \text{he} \|_{M,w_1,t_2,g} = \text{Peter Walsh}$, un personaj, secțiunea în discursul indirect liber este asociată cu un set de propoziții, anume setul $\{p$, astfel încît "Peter Walsh crede p " în momentul t , unde $t = \text{momentul cînd el se reîntoarce}\}$, care actualizează valoarea lui *what* "ce" relativ la personaj, într-un set de lumi și un timp $\{\langle w_3, t \rangle\}$, unde w_3 este setul compatibil cu ceea ce Peter Walsh crede, iar t este un timp corespunzător. În acest caz, $\| (8) \|_{M,w_1,t_2,g} = 1$ dacă și numai dacă $\langle \text{Clarissa Dalloway}, \{p: \text{"Peter Walsh crede } p \text{" în momentul } t \} \rangle \in V(\text{a se întreba})(\langle w_1, t_2 \rangle)$ sau, cu alte cuvinte, dacă și numai dacă (se întrebă (Clarissa Dalloway, p)). Extensiunea secțiunii în discursul indirect liber este asociată, totuși, cu setul de propoziții care actualizează variabila *what?* "ce?" în w_3 . Deci, denotația discursului indirect liber este asociată cu lumile în care se actualizează ceea ce crede personajul (Peter Walsh). De asemenea, întreaga propoziție exprimă modul în care protagonistă (Clarissa Dalloway) se raportează la setul de propoziții posibile.

Cînd discursul indirect liber este însoțit de expresii parantetice conținînd verbe factive (spre exemplu, *notice* "a observa"), referința i se atribuie într-o lume, w_1 , compatibilă cu povestirea, în timp ce structura discursivă globală, care cuprinde verbul controlor sau parantetic, exprimă modul în care protagonistul se raportează

la o stare de lucruri careia i se atribuie o valoare de adevăr într-o lume a povestirii.

- (9) Her father was becoming old lately, she noticed; he would miss her.
(*Eveline*, p. 39)

"Tatăl sau devenise cam bătrîn în ultima vreme, observă ea; îi va fi dor de el."

Aici, $\| \text{she "ea"} \| M, w_1, t_2, g = \text{Eveline}$, protagonista scenei narative, iar $p =$ [tatăl Evelinei devine bătrîn], căreia i se atribuie o valoare de adevăr relativ la un model M , o lume a povestirii, w_1 , un timp $t_2 < t_1$, și o funcție g . Fenomenul se validează prin testul presupozitional, care ne spune că (9) îl presupune pe p , deoarece acesta se menține în condițiile negării: "ea nu observă p " îl implică pe p . Partea de dinaintea punctului și a virgulei a propoziției $\| (9) \| M, w_1, t_2, g = 1$ dacă și numai dacă $\langle \text{Eveline}, p \rangle \in V(a \text{ observa } (\langle w_1, t_2 \rangle))$. Dar discursul indirect liber conține și o expresie, "lately" (recent, în ultima vreme), ancorată la momentul temporal al observării.

5. Concluzii

Semantica modelelor teoretice, care înglobează un aparat al lumilor posibile, își dovedește, așadar, fecunditatea în descrierea referinței. Analiza exemplelor, din perspectiva teoretică în discuție, permite reperarea valențelor referențiale multiple ale discursul indirect liber, care depind, între altele, de natura paranteticelor sau a predicatelor cu funcție de control. Astfel, în cazul expresiilor parantetice nonfactive, discursul indirect liber își găsește referința într-o lume, w_2 sau w_3 , accesibilă dintr-o lume a povestirii, în timp ce structura discursivă globală, care cuprinde și propoziția parantetică, articulează atitudinea protagonistului față de propozițiunea exprimată de discursul indirect liber sau setul de propozițiuni posibile, în cazul structurilor interogative. Dacă predicatul cu funcție de control este factiv, atunci discursul indirect liber trimite la o lume, w_1 , compatibilă cu povestirea, pentru care naratorul este responsabil. Discursul indirect liber implică, în acest caz, reprezentarea mintală, de către protagonist, a unei stări de lucruri, în timp ce structura discursivă globală, ce include verbul parantetic sau cu funcție de control, exprimă modul în care protagonistul se raportează la această stare de lucruri, situată într-o lume a povestirii.

REFERINȚE

Bach, Emmon (1989). *Informal Lectures on Formal Semantics*. State University of New York Press.

Banfield, Ann (1982). *Unspeakable Sentences*. London: Routledge and Kegan Paul.

Chierchia, Gennaro and McConnell-Ginet, Sally (1990). *Meaning and Grammar: An Introduction to Semantics*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.

Cohn, Dorrit (1978). *Transparent Minds*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Currie, Gregory (1990). *The Nature of Fiction*. Cambridge: Cambridge University Press.

Ehrlich, Susan (1990). *Point of View: A Linguistic Analysis of Literary Style*. London and New York: Routledge.

Hamblin, C. L. (1973). Questions in Montague English. *Foundations of Language* 10, 41-53.

Karttunen, Lauri (1977). Syntax and Semantics of Questions. *Linguistics and Philosophy* 1, 3-44.

Karttunen, Lauri (1991 [1974]). Presupposition and Linguistic Context. In Steven Davis (ed.). *Pragmatics. A Reader*. New York, Oxford: Oxford University Press, 406-415.

Kiparsky Paul and Carol Kiparsky (1971 [1970]). Fact. In Danny D. Steinberg and Leon A. Jakobovits (eds.). *Semantics. An Interdisciplinary Reader in Philosophy, Linguistics and Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press, 345-369.

Kuno, Susumu (1986). Blended Quasi-Direct Discourse in Japanese. Paper presented at the Second SDF Workshop in Japanese Syntax, Stanford University.

Lewis, David (1979 [1973]). Possible worlds. In Michael J. Loux (ed.). *The Possible and the Actual: readings in the metaphysics of modality*. Ithaca and London: Cornell University Press, 182-189.

Lewis, David (1983 [1978]). Truth in Fiction. In *Philosophical Papers* vol. I. New York, Oxford: Oxford University Press, 261-280.

Loux, Michael J. (1979). Introduction: Modality and Metaphysics. In Michael J. Loux (ed.). *The Possible and the Actual: readings in the metaphysics of modality*. Ithaca and London: Cornell University Press, 15-64.

ȘTEFAN OLTEAN

Oltean, Ștefan (1993). A Survey oăthe Pragmatic and Referential Functions of Free Indirect Discourse. *Poetics Today* 14: 4, 691-714.

Oltean, Ștefan (în curs de apariție). Free Indirect Discourse: some referential aspects. *Journal of Literary Semantics*.

Pavel, Thomas G. (1986). *Fictional Worlds*. Cambridge, Massachusetts, and London: Harvard University Press.

Rescher, Nicholas (1979 [1973]). The Ontology of the Possible. În Michael J. Loux (ed.), 1979, 166-181.

Ricoeur, Paul (1984). *Time and Narrative* vol. 1. Chicago and London: The University of Chicago Press.

Ricoeur, Paul, 1985, *Time and Narrative* vol. 2. Chicago and London: The University of Chicago Press.

Ricoeur, Paul, 1988, *Time and Narrative* vol. 3. Chicago and London: The University of Chicago Press.

Ryan, Marie-Laure (1991). *Possible Worlds, Artificial Intelligence, and Narrative Theory*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.

Vasiliu, Emanuel (1992). *Introducere în teoria limbii*. București: Editura Academiei Române.

TEXTE LITERARE

Joyce, James (1965). Eveline. In *Dubliners*. New York: The Viking Press. (Prima ediție 1916.)

Lawrence, D. H. (1934). *The Rainbow*. Hamburg, Paris, Bologna: The Albatros. (Prima ediție 1915.)

Woolf, Virginia (1964). *Mrs Dalloway*. Harmondsworth, Middlesex, England: Penguin Books. (Prima ediție 1925.)

'REPLICĂ' SEMIOZICĂ DE TIP CINEMATOGRAFIC: FILMUL CĂLĂUZA

CARMEN NEGULEI

Abstract. This paper proposes a close examination of the movie "Călăuza" by the Russian director Andrei Tarkovsky. The semiotic interpretation pattern, requested by the vision of the director himself, leads to the conclusion that this filmic discourse is a visual paraphrasing of a meditation on the Sense which exists (or not) in the world and that the actions of the characters do not matter but as a mental foundation for the objectual symbolistic, the means of cinematographical expression being ruled, themselves too, by the autarkic signified.

Semiotica¹ preconizează lumea ca sistem de SEMNE. În sistemele binare aceasta implică scindarea (la nivel analitic) a semnului în semnificant și semnificat. Analizând raportul între acești primi constituenți, ea nu va propune o soluție a semnificării lor, pentru că acest aspect corespunde unui alt raport: semn - referent. Semnificatul semnului lingvistic nu este referentul, pentru că acesta din urmă corespunde unui plan diferit al limbajului, anume lumii extratextuale, în care lumea reală e și ea conținută. Semnificatul din semnul lingvistic trimite la referent

1 Am luat semiotica nu ca unica modalitate de interpretare a filmului, ci ca metodă riguroasă de a determina felul în care se poate efectua o transcodare dinspre conceptual în vizual. Filmul *Călăuza* nu este transpunerea unei ideologii (ceea ce i-ar nega statutul de artă), dar este evident că nu depășește prin nimic, ba chiar are intenția de a se racorda unei metafizici specifice și inerente spiritului rus.

Această accepție a semioticii se raliază afirmației de mai jos: 'Cercetarea semiotică rămâne o cercetare care nu găsește nimic la capătul cercetării ('nici o cheie pentru nici un mister' va spune Levi-Strauss), decît propriul său gest ideologic, spre a lua act de el, a-l nega și a o lua din nou de la capăt. /.../ semiotica nu se poate realiza decît ca o critică a semioticii care ajunge la alceva decît la semiotică: la ideologie.' (Kristeva, Julia, *Semiotica: știință critică și/sau critică a științei*, în *Pentru o teorie a textului*, București, 1980, p. 303)

doar noțional, și nu fundamental, ca natură. În mod contrar, semnificatul din semnul vizual prezintă un grad mai mare de apropiere de referent prin reducerea discrepantei semnificat/semnificant. Această apropiere nu ține doar de expresie, ci, ceea ce este mai important, și de conținut: există un grad crescut de coincidență între semnificația relevantă de semnul vizual și de starea referentului.

În sistemele semiotice ternare nu mai există scindarea semnului de obiectul său, deoarece ele reușesc să armonizeze realitatea semiotică cu realitatea extra-semiotică. De exemplu, grupul μ , definind structura semnului iconic, distinge între *tip* și *referent*, primul reprezentând o clasă, cel de-al doilea un element singular, cu caracteristici spațiale¹. *Tipul* ar aparține realității extra-semiotice: "Le type est une représentation mentale, constitué par un processus d'intégration qui peut être ontogénétiqument décrit. Sa fonction est de garantir l'équivalence, ou identité transformée, du référent et du signifiant."

Charles Peirce concepe tot un sistem ternar unde *semnul* este solidar triadei *fundament, obiect, interpretant*². În acest sens, trebuie reținută afirmația lui Peirce privind valabilitatea și eficiența sistemelor ternare: "Relația triadică este autentică, adică cei trei membri ai săi sînt legați împreună într-un mod ireductibil la vreun complex de relații diadice. Este motivul pentru care *interpretantul* sau *terțul* nu poate întreține cu *obiectul* o simplă relație diadică, ci trebuie să întrețină cu acesta relația pe care o întreține reprezentamentul însuși"³.

Autoritatea sistemelor semiotice ternare este probată de îndelunga lor existență. Sergiu Al-George a arătat analogia dintre triunghiul lui C. K. Ogden și I. A. Richards (*gînd, simbol, referit*) cu tripla clasificare a semnului din tratatul *Tarkasamgraha*, 44 și alte străvechi concepții indiene⁴.

În acest studiu, optăm pentru accepția (reactualizată) "lumea ca sistem de referenți". Filmul este realitatea ideală a acestui sistem⁵.

1 *Structure et rhétorique du signe iconique*, în H. Parret et H.-G. Ruprecht, *Exigences et perspectives de la semiotique*. Réquiel d'hommages pour A.-J. Greimas, Amsterdam, Philadelphie, 1985, p. 451.

2 Ch. S. Peirce, *Semnificație și acțiune*. Prefață Andrei Marga. Selecția textelor și traducere din limba engleză Delia Marga, Humanitas, 1990, pp. 269-270.

3 Ch. S. Peirce, *op. cit.*, p. 285.

4 Sergiu Al-George, *Limbă și gîndire în cultura indiană. Introducere în semiologia indiană*. București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976, p. 59 și urm.

5 Faptul că în artă, semnul constituie și un model, un analog al obiectului (al realității obiective, al obiectului reproducerii), oricît de abstract ar fi modelul respectiv, anulează problema caracterului arbitrar al corespondenței dintre semnificant și semnificat (cf. Lotman I., *Lecții de poetică structurală*, București, 1970, p. 59).

Pentru acest sistem de referință *criteriul* motivării/non-motivării îl reprezintă fidelitatea față de obiect. Această fidelitate nu este în întregime concludentă, datorită caracterului diferit al conotației în artă în comparație cu cea din limbă. (În film conotația este forma denotației/Christian Metz/)

Conservarea caracterului motivat¹ al relației semnice în discursul cinematografic fiind o stare de fapt, el este propus doar ca model pentru limbajul verbal a cărui intențională realizare similară va ține seama de acest cert efort.

Am luat ca obiect de interpretare filmul *Călăuza* (regia A. Tarkovsky), pentru că el ajunge să nu se mai încadreze în cele două modalități de expresie cinematografică în general cunoscute: obiectivul-stilou și obiectivul-oglină, acest salt în expresie fiind determinat de o viziune² regizorală aflată în conformitate cu accepția funcției primordiale în care am luat limbajul vizual. Filmul *Călăuza* poate fi considerat, ca discurs cinematografic, drept un *analogon* al relațiilor semiotice ternare.

Analiza semiotică presupune trei niveluri de raportare: a) semantic: relația semn - obiect; b) sintactic: relația semn - semn; c) pragmatic: relația subiect - semn.

În urma decodificării, care nu este decît o recitare a operei în trei modalități posibile, este necesară o ultimă reevaluare conclusivă în care planurile converg spre semnificața³ globală. Prevalarea unuia⁴ din cele două prime nivele (ele nu țin

1 Așa cum remarcă Henri Wald în *Dialectica simbolului* (cf. vol. *Semantică și semiotică*, Buc., 1981, p.27), motivația descreește nu numai în urma slăbirii simbolismului fonetic și grafic, dar și prin trecerea de la prima la a doua articulație, mai întîi în vorbire și apoi în scriere: sintagmele sînt mai motivate decît monemele și monemele decît fonemele.

Pierderea motivației reprezintă o carență implacabilă datorată trecerii unui tip de limbaj în altul, în decursul istoriei. Remedierea ei, reperată teoretic, ar putea consta în parcurgerea drumului invers de la limbajul final la cel inițial (de la scris la vizual). Dar autentică remediere, dacă e posibilă pe deplin, nu poate reveni semioticii, care este un metalimbaj și nu poate decît să constate. Remedierea ține de transformarea subiectivismului din cunoaștere, mai mult sau mai puțin recunoscut, în aderare la ordinea obiectivă a lucrurilor.

2 Deși descrie o lume a lucidității gîndului, regizorul nu oferă o interpretare strict subiectivă, ci se conformează unei spiritualități pre-existente. Greimas (*Despre sens. Eseuri semiotice*. Buc., 1975, p. 60) indică două accepții ale universului obiectiv; una constă în manifestarea structurării a universului acceptat de om ca *existent*, cealaltă în manifestarea structurii semantice care proiectează acest univers ca *existent* și *semnificant*, prin urmare ca univers semantic. Prin analogie, vom spune că pentru obiectivul-stilou universul e *existent* și *semnificant*; pentru universul-oglină universul este *existent*; pentru Tarkovsky universul este aici un *semnificant existent* sau, am spune noi, *semnificața existentă*.

Accepția semnificației este: ceea ce semnifică versus ceea ce nu semnifică. Atributul de existent există în al doilea rînd, și este conferit *semnificației*, adică accepției universului ca semnificant, și nu pur și simplu universului, sau, altfel spus, existenței semnificației în lume, și nu existența lumii care semnifică.

Pentru obiectivul-stilou *existent* și *semnificant* erau două atribute echivalente ca importanță; la Tarkovsky această viziune amintită mai sus se explică prin autonomizarea planului construcției (în film) care devine realitatea ce există pentru că are sens sau semnificață, în opoziție cu realitatea fizică /doar existentă/ ce constituie cadrele limită ale gîndului.

3 Semnificația nu este, așadar, altceva decît această transpunere dintr-un nivel diferit al limbajului în altul, dintr-un limbaj într-un limbaj diferit, iar sensul este tocmai această posibilitate de *transcodare* (cf. Greimas, *op. cit.*, p. 27).

doar de abordare, ci sînt și nivele ale structurii operei), permite încadrarea filmului într-o anumită tipologie¹.

În cadrul nivelului semantic vom urmări relația obiect-ogîndirea sa, atît în structura plastică a imaginii, cît și în relația aparat-obiect.

În cadrul *nivelului sintactic* se va urmări caracterul funcțional al imaginii, importanța montajului pentru film.

La *nivel semantic* se disting două planuri: cel al obiectelor și gesturilor semnificative și cel al modului în care este construită imaginea. 'Zona' fiind spațiul unei realități mentale², obiectele constituie o rețea de semnificații. În discursul filmic încadrat între secvențele de la început și cele de la sfîrșit desemnînd realitatea imediată, semnificația obiectelor = semnificația denotării (relevată de echivalențele lor în simbolistica sacră) trimite la obiectele fizice, existente doar în realitatea imediată care nu are importanță pentru formula cinematografică a filmului. Întregul periplu prin *Zonă* este o continuă denotare³, realizată implicit prin diegeza cu valoare descriptivă. Limbajul conotării în acest film se realizează prin *valoarea simbolică a obiectelor* și a tramei în ansamblu (obiectele comportă o înlănțuire continuă; interferența semnificațiilor lor nu se realizează sintagmatic prin tehnica montajului, ci paradigmatic, în planul conținutului în care acestea converg). Apa (materializarea conștiințelor lor ca

Totuși sensul este mai mult decît posibilitatea de transcodare. El este un efect al *posibilității* de transcodare. Transcodarea este o modalitate, ea nu specifică caracterul fundamental diferit al celor două limbaje: primul este nedelimitat semantic, cel de-al doilea delimitat (deci conclusiv) în raport cu primul. Luînd sensul doar ca posibilitate de transcodare, el se autoanulează, presupunînd identitatea celor două limbaje.

4 În *Essais de linguistique générale*, Paris, 1963, Roman Jakobson deosebește două forme de contiguitate: contiguitatea 'pozițională' (= contiguitate de discurs, sintagmatică) și contiguitate *semantică* (= contiguitate în realitate). Pentru *Călăuza* este caracteristic al doilea tip de contiguitate.

1 Tipul semantic este acela care caracterizează filmul în discuție: '... felurile semne nu sînt decît tot atîtea înfățișări diferite - sinonime (sau antonime) - ale uneia și aceleiași semnificații. Modificările de semnificație sînt doar trepte diferite de aprofundare a uneia și aceleiași semnificații'. (Lotman, *Studii de tipologie a culturii*, Buc, 1974, p. 30)

2 În acest film se propune tabloul unei lumi paradigmatic: conștiința prin autonomizarea ei fața de planul realității obiective.

'Tabloul lumii este reprezentat sub forma unei paradigme extratemporale, ale cărei elemente sînt situate la diferite niveluri constituind diversele variante ale unei semnificații invariante unice' (Lotman, *op. cit.* în nota anterioară, p. 75)

3 Filmul *Călăuza* comportă în special o motivare internă.

'...motivarea la nivelul denotatului este o motivare internă /.../ pentru că este furnizată de asemănarea naturală a semnificantului și a semnificatului fără să trebuiască să iasă din cadrul unui motiv vizual (sau auditiv) unic, în timp ce la nivelul conotării motivarea este oarecum *externă* /.../ pentru că, rămînînd efectul unei logici firești, ea presupune totuși că sînt puse în legătură două sau mai multe elemente fizice distincte și prin asta obligă, pentru a se regăsi motivarea simbolului, să se iasă din cadrul unității simbolice înseși'. (Metz, Christian, *Probleme de teorie a filmului*, în *Caiet de Documentare Cinematografică* 8/1968)

oglină indiferentă în care se reflectă 'semne'), polițiștii (sistemul încartiruirii în convenția unei lumi plate), piulițele (hazardul prestabilit al unei inițieri în Sens), trenul limită variabilă a două lumi diferite), seringile (libertatea imaginației ca supremă luciditate), paharele (forța infimității fizice), coroana de spini (orgoliul celui ce refuză cunoașterea), câinele (suflul uman al unui spațiu aparent arid), tunelul (neîncrederea și tatonarea), camera (absența credinței), biblioteca (conștiința responsabilă și lucidă), fulgii aparenti din ultimul cadru (puritatea absentă și necesară), toate acestea sînt înglobate în concepția regizorului în semnificația personajului central care coincide cu semnificația lumii pentru personaj¹.

Trama comportă un spațiu static corelat cu o dimensiune atemporală. Aceasta deoarece filmul reduce la maximum ceea ce este specific cinematografului: valoarea de a semnifica prin caracterul conflictual al situațiilor sau cel puțin prin funcția estetică a juxtapunerii de secvențe. Dezintegrarea narațiunii² în film nu este nouă, însă scopul ei era de a permite relevarea de stări prin sublinierea valențelor psihologice ale personajelor. În cazul acestui film, transmiterea ideaticii se face fără medierea psihologicului, și nesupralicitînd mijloacele de expresie – atitudinea reversă fiind inerentă obiectivului – oglindă, suplinind dizolvarea intrigii.

Obiectivul discursului filmic fiind o parafrază vizuală a unei discuții despre SENSUL existent în lume sau nu ('Totul are în final o cauză și un sens' - *Călăuza*), acțiunile personajelor nu mai contează decît ca suport mental pentru simbolismul obiectelor mai sus menționate.

Nivelul sintactic nu este revelator, pentru că tot ce există ca expresie gestuală este un apanaj al SENSULUI, el fiindu-și autosuficient. Datorită acestui fapt, rolul dialogului compensativ este esențial în filmul discutat.

Există multiple moduri de a afirma realitatea lucidă a conștiinței invitate să se clarifice ca o realitate atemporală.

În secvențele ce preced intrarea în *Zonă*, deplasarea mașinii dă impresia de învîrtire în același spațiu. Nu se folosesc mișcări de aparat de urmărire; mașina

1 Conferirea statutului de 'existent' doar celor ce au 'sens' indică o poziție inversă celei acceptate în mod normal. Pentru Călăuză există doar *Zona*, pentru că ea singură re sens; dar ea nu există pentru ceilalți,

2 Planul sintagmatic al filmului nu prevealează pentru că situațiile tramei nu pot fi inversate între ele, cu excepția primelor și ultimelor secvențe cu funcție de încadratură în spațiul 'ficțiunii'. Există deci o falsă narație în care nu contează dependența unui fapt filmic de altul, ci corespondența semnificațiilor cu semnificații respectivi. Pentru limbajul cinematografic, formula *Călăuzei* reprezintă mai mult decît modalitatea narativă de obicei folosită despre care Tomașevski se pronunța în felul următor: 'Foarte frecvent motivele statice sînt un fel de simboluri ale motivelor fabulative, fie în calitatea de motivări ale dezvoltării fabulei, fie că se realizează pur și simplu o corespondență între diversele motive ale fabulei și descrierii /.../' (Tomașevski, B., *Genurile literare. Narațiunea*, în *Teoria literaturii*, Buc., 1973, p. 340)

apare într-un cadru, ca în cadrul următor să existe deja, în loc să intre după un anumit timp; mașina merge ca apoi să se oprească în același cadru.

La impresia de static contribuie și decorul teatral din fundalul secvenței cu femeia care vrea să plece din *Zonă*. Punctul de vedere al aparatului mereu diferit (nemotivat de un unghi subiectiv) asupra aceluiași fragment de spațiu geografic sugerează prin jocul distanțelor orgoliul Profesorului și Scriitorului și neîncrederea, încă de la început manifestă, în posibilitatea unui alt mod de cunoaștere decât cel știut. (Secvența în care Scriitorul își dă autocomanda de a refuza să se apropie de clădirea ce dispare în ceață.)

Funcția redusă a montajului în crearea unui limbaj al conotației este suplinită de valoarea, în general intrinsecă, a imaginii și de mișcările de aparat lente în cadre lungi. Prim-planurile celor trei personaje în travellingul călătoriei spre *Zonă* au rolul de a sublinia expresia de indiferență și reticență, spațiul fizic traversat reducându-se la un plan general în scharf. Acest mod de filmare denotă că personajelor (Scriitorului și Profesorului) li se propune o schimbare de atitudine și nu una de mediu, pentru a schimba lumea meschină de care sunt răspunzători. ('Ce rost are să scrii dacă știi că ești un geniu?' - Scriitorul).

Uneori mișcarea de aparat operează la nivel sintagmatic și ca montaj în interiorul cadrului: aparatul descoperă fetița în P.P. descriind un travelling lateral relativ scurt, astfel încât se oferă iluzia deplasării ei, apoi aparatul se îndepărtează permițând deschiderea într-un plan general în care spectatorul descoperă infimitatea fetiței. Pentru semnificația esențială în film a ultimului cadru, această mișcare de aparat este relevantă, dezvăluind 'subtextul' mișcării paharelor pe masă.

Funcția semantică a filmului, relevată de caracterul intrinsec, cel mai adesea, al imaginii, este subliniată în cel mai înalt grad de faptul că simbolul central – camera – nu apare ca obiect vizualizat¹. Supremului sens îi corespunde absența expresiei. Aceasta reprezintă o caracteristică a culturii medievale² cu care viziunea regizorală are evidente tangențe.

Nivelul semantic al filmului se manifestă omogen în planul interpretării realității imediate, al naturii filmului supus atenției, al conceperii personajului principal și al autodefinirii regizorului³.

1 Prin nedezvăluirea obiectivului final - camera - acest simbol primește un indice înalt de semiotizare, proces similar celui de 'sacralizare a textelor neînțelese', v. Lotman, *op. cit.*, p. 85)

2 În planul conținutului, aceasta trimite la legământul tăcerii pe care îl face Rubliov, la imposibilitatea celor două personaje din *Călăuza* de a intra în cameră, pentru că asta nu depinde de Călăuză, ci reprezintă libertatea lor proprie de alegere. În formularea lui Lotman, *op. cit.*, p. 36: 'Cel mai de sus se va situa semnul ca expresie nulă - cuvântul nespus.'

3 Realitatea ca și cuvânt (entitate semantizată); filmul (funcția preponderentă = cea semantică; personajul principal = un simplu intermediar între lume și spectator. În cazul acestui film observația lui Lotman întărește valoarea estetică a acestuia: 'Criteriul originalității nu poate fi aplicat la considerațiile referitoare la valoarea operelor de artă. (referitor la tipul semantic). (Lotman, *op. cit.*, p. 37)

Nivelul sintactic al oricărui film se realizează prin montaj. În cazul *Călăuzei* montajul are o funcție strict descriptivă. Secvențele au o lungime variabilă care nu dau un efect ritmic marcat. Dimpotrivă, ritmul pare a acționa prin absență, prin folosirea *montajului secvențial*¹: se prezintă o acțiune, în mod direct, pînă la sfîrșit, într-o singură linie dramaturgică: călătoria în Zonă. Filmul este susținut de o tensiune perpetuă, lipsită de dinamism. (În acest sens este semnificativă mișcarea abia perceptibilă de travelling înapoi a aparatului în cadrul alb-negru în care cele trei personaje stau la masă și discută înaintea începerii călătoriei). Această tensiune provocată, surprinzător, de sistemul extrem de lent al discursului filmic, nu suscită o descărcare kathartică, pentru că devine ea însăși kathartică odată cu cadrul final care are o importanță deosebită² pentru ideea generală a filmului.

La nivelul sintactic al filmului există doi termeni disproporționați ca lungime: unul descriptiv, dar alcătuit din obiecte simboluri, format de discursul cinematografic pînă la ultimul cadru și ultimul cadru, care, în retorica filmului, se constituie într-o metonimie a acestuia.

Filmul, ca orice artă, este un limbaj al conotării³. Dacă pînă la ultimul cadru, regizorul arată trei accepții ale realității din cele trei unghiuri diferite ale personajelor principale, în ultimul cadru el conotează interpretînd ceea ce fusese doar expus. Dar această conotare constînd din interpretare, este de fapt o denotare, de data aceasta înțeleasă ca atitudine filozofică: sensul pe care-l dă realității este că aceasta acordă Sensul ei celor ce vor să cunoască.

În ultimul cadru apare imaginea fetei la masă cu paharele – semnificantul denotării (aici se include: filmarea ei în P.P., îndepărtarea treptată a aparatului, lenta întunecare, 'oda bucuriei' cu contrapunctul ei vizual lumina de înaltă tonalitate, etc.); fetița, masa, paharele, cartea – semnificatul denotării. Acestea constituie împreună semnificantul conotării, în timp ce ideea unei lumi viitoare aparținînd 'celor slabi' este semnificatul conotării.

Prin faptul că semnificația filmului reiese nu atît din modul de folosire al mijloacelor de expresie, cît din semnificatul denotării, la Tarkovsky semnul (înțeles ca opera integrală) stabilește o certă legătură cu referentul.

Se poate vorbi de transcodarea unui limbaj conceptual (virtual și a priori) într-un limbaj cinematografic, dat fiind că concepția (nu viziunea) filmului asimilează

1 Termenul aparține lui Arnheim (*Film as Art*, University of California Press, 1968)

2 Acest cadru reprezintă un 'sfîrșit marcat' prin faptul că pare a fi o explicitare a metafizicii dostoievskiene, care vizează o lume virtuală a armoniei ca punct final al istoriei.

3 Parafrazîndu-l pe Hjelmslev, Christian Metz (*op. cit.*) constată că: 'Un limbaj de conotare este un limbaj al oricărui semnificant constituit din ansamblul materialului denotării, semnificant și semnificat. S-ar putea spune deci, schematizînd puțin, că atunci cînd un eveniment filmic care face parte din lumea diegetică a reprezentantului (= semnificat al denotării) a fost oferit spectatorului, și că afară de asta i-a fost oferit sub anumite modalități de reprezentare (= semnificant al denotării), spectatorul se află în posesia celor două elemente care constituie semnificantul conotării, acesta din urmă avînd la rîndul lui drept semnificat sensul 'simbolic' al pasajului filmic crespunzător (sau/și propria lui valoare expresivă).'

total și nu depășește metafizica dostoevskiană. Dacă această transcodare este posibilă și legitimă, atunci nu se poate stabili un raport similar între planul limbajului verbal (actual) și cel cinematografic (vizual)? Altfel spus, prezentînd o realitate paradigmatică, Tarkovsky este aproape de gradul 0 al scriiturii preconizate de Roland Barthes pentru literatură, prin faptul că funcția de a semnifica revine simbolurilor izomorfe și nu atît sintaxei filmului¹. Este evident că mijloacele de expresie cinematografică se subordonează semnificatului autarhic. Faptul este cu atît mai relevant pentru problematica în discuție cu cît nu există nici o dovadă suficientă că acest film ar aparține unui limbaj vizual într-o mai mare măsură decît unui limbaj filozofic. Lumea lucidității propusă de regizor poate fi considerată ca fantasmatică doar de o privire superficială, care nu seizează mesajul filmului. Această confuzie se întemeiază pe funcția 'tautologică' comună lucidității și fantasticului².

Se poate vorbi de transcodarea unui limbaj conceptual într-un limbaj cinematografic dat fiind că ideatica filmului asimilează total și nu depășește metafizica dostoevskiană. Tarkovsky reușește să rezolve raportul gîndire conceptuală – imagine discursivă, trecînd de impedimentul ce ține de natura atît de diferită a limbajului lingvistic față de cel cinematografic³.

Faptul că transcodarea este posibilă și legitimă face ca discursul cinematografic să se poată constitui ca un cadru-model pentru reinstaurarea armoniei inițiale între componentii semnului lingvistic. Nivelul pragmatic, subsumînd cele două niveluri precedente, prezintă legitimitatea de a reformula accepția *Semnului* prin prisma operei de artă analizate. El nu mai este o scindare între semnificat și semnificant, ci unitatea lor prin funcție⁴.

Rezultatul relevat prin instrumentele semioticii devine abia premisa unei atitudini⁵.

1 Dezideratul lui Barthes este de 'a depăși literatura, bizuindu-ne într-un fel pe o formă de bază /langue basique/ îndepărtată în aceeași măsură de limbile vorbite, cît și de limbajul literar propriu-zis' pentru că astfel gîndirea își păstrează 'întreaga sa responsabilitate, fără să mai fie însoțită (ca de un accesoriu) de o formă angajată într-o istorie care nu îi aparține' (Barthes, R., *Gradul zero al scriiturii*, în *Poetică și stilistică*, Buc., 1972, pp. 233-234).

2 Todorov, Tzvetan, în *Introducere în literatura fantastică* (Buc., 1973, p. 114) considera că 'acest univers /fantastic/ n-are nici o realitate în afara limbajului.'

3 Balasz, Bela, în *Arta filmului*, Buc., 1957, p. 148, afirma: 'În spectatori filmul poate deștepta idei, dar nu trebuie să proiecteze pe ecran simboluri ale gîndirii gata elaborate, ideograme cu sens cunoscut, convențional, ca semnul întrebării sau al exclamării (...).'

4 Semnul reprezintă întreaga operă, înglobînd semnificații în semnificația integratoare. În aceste condiții, "Noțiunea de semn în artă se dovedește, așadar, a fi strict funcțional și nu ca dat material, ci ca mănunchi de funcții." (Lotman, *Lecții de poetică structurală*, p. 59)

5 'Întrebarea dacă structura semantică este imanentă, dacă ea se află implicată în universul semantic, sau dacă nu este decît o construcție metalingvistică ce explică universul dat, poate fi socotită. Sensul apare întotdeauna ca un dat imediat: ceea ce pentru om este de ajuns ca să poată trăi și acționa într-o lume înzestrată cu semnificație.' (Greimas, A.J., *op. cit.*, p. 53)

O FORMĂ DE INTERTEXTUALITATE ÎN TEXTUL HAGIOGRAFIC: "REFORMULAREA TEMATICO-PRAGMATICĂ"

RODICA FRENȚIU

Resumé. Le point de départ de cet article se trouve dans un aspect de phénomène répétitif qui n'a pas été encore étudié par la littérature de spécialité, aspect que nous appelons la *reformulation thématique-pragmatique* et qui a été observé à partir de deux anciens textes roumains du XVII-ème siècle, *Viața și petrecerea svinților*, Iași, 1682-1686, et *Poveste la 40 de mucenici*, Bălgrad, 1689. L'approche des textes anciens a été faite à l'aide de divers instruments d'investigation qui appartiennent à l'histoire de la mentalité, à la philologie proprement dite et, en même temps, à une vision sémiotique-pragmatique. C'est à travers ces éléments que nous considérons comme opportune une telle démarche analytique.

Literatura religioasă a secolului al-XVIII-lea urmează și ea cadrul general, teoretizat de I. Lotman, "în care semnul se construiește după principiul iconic și în care raporturile dintre expresie și conținut nu sînt nici arbitrare, nici convenționale: ele sînt preexistente și statornicite de Dumnezeu" (Lotman, 1974:37). Dacă, în această ordine de idei, criteriul originalității, aplicat operelor de artă se suspendă de la sine, în aceeași măsură, este "principlial exclusă" și posibilitatea de a se crea texte noi. "Textul nou este întotdeauna unul vechi, descoperit acum. Artistul nu creează noul, ci descoperă lucruri veșnice care au fost și înaintea lui" (Lotman, 1974:37). Încercarea de față își propune să evidențieze că această descoperire a noului totuși vechi se manifestă, concret, la nivel textual și transtextual și prin fenomenul de *repetiție și/sau reformulare*.

Paula Diaconescu definește repetiția (1985:202-209) ca o "simplă reiterare a aceluiași termen." Madeleine Frédéric (1985), avînd în vedere natura extrem de

variată a faptelor de repetiție, completează inventarul tradițional (retoric) al unităților redundante cu subcategorii repetitive manifestate la nivelul conținutului, al expresiei, dar și la nivelul expresiei și al conținutului, împreună.

Repetiția la nivelul *conținutului* poate apărea din unități în relație de sinonimie (lingvistică sau situațională), relație de suprapunere de sens (conotativ, denotativ și conotativ - denotativ), recurența aceleiași teme și/sau repetiția unui referent mai complex ("mise en abîme" sau alte modalități de repetiție semantică proprii romanului).

Repetiția la *expresiei* poate fi una grafică, tipografică - intonativă, fonică, sintactică și/sau suprasegmentală.

Repetiția la nivelul *expresiei și al conținutului* poate fi provocată de convergența celor două categorii precedente sau de o repetiție lexicală (pură sau poliplotonică, cu excepția repetiției polisemice), a unei repetiții afixale și/sau o repetiție fonologică - semantică (paronime cu legătură semantică).

Cercetarea realizată de Madeleine Frédéric încearcă să cuprindă un domeniu cât mai larg al ocurenței repetiției, lăsînd loc imediat observației că "fenomenul repetitiv oferă retoricii, lingvisticii și stilisticii un câmp de studiu de o mare bogăție" (Frédéric, 1985:246).

Am evidențiat aceste două opinii afirmate în studierea izotopiei (prima dintre ele preluînd o mai veche accepțiune dată repetiției), apropiate în timp, tocmai pentru a reliefa multiplele valențe care trebuie avute în vedere într-o definire a reiterației.

În acest sens, ne vom ocupa de un aspect al fenomenului repetitiv care n-a fost întîlnit, deocamdată, în literatura de specialitate consultată și anume acela numit de noi *reformulare tematică - pragmatică*, prezent în două texte românești din secolul al - XVIII - lea: *Viața și petrecerea svinților*, Iași 1682-1689 și *Poveste la 40 de mucenici*, Bălgrad, 1689.

2.1. Am preferat termenul de "reformulare", propus de Sorin Stati (1990:137), celui de "repetiție" deoarece ni s-a părut mai adecvat fenomenului aici în discuție. Accepțiunea propusă de noi acestui concept o îmbogățește pe cea oferită de Stati (1990:137) pentru care *reformularea* "met au jour le phénomène de la synonymie entre tours syntaxiquement différents", reformulare care seamănă "à une des acceptions de l'apposition" (Stati, 1990:142). În ceea ce ne privește considerăm că reformularea depășește atît nivelul semantic al sinonimiei, cît și pe cel al apozității, prin implicarea unor fenomene de natură pragmatică.

Subscriind la perspectiva de investigare a textului propusă de Petöffi (apud Vlad, 1994:70), potrivit căreia "căile principale de organizare a materiei verbale într-o constituție specifică sînt compoziția și textura", sîntem sprijiniți într-o tentativă de circumscrierea a naturii textual-discursive a reformulării: "calea

texturală implică operații analitice care pot evidenția scheme de organizare la nivelul tuturor categoriilor de semne (părți ale semnelor, semne elementare, semne verbale complexe) din text, avînd la bază *reluarea* (s.n.) sau paralelismul semnificativ".

Reformularea, în sensul pe care i l-am atribuit, devine unul dintre aspectele pe care le înglobează ceea ce Gerard Genette (1994:82) numea "transtextualitate", și anume un fenomen legat direct de intertextualitate.

2.2. Am adăugat și termenul "tematic" pentru a face evidentă legătura reformulării cu conținutul informațional al textului sau altfel spus, cu "despre ce este vorba" (Genette, 1994:86). Ne sprijină în accepțiunea de <temă> sensul special oferit de Paul Zumthor (1983:45-46) acestui cuvînt pentru a desemna "asertiunea inițială, care "pune" textul în planul lui [...], pentru care titlul, intrarea, fraza de deschidere [...] fixează axa semantică pe care se întemeiază efectele de sens ulterioare."

Dacă la nivel textual repetiția unor lexeme poate genera "coeziunea globală a textului respectiv" (Irena Bellert, 1971, apud Szabo Zoltan, 1985:90), iar dacă existența unei teme unice într-un text îi conferă acestuia "o coeziune tematică ce intră la rîndul ei, în coeziunea globală a acelui text" (Brinker, 1979:5-8, apud S. Zoltan, 1985:90), lărgind sfera discuției, am putea spune că apariția reformulării temetice poate funcționa, dintr-un anumit punct de vedere, ca semn indicial al unei epoci culturale.

2.3. Prin termenul "pragmatic", văzut ca un corelat al relației intertextuale, încercăm să captăm și dimensiunea spațio-temporală (diatopică și diacronică) a acestui fenomen de reformulare, ceea ce oferă șansa de a deschide cercetarea spre tărîmul istoriei mentalităților.

3.1. În această ordine de idei, vom examina textul unei tipărituri ardelenice, *Poveste la 40 de mucenici*, apărută la Bălgrad, în 1689, în paralel cu un altul, ce vine dintr-un orizont geografic diferit, acela al Moldovei. Este vorba despre *Viața și petrecerea svinților*, tipăritura mitropolitului Dosoftei, apărută între anii 1682-1686, la Iași, carte din care au interes pentru noi acum paginile "închinare" zilei de nouă martie.

3. Nu avem cunoștință dacă meșterul moldovean Chiriac care a tipărit textul transilvănean (Gheție, 1975:351) a știut despre lucrarea lui Dosoftei. De aceea considerăm, deocamdată, că ambele tipărituri au avut drept model mineele bizantine și/sau slavone care circulau în acea perioadă (pe care, de altfel, Dosoftei s-a îngrijit în munca lui, după cum el însuși o mărturisea).

Studiem, așadar, fenomenul reformulării tematico - pragmatice în cele două texte, puse față în față, neuitînd de un al treilea, model pentru cele două, dar absent și care ar putea fi considerat ca posibil termen de referință.

3.2. Demersul nostru confruntativ începe cu titlul sau, mai corect spus, cu

partea introductivă a textelor pe care au asimilat-o actului de intitulare: "Într-această lună în 9, svinții 40 de mucenici în Sevastia ce-au mărturisit: leat 5820", își începe, astfel, Dosoftei narația ce cuprinde "viața și petrecerea" sfinților din ziua de nouă martie. Tipăritura bălgrădeană, în schimb, ne introduce în lectură prin: "luna lui martie, în noao zile, la patruzăci de mucenici din Sevastie muncirea lor."

O primă observație se impune: repetiția secvenței textuale care comunică, sintetic, conținutul a tot ceea ce urmează e identică în cele două texte (așadar o reformulare fidelă a presupusului text - model). Considerăm că această secvență este o "propoziție interogatoare" (Renata Myenowa, 1971, apud S. Zoltan, 1985:91) sau în termenii lui van Dijk (1980: 202) "agent al discursului". Observăm că în tipăritura transilvăneană nu se reia amănuntul referitor la anul în care toate aceste întâmplări au avut loc. Omiterea (ignorarea) acestei specificări ni se pare semnificativă: nedeterminarea temporală poate genera automat atemporalitate, deci un fapt (eveniment) poate fi proiectat din trecut într-un prezent continuu, fără nici o dificultate.

3.3. Continuând lectura comparativă este interesant de observat maniera în care evoluează cele două texte. Dacă la Dosoftei se intră direct în miezul relatării faptelor, după o succintă prezentare a viitorilor martiri: "Iară pentru mărturiia Domnului Hristos, fură scoși la-ntrebare și ne-nduplecându-se să jrătvască la idoli întâi fură giudecați...", nu același lucru se poate spune despre tipăritura de la Bălgrad. Aici, meșterul transilvănean repetă la începutul *Poveștii...*, anticipând, întreg cuprinsul ulterior al evenimentelor: "În dzilele lui Luchiiian împărat, *atunci* (s.n.) era gonire și urgie mare pre creștini carii credea în Isus Hristos...". În *Poveste la 40 de mucenici* această reformulare anticipativă recrează o întregă atmosferă, desigur pentru o mai bună înțelegere a martirajului sfinților. Intră în rol actanți nominalizați, așadar individualizați care se exprimă prin fapte, gesturi și cuvinte, toată această pregătire și aranjare a secvenței nucleu a textului, cu configurarea parametrilor situaționali fiind absentă la Dosoftei. Agricola Eghimon, o treaptă în interiorul unei ierarhii sociale, inițiază în textul transilvănean o confruntare dialogică cu un scop persuasiv evident. Amenințarea și lauda sînt, deopotrivă, angajate în jocul dialogal pentru a-i obliga pe cei "40 de voinici" să-și "lepede" credința și să îmbrățișeze o alta (credem că, de fapt, conflictul e între două credințe, nu între credință și necredință): "Dimineța chemă [E]ghimon pre toți soții lui și învăță să aducă pre toț sfinții (deși n-au pătimit încă groaznicele chinuri sînt numiți *sfinți*, deci o dovadă în plus că începutul textului reia întreg conținutul, anticipîndu-l). Și-i adusără pe cei 40. Stătură înaintea lui Eghimon. Și începu a grăi dînșii Eghimon și zisă: "nu vă amăgesc, ce vă spuiu ce iaste adevărat: ciți voinici sînt supt ținearea mea, nu sînt așa de frumoș, nici nu-mi sînt așa de dragi ca voi. Deci vă grăesc să nu cumva drago[s]tea voa[s]tră să vă întoarcă în uriciune și în pismă. Iată voia la voi iaste au să mă îndrăgiți au să mă

urîți." Iară sfîntul Candid grăi:" cum ți-e voia năravului tău, tu așa zici, pizmașule și amăgitoriule!" Zisă iară Eghimon:"dară nu ziș că aveț voe au să mă îndrăgiț au să mă urîț." Sfîntul Candid grăi:" pre tine urîin, pre Dumnezeu îndrăgim. Tu, pizmașule, ce ai aruncat urgie pre numele lui Dumnezău cel nevăzut, dară cum îndrăznești de zici să te iubim noi pre tine, necuviosule și mincinosule, și stăpînul întunearecului ce ești, cum nu cunoști pre Dumnezău cel viu ce-au făcut ceriul și pămîntul din nemică?!"

Citatul dat spre ilustrarea celor mai sus spuse urmează unei alte secvențe dialogice, repetîndu-o prin semantica lui, secvență în care Eghimon le pune "voinicilor" aceeași alternativă: sau moartea întru credință sau viața întru o credință străină sufletului lor.

Cei ce trăiesc în legea lui Isus dovedesc de la bun început adevărata putere prin cuvînt ("Deacă auzi aceasta Eghimonul răcni ca un leu și învăță în obeade și în lanțuri să-i bage și să-i ducă în temniță. Sfîntul Chirion zise:" n-ai tu nici o voie să ne muncești pre noi, numai a ne întreba. atunci învăță Eghimon: dezlegați să-i bage în temniță și învăță pre temniceari cu tărie să-i păzască".) și prin jertfa întru credință (Sfîntul Domnos grăi:"[...] iară pentru chinurile noastre vom lua cununi neputrede și vom birui ale voastre reale năravuri".)

Mai ilustrăm această lectură în paralel, urmărind reformularea tematico-pragmatică, prin exemplul oferit de una din "munci", redată la Dosoftei în felul următor:"De-acii îi băgară goli într-un iezer, în vreamă de ger totă noptea".

În tipăritura bălgrădeană apare relatat același chin mult mai extins:

"[...] învăță Eghimon [...] să-i bage într-o baltă mare împreună pe toț. În vreamă aceeaia cînd fură munciți sfinții mucenici era ger mare. Dusără-i și-i băgară în mijlocul bălții. Era goli, gerul geros și vreamă iute de cătră sară era. Căpitanii lor făcură bae caldă aproape de iazăr și aprinsără. Care dintre dînșii să va lăsa de Hristos să intre în baie. Era ceasul întîii de noapte, pătimiră sfinții de ger și să îngheța trupurile lor și să spărgia".

Observăm dorința de precizare, circumscriere a unui fapt - eveniment în textul transilvănean. Credem că gustul acesta pentru detalierea amănuntelor capătă o motivație legată în mod direct de aderența epocii la modelul cultural al barocului, ce a făcut loc unei literaturi române din acel sfîrșit de secol, îmbibate de un "gust pentru detaliu, pentru amănunte, pentru adaosuri șipentur interpolări" (Theodorescu, 1987:164).

3.4. Am urmărit o lectură în paralel a celor două texte de la începutul pînă la sfîrșitul lor și ea ne-a condus înspre ideea că, dacă nu putem ști cu siguranță ce model bizantin au avut cele două tipărituri, *totuși* meșterul transilvănean a cunoscut lucrarea lui Dosoftei. Urmează ca cercetările viitoare să ne confirme faptul că textul lui Dosoftei circula deja în Transilvania în 1689 (mitropolitul Moldovei termina de tipărit *Viața și petreacerea svinților* în 1686, iar tipăritura de

la Bălgrad apărea în 1689) și vom putea privi *Poveste la 40 de mucenici* ca o reluare a textului moldovenesc, nu numai a unui presupus model bizantin.

3.5. Dacă am relevat că această calitate tematică a reformulării se susține la nivelul intertextual al lecturii celor două tipărituri, rămîne să vedem în ce ar consta valoarea pragmatică a acestei reformulări, deoarece "existența textului este legată, intern, de un ansamblu de fapte a căror caracteristică este aceea de a fi avut loc, în virtutea unei necesități a cărei natură ne rămîne adesea neexplicată..." (Paul Zumthor, trad. 1983: 43).

Se cuvine, așadar, o circumscriere a contextului situațional (pragmatic) în care a apărut textul ardelean, pentru "perceperea prezentei tăcute a istoriei" (Paul Zumthor, trad. 1983:43), ca o aură vagă pentru noi în jurul textului. Altfel spus ar fi vorba de evidențierea și în secolul al-XVII-lea a ceea ce am putea numi conștiință ortodoxă la românii din Transilvania. Dacă apariția ei primă (este dificil a o localiza) nu permite o situare fermă, precisă, în timp, nu același lucru îl putem spune despre pătrunderea ei în viața și istoria populației românești din Transilvania. Aici, cîndva, la începutul mileniului al-II-lea, cînd neamul unguresc cuceritor a devenit stăpînul teritoriului românesc cuprins între Carpați și Tisa. Politica nou-veniților a însemnat supunerea populației băștinașe de la nivelul vieții sociale pînă la cea religioasă. După propaganda catolică a urmat propaganda protestantă, cu fanatismul și intoleranța proprii aderenților unor noi religii (Iacob:1943,128), românii reușind, cu toate acestea, să rămîna cu legea lor "cea părintească". (Gheorghe Haner, în Lazăr Iacob, 1943,134).

Începînd cu 1687, prin tratatul de la Blaj, casa imperială de Austria a intervenit și ea în acest principat, ca autoritate conducătoare și a încercat, la rîndul ei, să-și impună supremația în toate compartimentele vieții sociale, economice, politice și confesionale, prin mijloace mai mult sau mai puțin fățișe. Astfel, atingînd problema credinței transilvănenilor remarcăm că, dacă pînă la acest sfîrșit de secol ortodoxia română a trebuit să țină piept acțiunii de prozelitism calvin, duse de nobilimea maghiară, un alt interes politic, camuflat sub cel religios, a intervenit în viața confesională a Transilvaniei, și anume extinderea catolicismului, confesiunea casei imperiale de la Viena, la români.

În aceste circumstanțe biserica ortodoxă transilvăneană (o dată cu ea și cea moldoveană) a fost nevoită să ia atitudine. A făcut-o tipărind în acești ultimi ani ai secolului al XVII-lea un bloc compact de cărți întru cultul religiei strămoșești: *Ceaslovăț*, (Bălgrad, 1685) *Rînduiala diaconstvelor*, (Bălgrad, 1685) *Molitvenic*, (Bălgrad, 1689) *Poveste la 40 de mucenici*, (Bălgrad, 1689).

Iată că repetiția, respectiv reformularea, subliniază încă o dată tradiția și valoarea ortodoxiei pentru acest spațiu geografic.

Vedem, așadar, fenomenul reformulării intrînd în mecanismul vieții unei epoci. Se reiau texte aparținînd credinței ortodoxe într-o situație cu totul particulară, cum

e aceea a Transilvaniei de la sfârșitul secolului al-XVII-lea, se repetă cărți, se reformulează idei (ca de exemplu faptul că se reiau viețile sfinților, semnificativă fiind cantitatea și circulația mineelor, mai ales în secolul al-XVII-lea (Bocșan, 1986:156-171)).

4. Până acum finele secolului al XVII-lea a fost înțeles ca un timp al mecenajilor, înnoitorilor și conservatorilor (Theodorescu, 1987: 184-234). Reformularea tematico-pragmatică remarcată ne permite să adăugăm la caracteristicile acestui timp pe cel al muceniei. Apariția timpului muceniei la sfârșit de secol XVII nu e altceva decât o reiterare a unui timp aflător la începuturile creștinismului, "în care se pătimea întru credința în Cristos" (Cartoian,1980:209). Biserica ortodoxă din Transilvania acelu secol a reluat această idee din istoria creștinismului și i-a conferit valoare de simbol în prezentul dramatic pe care trebuia să-l înfrunte și căruia trebuia să-i supraviețuiască.

5. Acest mod de a înțelege și a interpreta cele două texte românești religioase din secolul al-XVII-lea, a avut ca primă motivație sau ca resort care a declanșat cercetarea de față remarca lui Silvio Avalle: " nimic nu-i mai bine decât să lucrezi asupra tradiției manuscrise a unui text vechi, de multe ori plină de mărturii..." (Silvio Avalle în Mincu, 1983:17).

Proiectată pe un fundal istoric particular, conjugarea instrumentelor filologice cu o viziune larg semiotico-pragmatică ni se pare că și-a arătat cu concludență oportunitatea și fertilitatea.

BIBLIOGRAFIE

1. Dosoftei, 1682-1686, *Viața și petrecerea svinților*, Iași.
2. * * *, 1689, *Poveste la 40 de mucenici*, Bălgrad.
3. * * *, 1699, *Bucoavna*, Bălgrad, ediție critică, 1988.
4. Boșan, Nicolae, 1986, *Contribuții la istoria iluminismului*, Editura Facla, Timișoara.
5. Cartoian, Nicolae, 1980, *Istoria literaturii române vechi*, Editura Minerva, București.
6. Diaconescu, Paula, 1985, *Structuri sintactice și structuri textuale ale repetiției*, în SCL, 36, nr.3, p.202-209.
7. Frédéric, Madeleine, 1985, *La répétition. Étude linguistique et*, Max Niemer Verlag, Tübingen.
8. Genette, Gerard, trad. rom., 1994, *Introducere în arhitext*, Editura Univers, București.
9. Gheție, Ion, 1975, *Baza dialectală a românei literare*, Editura Academiei R.S.R., București.
10. Iacob, Lazăr, 1943, *Conștiința ortodoxă în Ardeal*, în "Ortodoxia", vol II, București.
11. Lotman, Iuri, 1974, *Studii de tipologie a culturii*, Editura Univers, București.
12. Meteș, Ștefan, 1935, *Istoria bisericii și a vieții religioase a românilor din Transilvania și Ungaria*, vol I, (până la 1689), Editura Librăriei Arhidiecezane, Sibiu.
13. Mincu, Marin, 1983, *Semiotica literară italiană*, Editura Univers, București.
14. Stati, Sorin, 1990, *Le transphrastique*, Presses Universitaires de France, Paris.
15. Theodorescu, Răzvan, 1987, *Civilizația românilor între medieval și modern. Orizontul imaginii (1550-1800)*, vol I, Editura Meridiane, București.
16. Vlad, Carmen, 1994, *Sensul, dimensiune esențială a textului*, Editura Dacia, Cluj-Napoca.
17. Zoltan, Szabo, 1985, *Coeziunea textului și analiza stilistică*, în C. Vlad (ed.) *Semiotică și poetică*, (2), Textul și coerența, tipografia Universității Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca.
18. Zumthor, Paul, trad. rom., 1983, *Încercare de poetică medievală*, Editura Univers, București.

RECENZII

CATHERINE KERBRAT ORECCHIONI, *Les interactions verbales*, tome III, Paris, Armand Colin, 1994.

Volumul al III-lea al seriei de *Interacțiuni verbale*, serie semnată de Catherine Kerbrat Orecchioni, se concentrează asupra variațiilor culturale și universale în sistemele conversaționale (*Variations culturelles et universaux dans les systèmes conversationnels*), prima parte, și asupra a două schimburi rituale, scuza și complimentul (*L'excuse et le compliment*), a doua parte.

După ce în primul volum se abordase interacțiunea verbală prin structura conversației, luându-se în discuție și alte tipuri, ca: dialogul, dezbateră, interviul etc., iar volumul al doilea se opriese la relațiile interpersonale, cu prioritate la cele de politețe, prezentul volum valorifică datele teoretice acumulate, observându-se comportamentul interacțional verbal în diverse medii culturale sau în două schimburi rituale, schimbul reparator și schimbul de tipul complimentului.

O primă remarcă, ce este valabilă și pentru primele două volume, privește impresia de exhaustivitate a problematicii, materialului și interpretării care copleșește cititorul, prin informație și cultul amănuntului. De altfel, o aserțiune a autoarei încă din primele rânduri, după care regulile și principiile de la baza conversației nu sînt universale, variind după societate, vîrstă, sex, origine socială sau geografică, după personalitate, trebuia confirmată prin materialul studiat, cu adevărat, exhaustiv. În condițiile în care, după 1989, asistăm la un adevărat "boom" al studiilor despre schimburilor comunicative, e firesc să

apreciem baza de la care s-a pornit: explozia contactului între oameni și culturi.

Prin urmare, variația culturală este semnificativă nu numai prin aportul la cunoașterea universală, ci și prin impactul asupra comportamentului interacțional verbal, determinînd decelarea unor trăsături ce să edifice o etnografie a comunicării, eventual o tipologie a etnolectelor.

Dacă luăm spre exemplificare oricare dintre "ingredientele" semiotice (verbale, paraverbale, nonverbale), observăm nu numai o conduită sensibil diferențiată pe zone geografice, dar și apropieri paradoxale de comportamente. De pildă, din materialul nonverbal, am excerptat kinezica, care apropie Europa nordică de Extremul Orient sau Europa meridională de Arabia, prima serie pentru distanță apreciabilă la care se conversează, cealaltă pentru proximitatea pe care o reclamă conversația.

Aici pot fi, de asemenea, studiate sistemele de alternanță în vorbire, ordinea replicii, lungimea ei, tehnica de a lua cuvîntul, funcționarea semnalelor de atenție, de reluare etc. În privința organizării tematicе și logice a discursului, autoarea surprinde caracterul argumentativ al acestuia doar în parte, pentru noi constituind însăși rațiunea existenței interrelației verbale, argumentarea fiind direct relaționată cu enunțarea. Deoarece scopul final al acestei părți este o încercare de tipologizare a etnolectelor conversaționale comparabilă cu cea a dialectelor, sociolectelor, idiolectelor, C. Kerbrat-Orecchioni se concentrează asupra rolului vorbirii în funcționarea

societăți. Din acest punct de vedere societățile nu acordă aceeași valoare actului vorbirii și tăcerii, înregistrându-se, în strînsă relație cu concepția religioasă, filosofică sau educațională, diverse manifestări și sensuri ale acestora. De exemplu, în societățile indiene tradiționale (civilizația maya din Mexic), tăcerea e considerată de origine supranaturală și deci e împregnată de comunicare transcendențială, spre deosebire de societățile moderne, occidentale unde caracterul simbolic al vorbirii trebuie susținut de elemente retorice (vorbirea ca artă), de elemente referențiale sau fatice.

Un act interesant care merită exemplificat este cel de cerere, datorită implicațiilor sociale și realizărilor diverse. De exemplu, există a) formulări directe (Închide ușa!), b) formulări indirecte convenționale - cele mai frecvente - (Vrei/poți/ai vrea/ai putea închide ușa?) și c) formulări indirecte nonconvenționale (E curent aici!). De asemenea se notează faptul că aceeași structură poate funcționa în două culturi ca o cerere indirectă, fără a primi aceeași valoare socială. În Franța, următoarea cerere nu e percepută decît ca atare: Tu pourrais me taper ce text s'il te plaît?, pe cînd în Anglia, aceeași formulare e percepută ca o ofensă: Could you please și deci trebuie reformulată cu Would you please. De aceeași atenție se bucură secvențele de deschidere a conversației prin diverse procedee ritualizate (p. 45-46), dar și prin formulele de salut. Concluzia autoarei, de o reală pătrundere, e că, în funcționarea schimburilor rituale, se pot urmări aspectele de mai jos: 1) formule rutinizate din S_1 ce nu au echivalent în S^2 (de exemplu, formule pentru Mecca, ritual de bună venire, de circumcizie etc.), 2) schimburile interacționale există atît în S^1 cît și în S^2 , dar formulele nu sînt echivalente, adică au aceeași valoare pragmatică, dar nu au aceeași valoare literală și invers; 3) formulele nu au aceeași extensie, adică, avînd aceeași valoare, nu sînt supuse acelorași condiții de întrebuiinare.

În vederea descrierii diverselor etnolecte, se analizează și cele trei unghiuri sub care se

concep și se exprimă relațiile interpersonale: orizontal, vertical și consens vs conflict.

Relația orizontală e, de obicei, semnalul democratizării interacțiunii verbale, bazîndu-se pe gesturi, kinezică, expresii verbale etc.; cea verticală e, esențialmente, bazată pe cultul ierarhiei (de exemplu, în China, prin confucianism, în Japonia sau Coreea, prin cultul castelor). Observația autoarei că nici o societate nu împărtășește aceeași concepție în materie de organizare ierarhică poate deruta, pentru că în societățile moderne occidentale nu se înregistrează deosebiri prea mari. Desigur, idealul interacțional ar fi etosul egalitar, spre care se tinde, începînd cu secolul al XIX-lea, și care a caracterizat și societățile arhaice.

În privința relației consens vs conflict, în societățile europene se observă o polarizarea consensului la nord (nordicii și anglo-saxonii) și a confruntativului spre sud (germanii și mediteranienii). Credem că românii se alinează mai degrabă nordicilor decît mediteranienilor, deși majoritatea acestora vorbesc limbi romanice.

Interacțiunea verbală, funcționînd pe baza a două principii: principiul cooperării, amplu dezbătut de Grice, și principiul politeții, este orientată, potrivit opticii lui E. Goffman, spre un principiu etic: Menajajivă, dar menajaj și pe alții, care presupune: - principiul orientării lui A spre B;

- principiul politeții negative;

- principiul "*face negative*" vs "*face positive*" și care pot opune diverse etnolecte după importanța acordată fiecăruia dintre acești termeni. De exemplu, există societăți în care predomină principiul politeții pozitive (Polonia, Venezuela) și societăți în care predomină principiul politeții negative (Finlanda sau societățile occidentale). De aceea la baza edificării unor etnolecte stă relația dintre etos și context (p.126), care a degajat următoarele concluzii: 1) aceleași cauze nu produc aceleași efecte; 2) diversitatea factorilor explicativi duce la lipsa determinismului; 3) dubla determinare a stilurilor comunicative, prin contextul social,

și a contextului social prin comportamente interacționale care îl consolidează și îl remodelează în permanență; 4) relația dintre etos și macrocontext este indirectă, adică mediatizată prin ansamblul de valori ce compun ideologia comunității vorbitoare în materie de limbă și de comunicare.

Partea a doua a cărții este dedicată principiului politeții, autoarea oprindu-se la scuză și compliment, care reprezintă, deopotrivă, politețea pozitivă, ca și cea negativă. Structura generală a scuzei funcționează pe baza praxilogiei în "lanț", și anume există un stimul, ofensa, o reacție la aceasta, repararea (scuza) și o reacție la această reparare. Schema poate avea și concretizări permutante, ca, de exemplu, scuza înaintea ofensei, lipsa componentului reacție la ofensă și inserția între ofensă și reparare a unei cereri de reparare. Ofensa poate fi de natură verbală (bîlbîiala, lapsusul, construcții greșite, balast verbal) sau de natură nonverbală (proximitatea, buscularea, surprinderea în intimitate, violarea spațiului privat).

Scuza sau repararea poate, la rîndul ei, să fie implicită (aici pot predomina formulări nonstereotipe), fie explicită (prin imperativ, exprimare eliptică, emfatică, insistență etc.).

În concluzie, se pot discerne patru tipuri de formule reparatorii, unele dintre ele suprapunîndu-se:

- formule implicite și explicite;
- formule de consistență reparatorie slabă sau puternică, dar alegerea formulilor depinde de a) scuza apropiată și b) de natura și forța de formulare a reparației.

La rîndul ei, reacția la scuză poate fi implicită sau explicită, după cum există și posibilitatea respingerii ei. De aceea scuzele, formulele reparatorii, deși au putere transformatoare în relațiile interlocutive, nu se bucură de o audiență prea mare, înregistrîndu-se și aici variații interculturale interesante. De exemplu, scuzele politice sînt necesare în relațiile diplomatice dintre națiuni, dar nu au putere perlocuționară asupra individului (vezi recente scuze ale

Germaniei față de Israel sau ale Japoniei față de China).

Schimbul de tipul complimentului realizează, prin excelență, politețea negativă. Structura complimentului, spre deosebire de scuză, e binară: a) o intervenție sub formă de inițiativă - complimentul; b) răspunsul la compliment sau intervenția replicativă.

Spre deosebire de scuză, complimentul nu presupune coprezența partenerilor relației, ci complimentul poate să se adreseze unei terțe persoane, legată mai mult sau mai puțin de interlocutori. Toate tipurile de complimente: directe, indirecte, explicite sau implicite, solicitate sau citaționale, stereotipe au caracteristici semantice sau pragmatice, dintre acestea din urmă insistîndu-se pe caracterul ilocuționar dublu al complimentului, și anume: ca aserțiune, enunțul pretinde admiterea conținutului de către alocutor ca adevărat; ca un cadru verbal, complimentul vizează să facă plăcere alocutorului.

De fapt, acest ansamblu de două valori constituie forța ilocuționară proprie actului de complimentare.

Intervențiile reactive la compliment sînt foarte numeroase și variate, puțindu-se concentra în: acord, acceptare, dezacord, respingere, deplasare, întoarcere de complimente, cerere de confirmare, contestarea sincerității, reacții infraverbale, evitarea complimentului, adică tot atîtea decodări ale complimentului din partea diverselor comunități culturale sau etnolecte. Putem aprecia ca totală cercetarea complimentului, ca, de altfel, și a scuzei, coordonatele pragmatice fiind puse în evidență nu atît contextual, cît din punctul de vedere al sensului pragmatic, ceea ce aduce un plus de interpretare lingvistică.

În final, apreciem că, pe lîngă satisfacțiile unei lecturi extrem de antrenante, am avut și pe alta, anume inserția unor nume românești la bibliografie, fiecare din cei citați fiind autorități în cercetarea schimbului verbal: Sanda Golopenția-Eretescu și Tatiana Slama Cazacu în studiul principiului politeții,

iar Sorin Stati în studiul dialogului. De asemenea, nu putem să nu subliniem fidelitatea cu care se respectă principiile analizei pragmatice, atenția acordată deopotrivă și locutorului ca și alocutorului,

precum și aspectului praxeologic al schimbului verbal acțiune - reacție pe tot parcursul analizelor. În ciuda unor repetiții inerente în cazul studierii unui material imens, volumul reprezintă, ca și celelalte două, o performanță remarcabilă a școlii franceze în problema interacțiunii verbale.

ELENA DRAGOȘ

WINFRED NÓTH, *Handbook of Semiotics*, Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 1990, 576 p.

O sinteză de dimensiuni vaste își poate propune să catalogheze materialul pe care îl prezintă, constituindu-se ca descriere obiectivă. O altă posibilă variantă este, desigur, abordarea unei perspective critice, interpretative față de acest material, discutându-l în ordinea importanței sale în raport cu un punct de vedere explicit formulat al autorului.

Un proiect de dimensiunile celui propus de Winfred Nóth, profesor de lingvistică engleză la universitatea din Kassel, Germania, gândit și redactat mai întâi în limba germană, sub titlul *Handbuch der Semiotik*, și apoi, la început ca proiect de traducere în limba engleză, apoi ca dezvoltare substanțială a volumului inițial, poate fi abordat critic din cel puțin două direcții. Se poate afirma că materialul discutat este prea selectiv ales și că unele zone, care ar putea fi considerate de deosebită importanță, sunt aproape neglijate. Acestui tip de critici, autorul încearcă să le răspundă prin admiterea de la bun început a faptului că o anumită doză de suprimare în alcătuirea sintezei este ceva de domeniul inevitabilului. O altă perspectivă critică s-ar putea referi la faptul că materialul cuprins în acest unic volum este prea vast, incluzând chiar și subiecte suficient de îndepărtate de tărâmul semioticii pentru a putea fi excluse, datorită lipsei lor de relevanță. O asemenea apreciere ar putea proveni, de pildă, din partea unor școli semiotice, al căror studiu focalizat ar desconsidera unele domenii colaterale.

Abordarea autorului german este în principal una descriptivă. Volumul de față

este departe de a fi o colecție de articole critice pe teme semiotice, un 'macroeseu', obiectivul său primar nefiind deci o evaluare dintr-o perspectivă interpretativă a scrierilor semiotice pe care le menționează. Cititorul are astfel posibilitatea de a constata că unica intervenție a autorului acestei vaste sinteze este de a trasa eventual posibile linii directoare, stabilind unele corelații care oferă posibilitatea unor concluzii proprii, și nu de a trunchea marea varietate a fenomenului semiotic. Judecând conform principiului că orice sinteză înseamnă implicit evaluare, din moment ce implică respingerea materialului considerat de importanță secundară, acest volum oferă și o evaluare, dar aceasta este mai puțin motivată de preferințe personale, cât de gradul de atenție acordat subiectului în literatura de specialitate.

Winfred Nóth se oprește asupra următoarelor aspecte:

I. Istoria semioticii. Clasiți. 1. Istoria semioticii; 2. Peirce; 3. Morris; 3. Saussure; 4. Hjelmslev; 5. Jakobson.

II. Semnul. 1. Semn; 2. Sens, semnificație, referent; 3. Semantică și semiotică; 4. Tipuri de semne; 5. Simbol; 6. Icon și iconicitate; 7. Metafora; 8. Informația.

III. Semioza, codul și câmpul semiotic. 1. Zoosemiotica; 2. Comunicație și semioză; 3. Funcția; 4. Magia; 5. Structura; 6. Sistemul; 7. Codul; 8. Învățarea.

IV. Limba și codurile bazate pe limbă. 1. Comunicarea verbală. Introducere; 2. Limba într-o perspectivă semiotică; 3. Semnul lingvistic: arbitrar și motivat; 4. Paralimbajul; 5. Scrierea; 6. Limbi

universale; 7. Limbajul semnelor; 8. Substituiți ai limbii.

V. De la structuralism la semiotica textului. Școli și reprezentanți de marcă.

1. Introducere; 2. Structuralism, poststructuralism, neostructuralism; 3. Formalismul rus, școala de la Praga, semiotica sovietică; 4. Barthes și semiotica textului; 5. Greimas: semantica structurală și semiotica textului; 6. Julia Kristeva: semanaliza; 7. Eco.

VI. Semiotica textului. 1. Semiotica textului. Introducere; 2. Hermeneutică și exegeză; 3. Retică și stilistică; 4. Literatură; 5. Poezia; 6. Teatrul; 7. Proza; 8. Mitul; 9. Ideologia; 10. Teologia.

VII. Comunicarea non-verbală. 1. Introducere; 2. Gesturile și limbajul trupurilor; 3. Semne faciale; 4. Privirea; 5. Comunicarea tactilă; 7. Proxemica: semiotica spațiului; 7. Cronemica: semiotica timpului.

VIII. Estetica și comunicarea vizuală. 1. Estetica; 2. Muzica; 3. Arhitectura; 4. Obiecte; 5. Imaginea; 6. Pictura; 7. Fotografia; 8. Filmul; 9. Benzile desenate; 10. Reclama.

Bibliografia vastă din final (peste 3000 titluri), indexul de subiecte și termeni, precum și cel de autori completează sumarul pe care l-am menționat.

După cum s-a putut observa din lectura sumarului acestei cărți, intenția este a unui demers sintetic de mare anvergură, în sensul urmării noțiunilor și a filiației terminologice dintr-o perspectivă atât diacronică, cât și sincronă. În prea mică măsură putem vorbi despre critică a materialului prezentat și, când se întâlnește așa ceva, este vorba de citarea altor surse și nu de exprimarea manifestă a opiniei personale este contrabalansată de substanța informațională impresionantă.

Am ales pentru discuție capitolul II al *Tratatului de semiotică*, intitulat **Semnul**, spre a putea vedea măsura în care acest plan teoretic, pe care ni-l mărturisește autorul însuși.

O primă delimitare este cea a conceptului de **semn**, pe care autorul îl folosește în cadrul acestui capitol, trimițând apoi la capitolele dedicate clasicilor semioticii (Peirce, Saussure, Morris și Hjelmslev), trecând apoi la dezbaterea unor preliminarii terminologice. Se accentuează ideea că termenul **semn** este ambiguu, având fie sensul larg de unitate semiotică ce unește un semnificat cu un semnificant, fie sensul mult mai restrâns de semn-vehicol (semnificant).

În cele ce urmează, este discutată ontologia semnului și relația dintre semn și lumea monsemiotică, implicit deci cea a delimitării semnului de non-semn, în funcție de câteva abordări ale problemei (agnosticismul trans-semiotic, pansemiotismul, realismul naiv, etc.). Următorul subcapitol se referă la tipologia modelelor de semn, fie ele diadice sau triadice, referindu-se la Augustin, Locke, Arnaud și Nicole pentru modelele diadice, iar în cadrul celor triadice, stabilind două categorii: triadele reductibile la diade și autenticele triade (triunghiul semiotic).

Un punct nodal este subcapitolul despre sens și referent, la care s-au făcut deja trimiteri în subcapitolul anterior, fiind vorba despre modelele de semn în care apărea în discuție problema referentului. Am menționat deja că subcapitolul anterior se deschidea prin câteva clarificări terminologice. Acest obicei este păstrat de-a lungul întregului volum: fiecare capitol se deschide prin citarea și explicarea sensului termenilor-cheie pe care se axează, cu explicarea posibilelor diferențe sau similitudini. Astfel, se discută semnificația față de designație și față de referință, precum și referința față de reprezentare, semnificația față de sens. Sensul este discutat în raport cu referentul (problemele adevărului empiric, ale expansiunii și deconstrucției referentului) și se abordează și alte tipuri de sens (sensul conotativ, incluzând raportul denotație vs conotație).

Discuția se extinde la cercetarea semanticii, și apoi ia în discuție tipologia

semnelor, inventariind propunerile de tipologizare (cum ar fi distincția dintre semne naturale și non-naturale), ajungând la distincția fundamentală simbol vs index sau semnal, care sunt discutate atât dintr-o perspectivă terminologică, cât și din perspectiva relațiilor dintre ele. În acest subcapitol, referințele la capitolul de istorie a semioticii sunt frecvente.

Capitole separate sunt dedicate simbolului, unde sunt examinate problemele folosirii sinonime a termenului cu cel de semn, definirea simbolului ca semn iconic și ca semn conotativ, și iconului, care include definiția peirceană a iconicității, relația sa cu obiectul, definiția lui Morris, precum și critica semiotică a iconicității. Tot un subcapitol separat este dedicat metaforei: acesta se deschide prin definirea conceptului, incluzând criteriile de definire. Autorul discută apoi teoriile asupra metaforei, problemele convenționalității semnului metaforic și ale iconicității metaforei.

Un ultim subcapitol este dedicat toriei informației, definirii sale în termenii vorbirii zilnice și cei probabilistici, cuantificarea informație și relația dintre informație, comunicare și semioză.

După cum se poate observa și din această sumară descriere a unui capitol al tratatului de semiotică, această prezentare are pretenții enciclopedice. De fiecare dată când spațiul impune reducerea discuției asupra unui subiect, referința bibliografică orientează spre alte zone de interes, pentru a se putea completa informația dintr-o perspectivă sistematică, comprehensivă și actualizată în care acest studiu a fost conceput.

O problemă se cere însă clarificată. Într-o perioadă ce se care este caracterizată prin existența a nenumărate publicații de specialitate în domeniul semioticii, precum și printr-o literatură de specialitate vastă, nu credem că este cazul că să ne punem întrebarea ce este semiotica, încercând o eventuală definire a sa. Putem să ne întrebăm însă care este 'definiția' dată semioticii în acest volum. În mod explicit, studiul de față

acoperă deopotrivă deomeniul semioticii teoretice, cât și cel al semioticii aplicate. Este evident chiar la o lectură superficială că intenția nu este de a elabora un tratat de semiotică de tipul celui al lui Umberto Eco, de exemplu, ci mai degrabă de a aborda cât mai obiectiv diversitatea fenomenului semiotic, atât din perspectivă sincronică, cât și din cea diacronică. Semiotica nu a devenit cea știință unificatoare despre care vorbea Morris în 1938, iar definițiile ei diferă de la școală la școală. Volumul de față uezază de cea mai largă accepțiune și se referă deopotrivă la cercetarea semiotică explicită, cât și la semiologie. Cercetarea include și semioticienii "avant la lettre" cum au fost Platon și Aristotel, precum și studii relevante din punctul de vedere al semioticii, deși aparținând altor domenii. Acesta este motivul pentru care nu putem vorbi despre o definiție a semioticii pe care acest tratat ne-ar furniza-o, ci mai degrabă despre o înregistrare fidelă a versiunilor (variantelor) semiotice care se succed unele altora sau coexistă. Dintr-o perspectivă cum este cea a volumului de față, o unică definiție nu poate însemna decât restrângerea unghiului de examinare a materialului.

Mai relevantă ar putea fi însă enumerarea lacunelor existente în acest tratat. Nu sunt discutate în capitole separate (deși sunt menționate în cadrul altor probleme) semiotica matematică, semiotica istoriei, semiotica psihanalizei, psihatriei și psihoterapiei. Desigur că materialul discutat nu este la fel de extins precum cel din Teun A. van Dijk (ed.) 1985. *Handbook of Discourse Analysis*, London, Academic Press, tratat în patru volume, dar, din moment ce întregul univers este invadat de semne, cercetarea comprehensivă a întregii semioticii devine o acțiune de domeniul imposibilului, la fel ca și detalierea, în cadrul unui unic volum, al tuturor problemelor. Ceea ce ni se oferă însă aici este o sinteză care punctează deopotrivă momentele mai importante ale dezvoltării terminologiei și a conceptelor semiotice de bază, într-o perspectivă diacronică și a principalelor

direcții de dezvoltare într-o perspectivă sincronică. Valoarea sa este deci în primul rând ca sursă de referință enciclopedică și, în mai mică măsură, de evaluare critică a sistemelor și noțiunilor avansate de cercetarea semiotică. În ciuda posibilelor

obiecții, utilitatea practică a unei asemenea lucrări rămâne deci incontestabilă; ca instrument de lucru, este remarcabilă vastitatea subiectelor, tratarea deopotrivă diacronică, cât și sincronică, precum și existența unei referințe bibliografice suplinind posibilele goluri.

DANA BUCERZAN

In cel de al XL-lea an (1995) *Studia Universitatis Babeş-Bolyai* apare în următoarele serii:

matematică (trimestrial)
fizică (semestrial)
chimie (semestrial)
geologie (semestrial)
geografie (semestrial)
biologie (semestrial)
filozofie (semestrial)
sociologie-politologie (semestrial)
psihologie-pedagogie (semestrial)
ştiinţe economice (semestrial)
ştiinţe juridice (semestrial)
istorie (semestrial)
filologie (trimestrial)
teologie ortodoxă (semestrial)
educaţie fizică (semestrial)

In the XL-th year of its publication (1995) *Studia Universitatis Babeş-Bolyai* is issued in the following series:

mathematics (quarterly)
physics (semesterily)
chemistry (semesterily)
geology (semesterily)
geography (semesterily)
biology (semesterily)
philosophy (semesterily)
sociology-politology (semesterily)
psychology-pedagogy (semesterily)
economic sciences (semesterily)
juridical sciences (semesterily)
history (semesterily)
philology (quarterly)
orthodox theology (semesterily)
physical training (semesterily)

Dans sa XL-e année (1995) *Studia Universitatis Babeş-Bolyai* paraît dans les series suivantes:

mathematiques (trimestriellement)
physique (semestriellement)
chimie (semestriellement)
géologie (semestriellement)
géographie (semestriellement)
biologie (semestriellement)
philosophie (semestriellement)
sociologie-politologie (semestriellement)
psychologie-pédagogie (semestriellement)
sciences économiques (semestriellement)
sciences juridiques (semestriellement)
histoire (semestriellement)
philologie (trimestriellement)
théologie orthodoxe (semestriellement)
éducation physique (semestriellement)

43 871

1000